

172936

**KALKINMA STRATEJİLERİ VE
İSTİHDAMA ETKİLERİ :
TÜRKİYE ÖRNEĞİ**

**Kemal VAROL
(Yüksek Lisans Tezi)**

Eskişehir - 2003

**Anadolu Üniversitesi
Merkez Kütüphane**

**KALKINMA STRATEJİLERİ VE İSTİHDAMA ETKİLERİ: TÜRKİYE
ÖRNEĞİ**

Kemal VAROL

Yüksek Lisans Tezi

İktisat Anabilim Dalı

Danışman: Yrd.Doç.Dr.Bülent GÜNSOY

Eskişehir

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Eylül 2003

YÜKSEK LİSANS TEZ ÖZÜ**KALKINMA STRATEJİLERİ VE İSTİHDAMA ETKİLERİ
TÜRKİYE ÖRNEĞİ****Kemal VAROL****İktisat Anabilim Dalı****Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eylül, 2003****Danışman: Yrd.Doç.Dr.Bülent GÜNŞOY**

Bu çalışmada işsizlik sorunu ve kalkınma stratejileri arasındaki ilişki, 1960 sonrasındaki Türkiye örneği dikkate alınarak araştırıldı. Biz, kalkınma stratejisinin işsizlik sorunu üzerindeki önemini tartıştık. Çalışmamız, Türkiye ekonomisinin tarihsel ve karşılaştırmalı araştırması üzerine kuruludur. Bu çalışmanın amacı iki yönlüdür. İlk olarak, kalkınma stratejisinin işsizlik oranı üzerindeki rolü teorik bir çerçevede analiz edilmiştir. İkinci olarak Türkiye'deki kalkınma stratejisi değişikliklerinin işsizlik oranlarına etkisi tarihsel perspektifle incelenmiş ve Türkiye'de ihracata dönük sanayileşmeye geçildiğinde işsizlik oranlarının düştüğü gözlenmiştir.

ABSTRACT

We investigate the correlation of unemployment problem and development strategies in Turkey since 1960. We argue that development strategy is an important factor on unemployment problem. Our claim is based on a historical and comparative research of Turkish Economy. The aim of this paper is two-fold first; we analyze the role of development strategy on unemployment rates in a theoretical from work. Second, we examine the impact of Turkish unemployment rates in historical perspectives and find that unemployment rates will fall when the development strategy is export-oriented industrialization strategy in Turkey.

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

Kemal VAROL'un "Kalkınma Stratejileri ve İstihdama Etkileri: Türkiye Örneği"

Bir Araştırma başlıklı tezi **10 Ekim 2003** tarihinde, aşağıdaki jüri tarafından Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca, **İktisat** Anabilim Dalında, yüksek lisans tezi olarak değerlendirilerek kabul edilmiştir.

İmza

Üye (Tez Danışmanı) : Yrd.Doç.Dr.Bülent GÜNŞOY

Üye : Prof.Dr.Kemal YILDIRIM

Üye : Yrd.Doç.Dr.Özlem OKTAL

Prof.Dr. ~~Narhan~~ AYDIN
Anadolu Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	ii
ABSTRACT.....	iii
JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI.....	iv
ÖZGEÇMİŞ.....	v
TABLolar LİSTESİ.....	xi
GİRİŞ.....	1

Birinci Bölüm

İSTİHDAM VE İŞSİZLİK

1.	ÜRETİM VE ÜRETİM FAKTÖRLERİ.....	2
	1.1. Üretim Kavramı.....	2
	1.2. Üretim Faktörleri.....	3
	1.2.1. Emek.....	4
	1.2.1.1. Emek Arzı.....	4
	1.2.1.2. Emek Talebi.....	7
	1.2.2. Toprak.....	9
	1.2.3. Sermaye.....	9
	1.2.4. Girişim.....	9
	1.2.5. Teknoloji ve Kurumsal Çerçeve.....	10
2.	İSTİHDAM KAVRAMI.....	10

2.1.	İstihdamın Tanımı	10
2.2.	İstihdamla Milli Gelir İlişkisi	12
2.3.	Tam İstihdam	14
2.4.	Eksik İstihdam	15
2.5.	Aşırı İstihdam	15
2.6.	İş Gücü Piyasası İle İlgili Gelişmeler	15
3.	İSTİHDAM TEORİLERİ	16
3.1.	Klasik İstihdam Teorisi	16
3.2.	Keynesyen İstihdam Teorisi	17
3.3.	Yapısalcı Okul	18
4.	İŞSİZLİK	19
4.1.	İşsizlik Kavramı	19
4.2.	İşsizlik Türleri	20
4.2.1.	Gizli İşsizlik	20
4.2.2.	Friksiyonel (arızı) İşsizlik	21
4.2.3.	Konjonktürel İşsizlik	21
4.2.4.	Yapısal İşsizlik	21
4.2.5.	Rastlantı İşsizliği	22
4.2.6.	İradi İşsizlik	22
4.2.7.	Açık İşsizlik	22
4.2.8.	Mevsimlik İşsizlik	22
5.	DÜNYA EKONOMİSİNDE İŞSİZLİĞİN BOYUTLARI	23
5.1.	Gelişmiş Ülkelerde İşsizliğin Etmenleri	23
5.2.	Gelişmekte Olan Ülkelerde İşsizliğin Etmenleri	25

İkinci Bölüm

KALKINMA STRATEJİLERİ VE İSTİHDAMA ETKİLERİ

1.	KALKINMA STRATEJİLERİ VE KALKINMA İKTİSADI	36
1.1	Kalkınma İktisadı.....	36
1.2.	Kalkınma Teorisinin Sınıflandırılması.....	38
1.3.	Kalkınma Modellerine İlişkin Veriler.....	39
1.4.	Az gelişmişlik.....	41
1.5.	Az gelişmişliği Açıklayan Kuramlar.....	43
1.6.	Az gelişmişlik ve Serbest Ticaret.....	44
1.6.1.	Saf Serbest Ticaret Tezleri.....	45
1.6.2.	Serbest Ticareti Kısmen Benimseyen Tezler.....	46
1.6.3.	Serbest Ticareti Yadsıyan Tezler.....	46
1.6.4.	Bebek Endüstriler Tezi.....	47
1.6.5.	Ulusal Fiyat Yapısında Çarpıklık Tezi (Monoiesco Tezi).....	47
1.6.6.	Korumacı Tezler.....	47
1.6.7.	Ecla.....	47
1.6.8	Wefa.....	49
2.	KALKINMA STRATEJİLERİ VE İSTİHDAM İLİŞKİLERİ	49
2.1.	Kalkınma Stratejilerinin Temel Dayanakları.....	49
3.	İTHAL İKAMECİ KALKINMA MODELİ VE İSTİHDAM İLİŞKİLERİ	50
3.1.	İthal İkameci Modelin Tanımı ve Altyapısı.....	50
3.2.	İthal İkameci Sanayileşmenin Özellikleri.....	50
3.3.	İthal İkameci Sanayileşmenin Temel Aktörleri.....	51
3.4.	İthal İkame Modelinde Üretim Sistemi Olarak Fordizm - Taylorizm ve İstihdam İlişkileri.....	52
3.4.1	Fordizmin Temel Karakteristik Özellikleri ve İstihdam İlişkileri.....	52

3.4.2.	Fordist Üretim Sisteminin İçsel Tıkanıklıkları	55
4.	İTHAL İKAME MODELİNE YÖNELTİLEN ELEŞTİRİLER	56
5.	İHRACATA DAYALI (DIŞA AÇIK) KALKINMA MODELİ VE İSTİHDAM İLİŞKİLERİ	57
5.1.	Dışa Açık Modelin Tanımı Ve Teorik Alt Yapısı	58
5.2.	Dışa Açık Modelde Üretim Sistemi olarak Post-Fordizm	60
5.2.1.	Post-Fordist Kuramlar	61
5.2.1.1.	Esnek Uzmanlaşma (Neo-Smithci) Yaklaşım	63
5.2.1.2.	Düzenleme Okulu (Neo-Marxist) Yaklaşım	64
5.2.1.3.	Tekno-Ekonomik Paradigma (Neo-Schumpeterci) Yaklaşım	65
5.2.2.	Kurumsal Yaklaşımlar	70
5.2.3.	Esneklik Ve Esnek Çalışma Türleri	70
5.2.3.1.	Esnek Çalışma Türleri	72
5.3.	Dışa Açık Modelde İstihdam İlişkileri	73
5.3.1.	Küreselleşme ve İstihdam İlişkileri	73
5.3.2.	Küreselleşmenin İşçi Hareketlerine Etkisi	76
5.3.3.	Emeğin Mobilizasyonu	77

Üçüncü Bölüm

TÜRKİYE'DE UYGULANAN KALKINMA STRATEJİLERİNİN İŞSİZLİĞE ETKİLERİ

1.	TÜRKİYE'DE UYGULANAN KALKINMA STRATEJİLERİ VE İŞSİZLİK	79
2.	1945- 1960 DÖNEMİ	86
3.	PLANLI DÖNEM (İTHAL İKAMECI KALKINMA STRATEJİSİ) VE İŞSİZLİK(1960-1980)	93
3.1.	Planlı Dönemin Kalkınma Stratejisi Ve İşsizlik Sorunu	93

3.2.	Planlı Dönemde Oluşturulan Endüstriyel Çerçeve	104
4.	1980 SONRASI (DIŞA AÇIK KALKINMA STRATEJİSİ)	106
4.1.	Türkiye’de Dışa Açık Kalkınma Stratejisi	106
4.2.	Dışa Açık Kalkınma Stratejisi ve Türkiye’de İşsizlik Sorunu	107
	SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	112
	KAYNAKÇA	116

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1:	Haftalık Çalışma Saati-Verimlilik İlişkisi.....	5
Tablo 2:	Gelişmiş Ülkelerde İşsizlik Oranları.....	25
Tablo 3:	Gelişmiş Ve Gelişmekte Olan Ülkelerde İşsizlik.....	26
Tablo 4:	Gelişmekte Olan Ülkeler ve Türkiye İçin İşsizlik Oranlarının Karşılaştırılması.....	27
Tablo 5:	Bölgelere ve Gelişmişlik Seviyene Göre İşgücünün Yapısı.....	28
Tablo 6:	Bazı Gelişmiş Ülkelerde İşgücünün Yapısı.....	29
Tablo 7:	AB Ülkelerinde İşgücünün Yapısı.....	31
Tablo 8:	Gelişmekte Olan Bazı Ülkelerde İşgücünün Yapısı.....	32
Tablo 9:	Gelişmiş Ülkelerin İşgücüne Katılım Oranları 1990-1997(%).....	34
Tablo 10:	Gelişmekte Olan Ülkelerde Sektörlere Göre İstihdam (%).....	35
Tablo 11:	Kalkınma Teorisinin Sınıflandırılması.....	38
Tablo 12:	Dünya İmalat Sanayi Katma Değeri ve Smaı İhracatı İçinde AGÜ Payı.....	60
Tablo 13:	Sanayileşmiş Kapitalist Ülkelerde Post- Fordist Gelişmeler.....	65
Tablo 14:	Fordist ve Post-Fordist Modeller.....	69
Tablo 15:	Endüstri İlişkilerinde Değişme Eğilimleri.....	75
Tablo 16:	“Anadolu” Sanayiinin Durumu (1921).....	80
Tablo 17:	Asıl Meslekleri Sanayi Olan 15 ve Daha Yukarı Yaştaki Nüfus.....	86
Tablo 18:	Sivil İşgücünün Sektörel Dağılımı, 1955 ve 1960 (Bin kişi).....	90
Tablo 19:	Nüfus Yapısı ve İşsizlik Oranı (1962-1977).....	19
Tablo 20:	Gayri Safi Yurtiçi Hasılanın Sektörlere Göre Yapısı, Yüzdeler.....	97
Tablo 21:	Çalışan Nüfusun Sektörlere Göre Yapısı, Yüzdeler.....	98
Tablo 22:	Planlı Dönemde Üretim Artışları ile İstihdam Artışlarının Karşılaştırılması.....	102
Tablo 23:	Yurtiçi İşgücü Piyasasında Gelişmeler.(1995, 1999, 2005).....	109

Tablo 24:	Toplam İşgücü ve İşsizlik Oranı	110
Tablo 25:	İmalat Sanayiinde Ücretler ve İstihdam (Yıllık Yüzde Artış, 1970-1990)	113

GİRİŞ

Türkiye’de yaşanan son finansal krizler sonrasında artan işsizlik oranları, işsizlik sorununu önemli ekonomik gündem maddeleri arasına sokmuştur. Gelişmiş ülkelerde kronik bir rahatsızlık olan işsizlik sorunu gelişmekte olan ülkeler düşünüldüğünde daha kolay çözülecek bir sorun olarak algılanmaktadır. Türkiye’de de son yıllara kadar böyle algılanmaktaydı. Yaşanılan gelişmeler, uzun vadeli kalkınma stratejilerinin istihdam boyutunun yeniden araştırılması yönünde eğilimler ortaya çıkarmıştır. Kalkınma stratejileri, çok boyutlu politikalar olmaları sebebiyle ekonomik ve sosyal yaşam üzerine karmaşık etki mekanizmaları meydana getirmektedirler. Dolayısıyla kalkınma stratejilerindeki dönüşümler yaşamın her alanını etkileme özelliği taşırlar.

Bu çalışmada kalkınma stratejilerinin işsizlik sorununa olan etkileri Türkiye örneği dikkate alınarak incelenecektir. Çalışmanın amacı, kalkınma stratejilerinin Türkiye’deki işsizlik oranlarına olan etkisini meydana gelen yapısal dönüşümler çerçevesinde ele almaktır.

Çalışmanın Birinci bölümünde istihdam ve işsizlik sorunu teorik çerçevede ele alınacak ve dünyadan örnekler verilecektir. İkinci bölümde kalkınma stratejileri incelenecek ve istihdama olan etkileri irdelenecektir. Üçüncü ve son bölümde Türkiye’de uygulanan kalkınma stratejilerinin işsizlik sorunu ile olan ilişkileri sorgulanacak ve tarihsel gelişim perspektifinde gerçekleşen değişimler gözlenerek sonuçlara ulaşılabacaktır.

Birinci Bölüm

İSTİHDAM VE İŞSİZLİK

1. ÜRETİM VE ÜRETİM FAKTÖRLERİ

1.1. Üretim Kavramı

Kıtlığa karşı savaş veren insanların sürekli olarak yapmaları gereken bir şey vardır; üretim. İktisadi malların kıtlık derecelerini azaltmanın ve ihtiyaçlarla kaynaklar arasındaki gerginliği hafifletmenin tek yolu, insan ihtiyaçlarının karşılama niteliği olan malların çoğaltılması, yani üretimde bulunmasıdır.

Üretim, genellikle sürekli olması gereken bir süreçtir. Çünkü, insan ihtiyaçları devamlılık arz eder. Kıt malların “miktarını” veya “faydasını” artırmak amacıyla harcanan çabaların tümünü “üretim” olarak tanımlayabiliriz.¹

Üretimi birçok yönüyle ele alabiliriz.²

- a) “Şekil faydası “ yaratarak üretimde bulunmak: Bir malın şeklini veya kimyasal bileşimini değiştirerek onu ihtiyacımızı daha iyi karşılar duruma getirebiliriz. Bir miktar sütü yoğurt veya peynir yapmak için kullanırsak; onun miktarı artmaz; fakat kimyasal bileşimi bizim ihtiyacımızı daha iyi karşılayacak biçimde değişmiş olur.
- b) “Mekan faydası” yaratarak üretimde bulunmak : Bir malın “yerini” değiştirerek onu ihtiyacımızı daha iyi karşılar duruma getirebiliriz. Bir kıt malı veya hizmeti nispeten daha bol bulunduğu bir bölgeden alıp, daha kıt olduğu bir bölgeye götürmekle insan ihtiyaçlarının daha iyi karşılanmasına bir katkıda bulunmak

¹ Besim ÜSTÜNEL, **Ekonominin Temelleri**, 6. basım, (İstanbul: 1994), s.32-33.

² ÜSTÜNEL, **a.g.e.**, s.33-34.

mümkündür. Taşıma ve ticaret hizmetleri mekan faydası sağladığından bir üretim olarak kabul edilebilir.

- c) “Zaman faydası” yaratarak üretimde bulunmak: Bir malın nispeten daha çok ihtiyaç duyulduğu zamanlarda bulunabilmesini sağlayan faaliyettir. Limonun bol bulunduğu kış aylarında, alınıp stoklanarak yazın piyasada limonun bulunmasını sağlamak “zaman faydası” şeklinde bir üretilimdir

1.2. Üretim Faktörleri

Kıt malların ve hizmetlerin ister miktarlarını çoğaltarak, ister yerlerini, şekillerini, zamanlarını değiştirerek insanların ihtiyaçlarını daha iyi karşılar duruma getirmek istediğimiz zaman bu “üretici “ çabalarımızın başarıya ulaşabilmesi için önemli bazı “girdiler”in katkılarına ihtiyacımız vardır. İşte, insanların kıtlıkla savaşında, ihtiyaçlarla kaynaklar arasındaki gerginliği azaltacak olan çeşitli mal ve hizmetlerin elde edilebilmesinde kullanılması gereken bu kıt kaynaklara “üretim faktörleri” adı verilir³

Üretim faktörleri emek, toprak ve sermaye olmak üzere üçe ayrılırlar. Bunlara elementer üretim faktörleri denir.⁴

Bir ülkenin belirli bir dönemde üretebileceği mal ve hizmetlerin miktarı başlıca şu üç grup etkene bağlı olacaktır.

- Ülkenin sahip olduğu “kaynakların miktarına ve kalitesine”
- Ülkede bilinen ve kullanılan “teknoloji düzeyine”;
- Yürürlükteki “toplumsal düzene “ yani ekonomik çabaların örgütlenme biçimine;
- “kurumsal çerçevesi” gibi sosyal ortamla ilgili etkenlere bağlıdır.

Üretim faktörünün belli alanlarda –ister kendi eliyle, ister başkaları tarafından- üretime sevk edilmesi faktör kullanımı demektir. Emek, sermaye ve kaynaklar teşebbüs

³ ÜSTÜNEL, a.g.e., s.32-33.

⁴ Ergül HAN, *İktisada Giriş 1*, Beşinci Baskı, (Eskişehir: 2000), s.83.

eliyle üretime sevk edilir (özel veya kamu teşebbüsleri);sonuncular ise kendi iradeler ve kararları ile kendilerini üretime katarlar. Böylece ülkenin bir yandan yıllık toplam hasılası, diğer yandan onun karşılığı olarak faktör gelirleri vücut bulur. Dikkate alınan faktör emekten ibaretse, onun kullanımına ayrı bir terimle "İstihdam" adı verilir. İstihdam, genel manada faktör kullanımının emeğe bakan yüzü demektir. ⁵

1.2.1. Emek

İhtiyaçların giderilmesine yönelik, insana özgü bedensel ve zihinsel çabaya emek, işgücü denir. ⁶

Üretimin en önemli unsuru "insan emeğidir". Bu nedenle insanların çalışma gücünün türlü şekilleriyle üretime koşulması büyük önem taşımaktadır. İster vasıflı işçi, ister yaratılıştan var olan yetenek ve becerikliliği ile; ister yönetici, ister uygulayıcı olarak üretime katılan her türlü "beşeri kaynağı" iktisatçılar genellikle "emek" adı altında toplarlar. ⁷

Üretimin en önemli unsuru olan insan emeği, bir ülkenin sahip olduğu nüfus miktarı ile sınırlıdır. Fakat, gerçek sınır, nüfus miktarının da çok altındadır. Çocuk ve çok genç yaştaki nüfus ile çok yaşlı, çok hasta ve çok sakat olan insanlar üretime katılamazlar.

1.2.1.1. Emek Arzı

Klasik Liberalizm dönemine baktığımızda, çalışanları hemen hemen hiçbir yasal güvencelere sahip olmaksızın emeklerini adeta sattıklarını ve emeğin önemsenmediğini görürüz. . Başlangıçta ağırlıklı olarak ele alınmamakla birlikte günümüzde bu konular deneysel psikolojinin, çalışma psikolojisinin ve işletme sosyolojisinin çalışmalarıyla çalışan insanın, çalışma sırasında gerçekten ölçülebilir, belirlenebilir bir yorgunluğa

⁵ Sabri ÜLGENER, *Milli Gelir İstihdam ve İktisadi Büyüme*, Yedinci basım, (İstanbul: Der Yayınları, 1991), s.73

⁶ HAN, a.g.e., s.84.

uğradığını, faaliyetin türüne göre verim düşüşünün hızlı yavaş olduğunu yorgunluğun kısa molalarla ertelenebileceğini göstermiştir. Çalışma saatlerinin kısaltılması sonucu verimin artacağı da bu çalışmalar sonucu anlaşılmıştır.⁸

Tablo 1: Haftalık Çalışma Saati-Verimlilik İlişkisi

Haftalık çalışma saati	20	30	40	50	60	70
Saat Başına verim	225	200	175	150	125	100
Haftalık Verim	4500	600	700	7500	7500	700

Kaynak:Ergül HAN, **İktisada Giriş 1**, Beşinci baskı, (Eskişehir:, 2000), s.85.

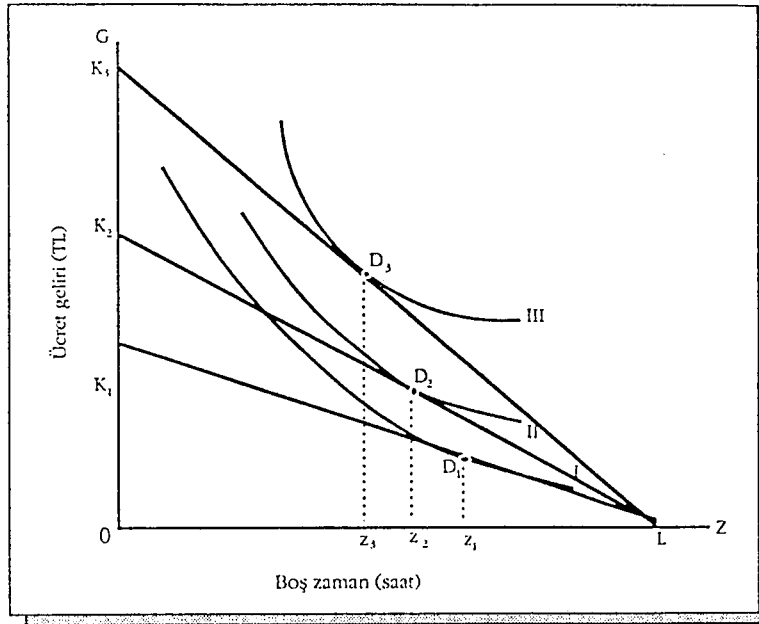
Tablo1 geçtiğimiz yüzyılın girişimcisine, işçinin sağladığı verimin azalan çalışma saatlerinde daha büyük olacağını; biraz "insanlık" göstermesinin "karşılığını" fazlasıyla alabileceğini açıklamaktadır.

Bir ekonomideki emek stokunun temel belirleyicileri şunlardır;

- nüfus miktarı
- nüfus içindeki faal nüfusun miktarı
- faal nüfusun niteliği(verimlilik düzeyi)
- faal nüfusun içindeki işgücü miktarı
- çalışma saatleri toplamı

⁷ ÜSTÜNEL, a.g.e., s.35.

⁸ HAN, a.g.e., s.84.

Şekil 1: Bireysel Emek Arzı Eğrisinin Elde Edilişi (Arz Eğrisi Pozitif Eğimli)

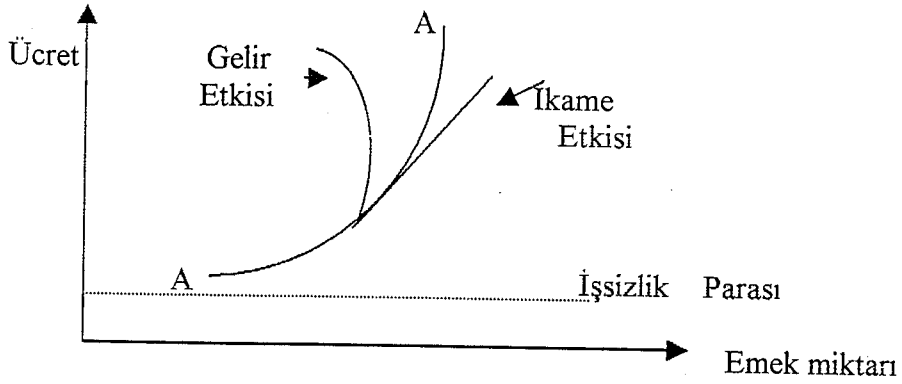
Kaynak: Orhan TÜRKAY, *Mikroiktisat Teorisi*, Gözden Geçirilmiş 8. Baskı, Ankara, İmaj Yayıncılık, 1999, s.279.

Şekil 1’de ilk denge noktası D_1 ’dir. Saat başı ücret rakamı K_1L ’nin eğimine eşittir. Bu ücret haddinde bireyimiz z_1L saat çalışmaya hazırdır. Ücret haddi yükselir K_1 noktası K_2 haline gelirse denge noktası da D_1 ’den D_2 ’ye kayar. Arz edilen emek miktarı artmış, z_2L olmuştur. Ücret haddi bir daha arttığında emek arz miktarı da tekrar artmaktadır. Bu diyagramdan çıkarılabilecek olan bireysel emek arzı eğrisi pozitif eğimlidir.

Emek arzını etkileyen faktörler; ücretlerin yükselmesi durumunda,⁹

- Öteden beri çalışanların, daha fazla çalışma istekleri, çalışma saatlerini artırma isteği tersi daha az çalışmak.
- Öteden beri çalışmayanların, örneğin, ev kadınlarının yada gençlerin çalışma hayatına girmek istemeleri yada ikinci bir işte çalışanların, bunu bırakmak istemeleri ücret ve emek arz miktarı arasındaki ilişkiyi aşağıdaki şekilde açıklayabiliriz.

⁹ HAN, a.g.e., s.291.

Şekil 2: Emek Arz Eğrisi

Kaynak: Ergül HAN, **İktisada Giriş 1**, Beşinci Baskı, (Eskişehir: 2000), s.291.

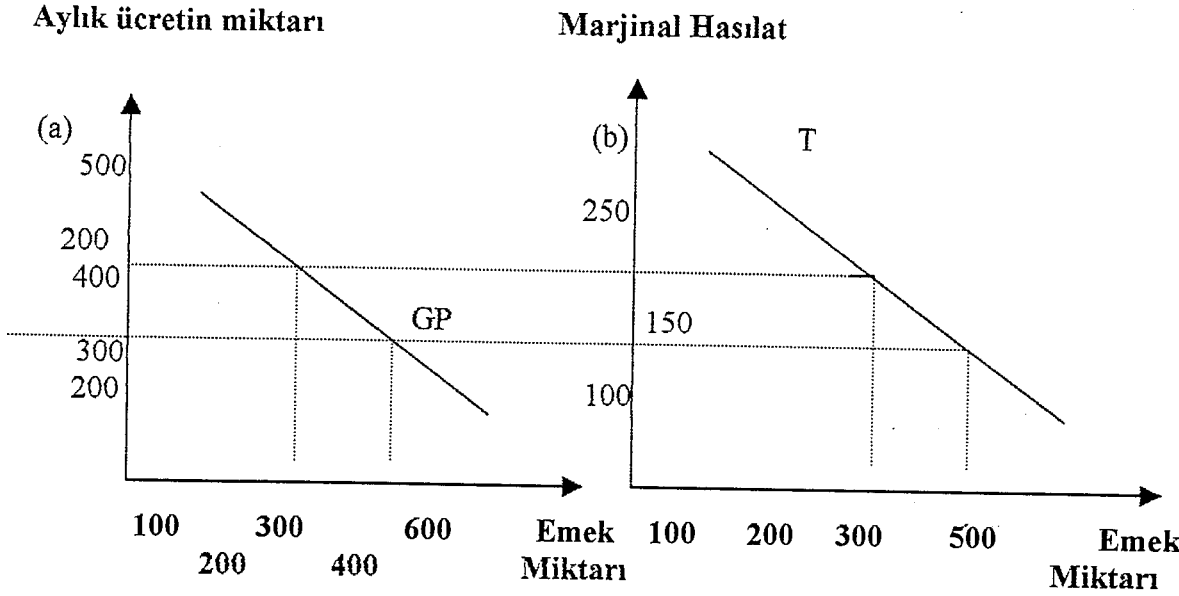
Şekil 2'de görüldüğü üzere; ücretlerin yükselmesi halinde, daha fazla çalışma isteği doğabileceği gibi, daha az çalışmayla aynı yaşam düzeyini sürdürme eğilimi ortaya çıkabilir.

Birinci eğilim söz konusunu ise boş zamanı çalışma ile ikame ediyoruz demektir (ikame etkisi); ikinci eğilimde ise elde edilmeye çalışılan ve artık daha az çalışmayla elde edilen gelir düzeyi, bizi daha düşük bir emek arzına yönlendirmektedir (gelir etkisi). Görüldüğü gibi eğri, çok yüksek ücret düzeylerinde geriye (sola) dönebilmektedir.

1.2.1.2. Emek Talebi

İktisadi açıdan emek talebi yönlendirilmiş "türev" bir taleptir. Bir mal veya hizmet talebinden beklenen sadece fayda veya tatmindir. Oysa emek talebinde, beklenen sadece bir işverenin faydası ve tatmini değildir. İşveren çok açık bir biçimde rantabl bir üretim için emek talep eder. Dolaylı olarak işveren, üretimin getirisi olan kar için emek talep eder. Bir mal veya hizmete talep oluşmuyorsa yani satış yeterli karı sağlayamıyorsa emek talebi de sınırlı kalır.

Emek talebi, tüketicilerin isteklerine bağlı olarak nihai mal ve hizmetleri gerçekleştirmek için ve emek piyasası koşullarında ortaya çıkacaktır. Aşağıdaki şekil 3'te emek talebinin nasıl oluştuğu görülmektedir.

Şekil 3: Emek Talep Eğrisi

Kaynak: Ergül HAN, *İktisada Giriş 1*, Beşinci Baskı, (Eskişehir: 2000), s.286.

Çizim(a) da marjinal verim eğrisinin (GP) belli bir bölümü görülmektedir. Öteki üretim faktörlerinin sabit olduğu varsayımı altında marjinal verim eğrisi burada artan emek kullanımıyla birlikte düşme göstermektedir (azalan verim yada değişen oranlar yasası).

GP eğrisinden elde edilen TT eğrisinin görünüşü farklı değildir. Çizim (b)deki TT eğrisi bir emek talep eğrisidir. 350. nci işçi aylık 400 birim üretimde bulunmakta ve girişime 200 TL lik ek bir hasılat sağlamaktadır. Eğer aylık ücret 200TL ise girişimci en fazla 350 nci işçiyi talep edecektir. Aylık ücret 150 TL olsaydı girişimci ek olarak 150 işçiyi daha talep edebilecekti Çünkü 150 lira 500 nci işçinin marjinal hasılatıdır.

1.2.2. Toprak

Üretimin ikinci önemli unsuru “toprak” yada “doğal kaynaklar” adı altında toplanan üretici güçlerdir. İkel şekliyle ekilebilir toprak bu gruba giren unsurların en önemlisidir. Ormanlar ve akarsular, göller ve denizler yine çeşitli mal ve hizmetlerinin üretimini mümkün kılan doğal unsurları sağlamaktadır.

Madenler, tabii gazlar, petrol ve yer altı suları, “toprak “deyimi ile açıklanan üretim faktörü grubunun “yer altı zenginlikleri “ bölümünü oluştururlar. ¹⁰

1.2.3. Sermaye

Üretimin bir başka faktörü insanlar tarafından üretilmiş üretim araçlarının tümünü kapsayan “sermaye”dir. İnsan yapısı olan ve üretimde insan emeğinin verimliliğini artıran her türlü alet, makine, tesis, bina ve malzeme bu gruba girer.

1.2.4. Girişim

Girişimci bir işi düşünüp planlayan, diğer faktörlere sahip olmasa bile onları bir araya toplayıp üretime koşan halkın eğilimlerini ve tercihlerini tahmine çalışarak ona göre mal ve hizmet üretimini örgütlemeye çalışan önemli bir unsurdur.

Üretimin bütün “riskini” ve geleceğin “belirsizliği”nden doğan bütün sonuçları kendisi yüklenen bu önemli unsur bazen bir şahıs, bazen bir şirket, bazen de bir kamu kuruluşu olarak ortaya çıkar. ¹¹

¹⁰ÜSTÜNEL, a.g.e., s.36.

¹¹ÜSTÜNEL, a.g.e., s.37-38.

1.2.5. Teknoloji ve Kurumsal Çerçeve

Bahsedilen üretim faktörlerinin hepsi bir araya gelse bile, yine de “üretim teknolojisi” ile ilgili “bilgi” ve “tecrübe” olmadan insanların faydalı mal ve hizmetleri üretmeleri mümkün olmaz.

Tıpkı şekeri, yağı ve unu olup da helva yapmasını bilmeyen insanların helva yiyememesi gibi; demiri, çeliği, bakırı, camı ve plastiği olup da radyo ve televizyon alıcısı yapmasını bilmeyenlerin de bunlara sahip olması mümkün değildir. Bilim insanları, teknisyenler ve araştırmacılar insanlığın bu alandaki “bilgi sınırlarını” genişletmek için sürekli çalışmaktadırlar

Tüm ekonomik çabaların özellikle üretimin başarılı sonuçlara ulaşıp ulaşmamasını etkileyen bir başka önemli unsur “kurumsal çerçeve” dir. Genellikle “ekonomik düzen” diye anılan bu unsur, ekonomik çabaların içinde cereyan ettiği ortam ve sosyal örgütlenme biçimi olarak tanımlanabilir.¹²

Üretim faktörlerinin tam istihdamı fiziki değil ekonomik, bir kavramdır. Eğer herkes yıl boyunca 16 saat çalışıyorsa, iş gücü fiziksel olarak tam istihdam ediliyor sayılır. İş isteyen herkes makul bir zaman içinde bir iş bulabiliyorsa, ekonomik anlamda işgücünün tam istihdamdan söz edilir.

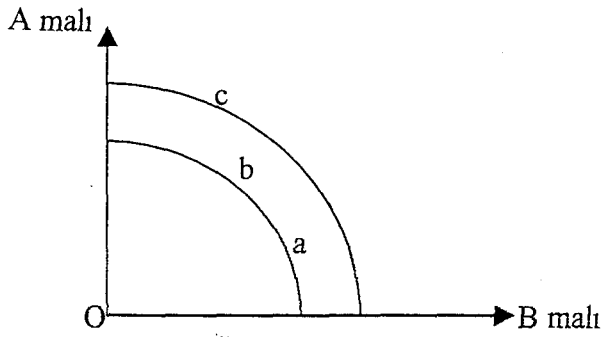
2. İSTİHDAM KAVRAMI

2.1. İstihdamın Tanımı

İstihdam deyimi hizmete almak ve çalıştırmak anlamına gelmektedir. Çalışmanın anlamı ise gelir sağlamaktır. İktisat biliminde istihdam kavramı ile anlatılmak istenen şey, üretim faktörlerinin gelir sağlamak amacı ile çalışması yada çalıştırılmasıdır

Üretim faktörleri ile mal ve hizmet üretimi arasındaki ilişkiyi şekil 4'te görebiliriz

¹² ÜSTÜNEL, a.g.e., s.40-41.

Şekil 4: Üretim İmkanları Eğrisi

Kaynak: Tefik PEKİN, *Makro Ekonomi, Para, Milli Gelir, İstihdam*, 3. baskı, (İzmir, 1993), s.94.

Şekilde (b) noktası bir ekonomideki optimal üretim seviyesini göstermektedir.

Bir ülke mevcut üretim faktörlerini ne kadar çok kısmını işe koşarsa üretilen mal ve hizmet miktarı o kadar fazla olacak ve ülkede yaşayan insanların refah dereceleri de o ölçüde yüksek bulunacaktır¹³

Dolayısı ile milli gelir ile istihdam arasındaki ilişki mevcuttur. İstihdam düzeyi yükseldikçe milli gelir de artacaktır. Buna rağmen uygulamada istihdam kavramından çoğu kez sadece emek faktörünün çalışıp çalışmama sorunları anlaşılmaktadır. İstihdam sorununun en kilit noktası emek faktörüdür. Çünkü emek beşeri bir faktördür. Diğer faktörlerin çalışmaması veya boşa kalması (atıl kalması) halinde ortaya sadece ekonomik bir sorun çıkmaktadır. Oysa emek faktörünün işsiz kalması halinde hem bir ekonomik kaynak kaybı söz konusu olmakta, hem de işsizlik pek çok sosyal ve politik sorunların kaynağını oluşturmaktadır. Çalışmayan insanların toplumda yaratacağı huzursuzluk emek faktörünün boşa kalması diğer faktörlerin boşa kalmasına göre daha farklı sorunlar doğurmaktadır. İşte bu nedenle istihdam sorunları tartışılırken ilk akla gelen konu emek faktörünün durumudur.¹⁴

Bu nedenle istihdam kavramını biri dar öteki geniş anlamda olmak üzere iki ayrı şekilde ifade etmenin bir çözüm içereceğini vurgulamak gerekir. Dar anlamda istihdam: sadece emek faktörünün kullanılmasına çalıştırılmasına ilişkin sorunları, geniş anlamda

¹³ Tefik PEKİN, *Makro Ekonomi, Para, Milli Gelir, İstihdam*, 3. baskı, (İzmir: Bilge Han Matbaası, 1993), s.94.

¹⁴ PEKİN, a.g.e., s.94.

istihdam kavramında da emek dahil tüm üretim faktörlerinin kullanılmasına ilişkin sorunları anlamak daha uygun olacaktır.¹⁵

Aslında emek faktörü kullanmadan herhangi bir üretimi gerçekleştirmek mümkün olmadığına göre, emek faktörünün ne kadar fazla işe koyulup üretime katılması sağlanıyorsa, diğer üretim faktörlerinden de o kadar fazla çalıştırılıyor demektir.¹⁶

2.2. İstihdamla Milli Gelir İlişkisi

Bir milli ekonomide istihdam düzeyi ile milli gelir arasında aynı yönlü olmak üzere sıkı bir ilişki vardır. Diğer değişkenler sabitken, istihdam düzeyi arttıkça, o ekonominin ürettiği toplam mal ve hizmet miktarı da (reel milli gelir) artacak, istihdam düzeyi düştükçe reel milli gelir de azalacaktır.

Ülke sahip olduğu üretim faktörlerinin ne kadar çoğunu çalıştırabiliyorsa, üretilen toplam ürün miktarı, yada reel milli gelir o kadar çok olacaktır. Ancak azalan verim kanunu gereği bu değişim aynı oranda olmayacaktır. Bir ekonominin üretim kapasitesinin neye bağlı olduğunu bir fonksiyon şeklinde aşağıdaki gibi gösterebiliriz¹⁷

$$Q = f(N, R, KT)$$

Q= Ekonominin üretim kapasitesi

N= Ekonominin sahip olduğu işgücü

R= Ekonominin bilinen doğal kaynakları

K=Ekonominin sahip olduğu sermaye stoku

T= Üretimde kullanılan teknoloji ve bilgi düzeyini göstermektedir.

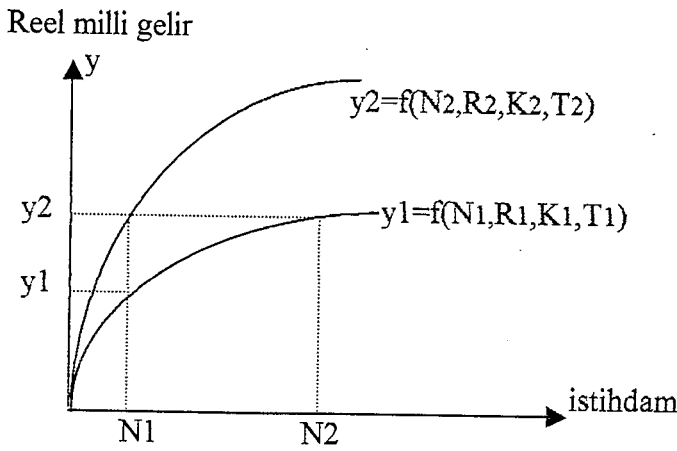
¹⁵ Necat BERBEROĞLU, *Makro Ekonomik Analiz* (Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi ESBAY Yayınları, 1989), s.143.

¹⁶ PEKİN, a.g.e., s.94.

¹⁷ PEKİN, a.g.e., s.95.

Aynı zamanda $Q = N \cdot P_n$ 'dir. Burada N iş gücü miktarını P_n emeğin ortalama verimini göstermektedir.

Bir milli ekonomide, emeğin verimliliği sabitken, işgücü miktarı arttıkça üretim kapasitesi de artacaktır. Buradaki işgücü artışı sayıca bir artış olabileceği gibi, aynı sayıdaki işçinin çalışma süresinin 8 saatten 10 saate çıkarılması şeklinde de olabilir. Aynı zamanda işgücü miktarı sabitken emeğin ortalama verimliliğinin yükselmesi de, ülkenin üretim kapasitesinin yani reel milli gelirinin ulaşabileceği üst sınırın yükselmesi şeklinde bir sonuç doğuracaktır.¹⁸

Şekil 5: Milli Gelir Ve İstihdam Arasındaki İlişki

Kaynak: PEKİN, a.g.e., s.100.

Şekilde istihdam düzeyi yani çalıştırılan iş gücü miktarı yani N_1 düzeyindeyken reel milli gelir Y_1 düzeyinde olacaktır. Eğer istihdam düzeyi N_1 den N_2 'ye kaydırılırsa yani daha fazla işçi istihdam edilebilirse milli gelir de Y_1 'den Y_2 düzeyine yükselecektir. Ancak sadece istihdamın artırılmasıyla milli gelir artmayacak ülkenin doğal kaynakları ve sermaye stokunun durumu da milli geliri yükseltmiş olacaktır.

¹⁸ PEKİN, a.g.e., s.95.

2.3. Tam İstihdam

Eğer bir ekonomi üretim faktörlerinin tümü çalışıyor ve üretime katılıyorsa, biz bu ekonominin tam istihdam durumunda olduğunu ya da tam istihdama ulaştığını düşünüyoruz.

Tam istihdamın gerçekleşmiş olduğu bir ekonomide, mevcut çalışma şartlarında ve cari ücret düzeyinde çalışmak isteyen tüm emek sahipleri iş bulabildiği gibi, ülkenin mevcut sermaye malları stoku ve tabiat faktörü de tamamen üretime katılmış durumdadır.

Teorik nitelikteki bir tanımlama olduğundan uygulamada hiçbir üretim faktörünün boşta olmadığı bir durumu düşünmek gerçekçi olmayabilir. Bu nedenle tam istihdama ulaşmış bir ekonomide %2 veya %3 gibi düşük oranlarda işsizlik görülebilir ve bir kısım sermaye ve diğer faktörler boşta olabilir.¹⁹

Tam istihdamda önemli olan, açık iş yerleri sayısının o anda iş arayanlardan daha fazla olmasıdır. İstihdam literatüründe tam istihdam, eksik istihdam, aşırı istihdam genellikle dar anlamda ele alınmış, yani sadece emek faktörünün çalıştırılıp çalıştırılmaması sorunu olarak incelenmiştir.

Tam istihdam düzeyinde ulaşılan istihdam hacmini ve reel milli geliri değişmez bir büyüklük değil fakat yaklaştıkça geri çekilen bir çizgi gibi algılamak daha doğru olacaktır. Tam istihdam düzeyinde bulunan bir ekonomi, belli bir teknoloji düzeyinde üretebileceği mal ve hizmetlerin en fazlasını üretiyor demektir. Tam istihdama ulaşmış bir ekonomide önemli sorunlardan biri de üretim faktörlerinden her birinin, en verimli olabileceği ve üretime en fazla katkıyı yapabileceği yerde kullanılmasıdır. Tam istihdam halinde olan ekonominin önemli sorunlardan biri de yaratılan gelirin, üretime katılanlar arasında adil bir şekilde dağılımıdır.

¹⁹ PEKİN, a.g.e., s.101.

2.4. Eksik İstihdam

Eğer bir ekonomide mevcut üretim faktörlerinden sadece bir kısmı üretime katılıyorsa, o ekonomi eksik istihdam durumunda bulunuyor demektir. Bu durumda ekonomide üretilen mal ve hizmet miktarı, üretilmesi mümkün olanın altında kalmaktadır.

Bir ekonominin eksik istihdam düzeyinde olmasının en belirgin kaynağı talep yetersizliğinin olmasındandır. üretilen ürünlerden bir kısmının satılmaması, stokların artması sonucunda üreticiler üretim hacmini daraltarak, talep edilen miktar kadar üretim gerçekleştireceklerdir.

Mal üretiminin azalması, bir kısım işgücünün işsiz kalması, bir kısım makine ve teçhizat ile bir kısım doğa faktörünün boşa kalması eksik istihdamın ortaya çıkmasına sebep olacaktır. Üretime katılmayan faktörlerin kullanılması için insanlara satın alma gücü ile desteklenmesi ile oluşturulacak talep sonucunda ekonomiyi eksik istihdamdan tam istihdama doğru harekete geçirmiş olacaktır.

2.5. Aşırı İstihdam

Bir ekonomide mevcut üretim faktörlerinin tümü çalıştığı halde üretilen mal ve hizmet miktarı toplam talebi karşılamıyorsa bu durumda aşırı istihdamdan bahsedilir.

Üreticiler talebi karşılayabilmek için daha fazla üretim faktörü çalıştırma yoluna gidecek, ancak üretim faktörlerinin sınırlılığı dolayısı ile üretim faktörü talebinin artışı gündeme gelmiş olacaktır ve enflasyonist baskılar ortaya çıkacaktır. sonucunda artan faktör fiyatları nedeniyle

2.6. İş Gücü Piyasası İle İlgili Gelişmeler

İşgücü piyasasının derlendirilmesinde kullanılan başlıca oranlar şunlardır.

Toplam İşsizlik oranı :	$\frac{\text{Toplam işsizlik} \times 100}{\text{Sivil İşgücü Arzı}}$
Açık İşsizlik Oranı :	$\frac{\text{Açık İşsizler} \times 100}{\text{Sivil İşgücü Arzı}}$
Gizli İşsizlik Oranı :	$\frac{\text{Gizli İşsizlik} \times 100}{\text{Sivil İşgücü Arzı}}$
İşgücü Katılma Oranı :	$\frac{\text{Sivil İşgücü Arzı} \times 100}{15 \text{ ve daha yukarı yaş}}$
Bağımlılık Oranı :	$\frac{\text{Çalışma Çağı Dışındaki Nüfus} \times 100}{(10-14) + 65 \text{ ve daha yüksek yaş}}$ Çalışma çağındaki nüfus (15-65)yaş

3. İSTİHDAM TEORİLERİ

3.1. Klasik İstihdam Teorisi

Klasik iktisatçılar fiyat mekanizmasının görünmeyen el yardımıyla ekonomideki tüm piyasalarda (bu arada iş gücü piyasası adını alan istihdam piyasasının da) dengeyi otomatik olarak sağlayacağını düşünmüşlerdir. Bu yüzden istihdam konusunda da bir dengenin yani tam istihdamın otomatik olarak sağlanacağını kabul etmişlerdir.

Klasiklere göre, ekonomideki tüm fiyatların ve özellikle ücretlerin hem aşağıya hem de yukarıya doğru esnek olması, ekonominin tam istihdam dengesine ulaşması ve bu dengenin kararlı olması için yeterlidir.

Klasik istihdam teorisinin temelinde, ekonomide bir tıkanma olmayacağını ileri süren “say kanunu” yatmaktadır. Bu kanun J. B. SAY tarafından ortaya atılan “her arz kendi talebini yaratır” cümlesiyle özetlenebilen bir görüştür.

Say kanununa göre üretimde görülen herhangi bir artış, satın alınmasına yetecek talebi de aynı anda yaratmaktadır. Örneğin daha fazla mal üretebilmek için girdilere

daha fazla ödeme yapılacağından, girdi sahiplerinin gelirleri artacak ve bu gelir artışı da talebi arttırarak yeni üretilen mallara pazar yaratacaktır.²⁰

3.2. Keynesyen İstihdam Teorisi

İşsizliğin çözümünde klasiklerin önerdiği çarelerin özellikle 1930'lardan sonra geçerli olmadığı anlaşılmıştır. İşte adını İngiliz iktisatçı J. M. KEYNES'TEN alan bu okul sistemin temelinde olduğu gibi işsizlik konusunda da klasiklerden ayrılmaktadır.

Keynes (GENEL TEORİ) adlı eserinde fiyat ve ücretler tam ve esnek olsa bile, ekonomide işsizliğin ortaya çıkabileceğini açıklamaktadır. Çünkü emek arz ve talebi ile mal ve hizmet arz ve talebi arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır.

- klasiklerde ileri sürüldüğü gibi nominal ücretlerin aşağıya veya yukarıya doğru kayabilmesi Keynes'e göre mümkün değildir. Para aldatmacası nedeniyle fiyatlar seviyesinden bağımsız olarak çalışanlar için yüksek ücret tercih edilecek, dolayısıyla fiyatlarda düşme olsa bile reel ücretin değişmesine rağmen ücretlerin azalması kabul edilmez
- Klasik iktisatçılara göre işsizliğin giderilmesi müdahalelerin bulunmadığı bir ortamda "görünmeyen el" yada "kendiliğinden" dengeye gelir. Keynesyen iktisatçılar için işsizliğin giderilmesi kamu harcama ve yatırımların artırılması ve parasal tedbirler ile gerçekleşebilir.

Keynesyen iktisadın emek talebi, emek arzı ve ücretler genel düzeyi konusunda klasiklerden ayrıldığı ve muhtemelen tam istihdama ulaşılmayışın açıklanmasını şu sonuçlara dayandırmak mümkündür.²¹

- Nominal ücretlerin veri oluşu
- Likidite tuzağının mevcudiyeti
- Faiz haddinin veri oluşu

²⁰ BERBEROĞLU, a.g.e., s.156.

3.3. Yapısalcı Okul

1950'li yılların sonunda Keynesyen okulun işsizlik sorununa bakışından farklı yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Genel olarak efektif talep yetersizliğinden kaynaklanan işsizlik açıklamaları kalkınan ülkelerdeki işsizlik sorununu çözmede başarılı olmamıştır. Sorun büyük ölçüde efektif talebin yetersizliği yerine kalkınan ülkenin iyi işleyen ekonomik faaliyetlerinden kaynaklanmaktadır.

- sermaye birikim hızının yavaşlaması
- iç tasarruf oranının düşüklüğü
- hızlı kentleşme
- hızlı nüfus artışı
- verim düşüklüğü

gibi olgular işsizliği hissettiren yapısal etkenlerden bazılarıdır.

Yapısalcı okula bağlı iktisatçıların işsizliğin çözümündeki önerileri iki aşamada toplanabilir.

- a) Geleneksel Keynesgil para ve maliye politikaları uygulanarak işsizlik aşağı çekilir- ancak bu politikalar ile azalan işsizlik oranı enflasyonun artış eğilimini hızlandırmıştır-(philips eğrisi)
- b) İşgücünün yapısal politikaları geliştirmeye yönelik çabaları bulunmaktadır. Bu çabalar işgücünün niteliğini, akışkanlığını, bölgesel farklılıkları gidermeğe dönük çabalardır. Bu çabalar işgücünün niteliğini yükseltecek böylelikle daha kalifiye olan emek unsurunun iş bulma ve çalışma olanakları genişleyecektir. Bölgesel kalkınma, istihdam olanaklarının yükselmesi de işsizliği azaltıcı bir politika olarak görülmektedir.

²¹ Kuvvet LORDOĞLU, *Çalışma Ekonomisine Giriş*, 1. baskı, (Alan Yayıncılık, 1986), s.81.

Fakat yapısalci politikaların başarı şansını azaltan enflasyonist baskılara rağmen işsizlik sorununu yavaşlatan tezleri kimi ülkelerde 70'li yıllara kadar uygulanmıştır.

4. İŞSİZLİK

4.1. İşsizlik Kavramı

Çalışma irade ve iktidarında olup da cari ücret üzerinden ve ayrıca kanun, yahut örf ve adetle tayin edilmiş saatler zarfında iş aradığı halde bulamayan kimseye işsiz denir²². Bir ekonomide üretim kapasitesinin tamamının kullanılmamasına eksik istihdam, üretime sevk edilmeyen sermaye ve tabiat faktörüne atıl kapasite, çalıştırılmayan emek faktörüne de işsiz denir. İşsizlik, üretimin tek beşeri unsuru olan emekle ilgili olduğu için üzerinde ayrıca durulması gereken bir konudur. Emek faktörünün işsiz kalmasıyla, diğer üretim faktörlerinin atıl kalması arasında çıkacak üretim kaybı bakımından bir fark yoktur. Fakat üretimin beşeri unsurunun işsiz kalması üretim kaybı gibi ekonomik sonuçların yanı sıra, sosyal, siyasal ve ahlaki sonuçları da ortaya çıkarmaktadır. Bu bakımdan işsizlik ve işsizliğin giderilmesi konusu günümüz ekonomilerinin başlıca sorunları arasındadır. İşsizliğin büyümesi üretime katılmayanların artmasına ve tüketici gruba katılmasına yol açacağından, çalışanların bakacağı insanların sayısını arttıracaktır. Bu da yatırımlara ayrılacak olan fonların tüketime gitmesine, dolayısıyla iktisadi büyüme ve kalkınmanın yavaşlamasına sebep olacaktır.²³

Bir ekonomide üretim faktörlerinin tam istihdamı ile gerçekleşen istihdam arasındaki farka işsizlik, çalışma gücünde ve arzusunda olup da cari ücretten bir gelir elde etme istediği halde iş bulamayan kimseye işsiz, kullanılmayan sermayeye de atıl kapasite denir.²⁴ Demek ki işsiz kalmak için dört koşul gerekmektedir.

- çalışabilecek güçte ve fizik yapıda olmak

²² Sabri ÜLGENER, *Mili Gelir, İstihdam ve İktisadi Büyüme*, 7. baskı, (İstanbul: 1 Der yayınları 1991), s.112.

²³ PEKİN, a.g.e., s.103-104.

²⁴ Ali ÖZGÜVEN, *İktisat Bilimine Giriş*, 5. Baskı, (İstanbul: Filiz kitapevi), s.410.

- çalışmak isteğinde bulunmak
- cari ücretten çalışmaya razı olmak
- ancak iş bulamamak²⁵

4.2. İşsizlik Türleri

İşsizlik kavramının çok boyutlu tanımlanması ve bu tanımların buna rağmen yeterli bir içerikte bulunmaması sonucu işsizliği türlerine ayırarak tanımlamak gerekmektedir.

4.2.1. Gizli İşsizlik

Çalışanların düşük verimlilikte çalışıp, buna uygun olarak düşük bir ücret almalarıdır. Bu tür işsizlik emeğin teknolojik gereksinmeden daha fazla oranda faktör donanımına katılmış olması durumunu ifade etmektedir. Yani emeğin gerek duyulandan daha fazla miktarda, yapay olarak istihdam edilmesidir. Gizli işsizliğin nedeni, talep yetersizliği değil, daha çok üretim araçlarının, yani sermayenin ve organizasyonun yetersizliğidir.²⁶

Gizli işsizlik nüfus artışının çok fazla olduğu ülkelerin katlanmak durumunda bulunduğu işsizlik türüdür. Gizli işsizlik her ne kadar açık işsizlik kadar önemli sosyal problemler doğurmasa bile, iktisadi kalkınma üzerinde ciddi ve olumsuz durumlara neden olmaktadır. Çünkü, bu tür işçilerin marjinal verimliliklerinin sıfır olması, ekonomideki üretim ve refah artışını olumsuz etkilemektedir.²⁷

Aynı üretim metotları ile çalışan bir kısım işgücünün faaliyet alanından çekilmesine karşılık üretim miktarının değişmemesinden kaynaklanan gizli işsizlik az

²⁵ Halil DİRİMTEKİN, *Genel İktisat Teorisi II (Makro)*, (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 1976), s.245.

²⁶ ARSEL, a.g.e., s.18.

²⁷ ARSEL, a.g.e., s.18.

gelişmiş ülkelerde sermaye yetersizliğinden dolayı sürekli ve yapısaldir. Gelişmiş ülkelerde ise gizli işsizlik talep yetersizliğinden meydana gelir ve geçicidir.²⁸

4.2.2. Friksiyonel (arızı) İşsizlik

İşçilerin kısa vadeli yer ve iş değiştirmesi sonucu ortaya çıkan bir işsizlik türüdür. Ekonomide emek sunum ve istemi genel olarak birbirlerine eşit olduğu zaman bile friksiyonel işsizlik görülebilir. Friksiyonel işsizlik, emeğin mobilitesinin doğal ve beklenen bir sonucu olup, bu tür işsizlik oranının sifıra inmesi ekonomik açıdan pek kabul edilebilir bir durum değildir.²⁹

4.2.3. Konjonktürel İşsizlik

Konjonktürel işsizlik, kapitalist ekonomilerde dönemsel olarak, ortaya çıkan krizler sonucu beliren irade dışı bir işsizlik türüdür. Bu tür işsizlik, üretim ve tüketim faaliyetlerinin yüz binlerce üretici ve tüketicinin kararlarına göre cereyan ettiği piyasa ekonomilerinde iktisadi faaliyetlerin devrevi dalgalanmalar göstermesinin bir sonucu olup, iktisadi daralma dönemlerinde artmakta, gelişme dönemlerinde ise toplam talebe bağlı olarak ortadan kalkmaktadır. Konjonktürel işsizlik özellikle genç işçileri etkilemektedir. Konjonktürel işsizlik ekonomideki kimi üretim sektörlerinde kısmi işsizlik şeklinde görülebileceği gibi ekonominin tümünü de etkileyebilir.³⁰

4.2.4. Yapısal İşsizlik

Yapısal işsizlik, sadece bir ülkenin tarımsal yapısını değiştirip, sanayileşmesi sırasında geçireceği yapısal değişimlerden değil, aynı zamanda sınai üretiminde de doğabilmektedir. Buna devrevi işsizlik de denmektedir.³¹

²⁸ ÖZGÜVEN, a.g.e., s.412.

²⁹ ARSEL, a.g.e., s.22.

³⁰ ARSEL, a.g.e., s.21.

³¹ ARSEL, a.g.e., s.20.

4.2.5. Rastlantı İşsizliği

Tesadüfler sonucu ortaya çıkan işsizlik türüdür. Doğal afetler, sel basması bir iş yerinde yangın çıkması gibi nedenlerle. üretime ara verilmesinden dolayı oralarda çalışanlar işsiz kalmaktadır. ³²

4.2.6. İradî İşsizlik

Çalışma gücüne sahip kimseler arasında cari ücret seviyesine ve iş kollarına razı oldukları takdirde iş bulması mümkün olanların çalışmayı red ettikleri için, iradi olarak işsiz kalmalarını ifade eder. Bu tür işsizliğin nedenleri arasında, ailenin gelir kalıbının şiddetli olmaması istismar edilme korkusu, çalışma güdüsünün zayıf olması vb gibi sosyal-psikolojik etmenler sayılabilir. ³³

4.2.7. Açık İşsizlik

Gelişmekte olan ülkeler açısından işsizliğin açık ve gizli işsizlik şeklinde bir sınıflandırmaya tabi tutulması, bu ülkedeki işsizliği açıklamada yararlı olmaktadır.

Açık işsizlik, genellikle çalışma istek ve gücüne sahip olup da cari ücret ve çalışma koşullarında iş aradığı halde bulamayanların durumunu ifade etmektedir. Teknolojik, konjonktürel, arızı, mevsimlik ve yapısal işsizlik türleri açık işsizlik çeşitleri görünümünü oluşturmaktadır. ³⁴ Bu işsizlikte, daha yüksek ücretler ve daha iyi çalışma imkanları arandığı için bilerek ve isteyerek işsiz kalınmaktadır.

4.2.8. Mevsimlik İşsizlik

Mevsimlik işsizliğin en açık şekli, üretimin doğal koşullara bağlı bulunduğu tarım kesiminde görülmektedir. Ekim ve hasat mevsimleri dışında istihdam olanakları

³² ARSEL, a.g.e., s.19.

³³ ARSEL, a.g.e., s.20.

birdenbire daralmakta ve işsizlik baş göstermektedir. Bu işsizlik türü tarım, turizm ve inşaat sektörlerinde kendini çok etkili bir şekilde hissettirmektedir.³⁵

5. DÜNYA EKONOMİSİNDE İŞSİZLİĞİN BOYUTLARI

5.1. Gelişmiş Ülkelerde İşsizliğin Etmenleri

Toplumsal istemin yetersizliğinden kaynaklanan işsizlik gelişmiş ülkelerde görülen işsizliğin ana nedenini oluşturmaktadır. İşsizlik modern sanayi çağının bir ürünüdür. Bunun nedeni sanayiinin yapısında gizlidir.

Geniş bir iş bölümü, süratli bir makineleşme, otomasyon, karmaşık üretim yönetimi, mekan ve zaman itibari ile bilinmeyen piyasalar için mal üretilmesi ve teferruatlı bir para kredi sisteminin varlığı, modern makine çağında sanayiinin yapısından doğan başlıca işsizlik etmenlerindedir.³⁶

OECD'nin 1999 İstihdam Raporuna göre,³⁷

- Gelecek 2 yıl zarfında, OECD ülkelerinde işsizlikle ilgili olarak zayıf bir gelişme yaşanacağı ifade edilmektedir,
- 1999 ve 2000 yıllarında ortalama işsizliğin %7 oranına ulaşacağı ve 35 milyon insanın işsiz bulunacağı hesaplanmaktadır.
- Kara Avrupa'sı, Kanada ve Avustralya'da işsizlikte küçük bir düşme, buna mukabil İngiltere, ABD ve Japonya'da zayıf bir yükselme dikkati çekmektedir.

OECD ülkelerinde değişik boyutlarıyla istihdamın yapısına bakacak olursak, OECD ülkelerinin en ciddi sorununun fakir, uzun süreli işsiz ve düşük ücretli ailelerden gelen genç işsizliği olduğu görülmektedir. Böyle bir durumu önlemede en önemli

³⁴ ARSEL, a.g.e., s.17-18.

³⁵ ARSEL, a.g.e., s.19.

³⁶ ARSEL, a.g.e., s.14-15.

³⁷ Nusret EKİN, *Türkiye'de Yapay İstihdam ve İstihdam Politikaları*, (İTO Yayın No 2000-33), s.164.

politika, gençlerin mesleki ve örgün eğitimlerini daha dengeli geliştirecek temel eğitim reformlarıdır.

OECD ülkelerinin çoğunda kısmi süreli istihdamın toplam istihdam içindeki payı artmaktadır. Bu istihdam, ortalama % 14,3'e varmakta, en yüksek oran Hollanda (%30), Avusturya, İsviçre ve İngiltere'de görülmektedir. OECD'nin 1994 iş araştırmalarına göre, daha yüksek istihdam elde etmenin bir yolu olarak kısmi süreli istihdam teşvik edilmektedir.

Ülkeden ülkeye farklar göstermekle birlikte, kısmi süreli saat ücreti, tam süreli saat ücretinin %55' ile 90'ı arasında değişmektedir. Genelde kısmi süreli işçilerin eğitimi, tam süreli işte çalışan erkeklerin bir kısmı tam süreli bir işte çalışmayı arzu etmekte, buna mukabil, kadınların çoğu kısmi süreli çalışmayı tercih etmektedir.

Günümüzde Avrupa'da işsizliğin özellikle yapısal dört boyutu ilgi çekmektedir.³⁸

- a) Bunlardan birincisi, işsizliğin uzun süre devam etmesidir. Avrupa'daki işsizlerin %40'ı bir seneden uzun süredir işsizdir. Buna mukabil, bu oran ABD de %11 civarındadır. Diğer bir deyişle, Avrupa'da çalışan bir insan bir defa işsiz kalırsa, onun tekrar istihdama dönmesi oldukça zordur.
- b) İşsizliğin esas itibariyle gençlerde ortaya çıktığını görüyoruz. Örneğin İspanya'da 24 yaşın altındaki işgücünün yarısından çoğu işsiz durumdadır. İtalya ve Fransa da ise, bu oran % 25'leri aşmaktadır. Böylece, işsiz gençler hızla, uzun süredir işsiz olan gruplara katılmaktadır.
- c) İşsizliğin esas itibariyle vasıfsız işçilerde yoğunlaştığı görülmektedir. Yeni teknoloji çağında vasıfsız işgücüne ihtiyaç hızla daralmaktadır.
- d) Avrupa'daki işsizliğin coğrafi dağılımının dengesizliğidir. İşsizlik belirli yöre ve şehirlerde çok daha yoğundur.

³⁸ EKİN, a.g.e., s.141

Tablo 2: Gelişmiş Ülkelerde İşsizlik Oranları

	İşsizlik, (%)			Uzun Süreli İşsizlik, (%)			Eğitim Düzeyine Göre, (%)		
	Kadın	Erkek	Toplam	Kadın	Erkek	Toplam	İlkokul	Ortaokul	Diğer
Yıllar	1994	1994	1994	1994	1994	1994	1994	1994	1994
	1997	1997	1997	1997	1997	1997	1997	1997	1997
ABD	4,9	5,0	4,9	9,4	8,0	8,7	-	37,2	39,2
Avustralya	8,6	8,1	8,4	33,1	27,5	30,8	55,1	30,5	11,3
İsrail	6,8	8,8	7,7	-	-	-	23,6	44,3	31,2
İsviçre	4,3	3,9	4,1	25,5	32,8	28,5	-	-	-
Japonya	3,4	3,4	3,4	28,8	11,8	21,8	22,8	53,6	23,7
Kanada	9,2	9,2	9,2	14,5	10,2	12,5	33,9	30,5	35,6
Norveç	4,0	4,3	4,1	13,0	7,7	10,6	25,8	55,9	15,1
Rusya	9,6	9,0	11,3	29,5	36,8	32,8	19,4	72,3	8,3
Y. Zelanda	6,6	6,7	6,7	22,2	16,1	19,5	-	-	-

Kaynak: Nusret EKİN, **Türkiye’de Yapay İstihdam ve İstihdam Politikaları**, (İstanbul. İTO Yayınları, 2000-33), s.164.

5.2. Gelişmekte Olan Ülkelerde İşsizliğin Etmenleri

Gelişmekte olan ülkelerin karşılaştıkları işsizlik türleri, kaynakları ve nitelikleri bakımından, gelişmiş ülkelerdeki işsizliğin en belirgin niteliği, toplam talep yetersizliğine değil, görünüşte iş sahibi fakat gerçekte toplam üretime katkısı sıfıra yakın hatta sıfır olan kişilerin çalışmaya devam etmeleri şeklinde ortaya çıkmaktadır.

- Gelişmekte olan ülkelerde işsizlik kendisini daha çok kısa süreli istihdam ya da eksik istihdam şeklinde göstermekte.
- Gelişmekte olan ülkelerde ekonomi ikili bir yapıya sahip olmakta ve geleneksel kesimde geri teknolojilere ve daha çok emeğe dayalı bir üretim süreci içinde kişi başına düşük verimlilik ve sınırlı sermaye birikimi görülmektedir.

Buna karşılık modern kesimde, daha hızlı sermaye birikimi, kişi başına verimde artış ve daha yüksek sermaye-hasıla oranına ulaşılmasına rağmen, istihdam yeterli ve beklenen düzeyde gerçekleştirilememektedir.

Bu olgu, modern sektörde de, geleneksel sektördeki istihdam sorunlarına benzer eğilimlerin ortaya çıkmasına yol açmaktadır.

Az gelişmiş ülkelerde eksik istihdamın gerçek sebebini, toplam talebin yetersizliğinden başka sebeplerde, özellikle üretim faktörlerinin nispetsizliğinde aramak gerekir.

İşsizliği doğuran sebep, daha açık bir deyişle, işgücü ve diğer kaynaklar arasındaki uyumsuzluktur. Aşağıdaki tablo işsizlik türlerini sınıflandırmaktadır.

Tablo 3:Gelişmiş Ve Gelişmekte Olan Ülkelerde İşsizlik

	KISMİ	YAYGIN
Geçici	ARIZİ(FRİKSİYONEL) İŞSİZLİK	DEVRİ İŞSİZLİK <ul style="list-style-type: none"> • MEVSİMLİK(AZGELİŞMİŞ ÜLKELER) • KONJONKTÜREL(GELİŞMİŞ ÜLKELER)
Sürekli	<ul style="list-style-type: none"> • BÖLGE VEYA SEKTÖR • TEKNOLOJİK İŞSİZLİK 	TEMELLİ VE YAYGIN <ul style="list-style-type: none"> • BÜNYEVİ • SÜREKLİ DURGUNLUK

Kaynak: Sabri ÜLGENER, **Milli Gelir İstihdam ve İktisadi Büyüme**, 7. basım, (İstanbul: Der yayınları, 1991), s.115.

Gelişmiş ülkelerdeki işsizlik genellikle talep eksikliğinden doğan işsizliktir. Azgelişmiş ülkelerde daha çok teçhizat ve kapasite eksikliğinden kaynaklanmaktadır.³⁹

³⁹ ÜLGENER, a.g.e., s.127.

Tablo 4'te gelişmekte olan ülkeler ile Türkiye'deki işsizlik oranları karşılaştırılmaktadır.

Tablo 4: Gelişmekte Olan Ülkeler ve Türkiye İçin İşsizlik Oranlarının Karşılaştırılması

	1989	1990	1991	1992	1993	1994
	6,9	8,6	9,6	9,0
MISIR	5,4	5,2	5,9	6,4
	10,7	17,9	21,3	17,0
	8,4	8,1	9,0	8,6	8,9	8,4
FİLİPİNLER	7,3	7,1	8,1	7,9	8,2	7,9
	10,3	9,8	10,5	9,8	10,0	9,4
	2,6	2,1	2,3	2,4	2,8	2,4
GÜNEY KORE	3,1	2,9	2,5	2,6	3,2	2,7
	1,8	1,8	1,9	2,1	2,2	1,9
	16,3	15,4	17,0	16,0
FAS	15,0	13,9	15,1	13,0
	19,8	19,6	22,6	25,3
	3,0	3,7
BREZİLYA	3,1	3,8
	2,9	3,4
	2,2	...	2,4	...
MEKSİKA	1,7	...	2,1	...
	3,4	...	3,1	...
	1,4	2,2	2,7
TAYLAND	1,2	2,1	2,0
	1,6	2,4	3,5
	9,0	7,5	8,4	8,0	8,0	7,9
TÜRKİYE	8,7	7,5	8,9	8,2	8,2	7,7
	9,7	7,5	7,3	7,6	7,5	8,2

Kaynak: Seyfettin GÜRSEL, Veysel ULUSOY, Türkiye'de İşsizlik ve İstihdam, 1. baskı, (İstanbul. Y.K.Y, 1999), s.156.

Dünya'daki işgücünün yapısını ise aşağıdaki tablo 5'te gözlemleyebiliriz.

Tablo 5: Bölgelere ve Gelişmişlik Seviyene Göre İşgücünün Yapısı

	15-64 Yaş Nüfus		İŞGÜCÜ								
	(milyon)		Toplam(milyon)			Yıllık Büyüme Oranı,(%)		Kadın İşgücü,(%)		10-14 Yaş,(%)	
Yıllar	1980	1998	1980	1998	2010	1980 1998	1998 2010	1980	1998	1980	1998
Düşük Gelirli Ülkeler	1,433	2,172	1,214	1,771	2,156	2,1	1,6	40,0	40,6	27	17
Orta Gelirli Ülkeler	657	936	464	646	780	1,8	1,6	37,5	38,6	10	5
Düşük & Orta Gelirli Ülkeler	2,090	3,107	1,679	2,416	2,936	2,0	1,6	39,3	40,1	23	13
Yüksek Gelirli Ülkeler	505	594	357	430	447	1,0	0,3	38,4	42,9	0	0
Avrupa Para Birliği Ülkeleri	178	197	119	135	134	0,7	0	36,7	41,1	1	0
DÜNYA	2,595	3,701	2,035	2,846	3,384	1,9	1,4	39,1	40,5	20	12

Kaynak: Nusret EKİN, **Türkiye'de Yapay İstihdam ve İstihdam Politikaları**, (İstanbul; İTO Yayın no: 2000-33, 2000), s.109.

Dünya iş gücünün yapısına baktığımızda;⁴⁰

- 1980'lerde 15+65 yaş gurubunun 2, 5 milyar olan büyüklüğünün, 1998'de 3,7 milyara çıktığı görülmektedir Kuşkusuz bunun temel nedeni, hızlı nüfus artıdır. Buna bağlı olarak, dünya işgücü de 1980'lerde 2 milyardan 1998'de 2,8 milyara yükselmiştir ve 2010 yılında bu işgücünün 3,3 milyar olması beklenmektedir,
- 1998 – 2010 döneminde dünya işgücünün yılda % 1, 9 oranında artacağı hesaplanmaktadır,
- Bu değişim eğilimleri içinde, işgücündeki kadınların oranı artarken, 10-14 yaş gurubundaki çocukların oranının hızla azalması beklenmektedir.
- Düşük ve orta gelirli ülkelerde 1998'de 15+64 yaş gurubunda 3,1 milyar insan bulunmaktadır.

⁴⁰ EKİN, a.g.e., s.107.

- e) 1998’de 2,4 milyar olan dünya işgücü, 2,9 milyara çıkacaktır. İşgücünün büyüme hızları 1980 –98 döneminde %2 iken, 2010 yılına kadar %1,6’ya düşecektir.
- f) Bu gurup ülkelerde, kadın oranlarının zayıf bir artış, çocuk oranlarında hızlı bir düşme mevcuttur
- g) Yüksek gelir gurubundaki ülkelerde ise, 600 milyona yakın çalışma çağı nüfus bulunmaktadır. 1980 ‘de 357 milyon olan işgücü, 2010’da 90 milyon artarak, 447 milyona varacaktır.
- h) Yüksek gelir gurubundaki ülkelerde kadın oranlarında bir artış gözlenmekte ve 10- 14 yaş arası çocukların çalışması söz konusu bulunmamaktadır.

İşgücünün yapısını çeşitli gelişmiş ülkelere göre incelediğimizde ise Tablo 6 bize yardımcı olmaktadır.

Tablo 6: Bazı Gelişmiş Ülkelerde İşgücünün Yapısı

	15-64 Yaş Nüfus		İŞGÜCÜ								
	(milyon)		Toplam(milyon)			Yıllık Büyüme Oranı,(%)		Kadın İşgücü,(%)		10-14 Yaş,(%)	
	1980	1998	1980	1998	2010	1980 1998	1998 2010	1980	1998	1980	1998
ABD	151	178	109	138	153	1,3	0,9	41,0	45,7	0	0
Avustralya	10	13	7	10	11	1,9	0,9	36,8	43,3	0	0
İsrail	2	4	1	3	3	3,2	2,3	33,7	40,6	0	0
İsviçre	4	5	3	4	4	1,3	0,0	36,7	40,2	0	0
Japonya	79	87	59	68	66	1,0	-0,3	37,9	41,2	0	0
Kanada	17	21	12	16	18	1,6	0,6	39,5	44,5	0	0
Norveç	3	3	2	2	2	0,9	0,2	40,5	46,1	0	0
Rusya	95	101	76	78	79	0,1	0,1	49,4	48,9	0	0
Y.Zelanda	2	2	1	2	2	2,1	0,5	34,3	44,6	0	0

Kaynak: Nusret EKİN, **Türkiye’de Yapay İstihdam ve İstihdam Politikaları**, (İstanbul; 2000-33, İTO Yayınları), s.111.

Gelişmiş ülkelerin 15+64 yaş arasındaki nüfusunun çok hızlı olmamak kaydıyla arttığı gözlenmektedir. Buna paralel olarak, son 20 yılda ABD’de toplam işgücü 30 milyon civarında artarken, önümüzdeki 10 yılda bu işgücünün 150 milyona çıkması beklenmektedir.⁴¹

- a) Zengin ülkelerin hemen tümünde 1980- 98 döneminde işgücü artmıştır.
- b) Önümüzdeki 10 yılda, 2010’ları kadar, İsrail’in, İsviçre’nin, Rusya’nın, Yeni Zelanda’nın işgücünün artmayacağı, hatta Japonya’ da işgücünün azalacağı tahmin edilmektedir.
- c) 1980-98 dönemine nazaran, 1998-2010 döneminde bütün ülkelerde işgücü artış oranlarının azalacağı, İsviçre’de hiçbir işgücü artışının olmayacağı bir noktaya gelineceği, Japonya’da ise işgücünün daha da daralacağı anlaşılmaktadır.
- d) Bu ülkelerin tümünde, kadın işgücü %5-10 oranında artma gösterecektir,
- e) En ilginç sonuç, 10-14 yaş gurubunda bu ülkelerin hiçbirinde çocuk işçi çalışmamasıdır. Türkiye’yi yakından ilgilendiren AB ülkelerinde işgücünün yapısını Tablo 7 yardımıyla inceleyebiliriz.

⁴¹ Nusret EKİN, Türkiye’de Yapay İstihdam ve İstihdam Politikaları, (İstanbul; 2000-33, İTO, yayımları), s.109

Tablo 7: AB Ülkelerinde İşgücünün Yapısı

	15-64 Yaş Nüfus		İŞGÜCÜ								
	(milyon)		Toplam(milyon)			Yıllık Büyüme Oranı,(%)		Kadın İşgücü,(%)		10-14 Yaş,(%)	
	1980	1998	1980	1998	2010	1980 1998	1998 2010	1980	1998	1980	1998
Almanya	52	56	38	41	40	0,5	-0,2	40,1	42,1	0	0
Avusturya	5	5	3	4	4	0,6	0,0	40,5	40,3	0	0
Belçika	6	7	4	4	4	0,3	0,1	33,9	40,6	0	0
Danimarka	3	4	3	3	3	0,5	-0,5	44,0	46,4	0	0
Finlandiya	3	3	2	3	2	0,5	-0,5	46,5	47,9	0	0
Fransa	34	39	24	26	27	0,6	0,3	40,1	44,8	0	0
Hollanda	9	11	6	7	7	1,5	-0,1	31,5	40,2	0	0
İngiltere	36	38	27	30	30	0,5	0,0	38,9	43,7	0	0
İrlanda	2	2	1	2	2	1,0	1,4	28,1	33,9	1	0
İspanya	23	27	14	17	17	1,3	0,1	28,3	36,7	0	0
İsveç	5	6	4	5	5	0,7	-0,3	43,8	47,9	0	0
İtalya	36	39	23	25	25	0,6	-0,3	32,9	38,2	2	0
Lüksembourg	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Portekiz	6	7	5	5	5	0,5	0,1	38,7	43,8	8	1
Yunanistan	6	7	4	5	5	1,0	0,2	27,9	37,4	5	0

Kaynak: Nusret EKİN, **Türkiye’de Yapay İstihdam ve İstihdam Politikaları**, (İstanbul; 2000-33, İTO Yayınları), s.113.

Tablo (7)’ye göre;

- AB ‘ye tam aday ülkeler arasında 15-64 yaş gurubu nüfusu en geniş ülke 41 milyonla Türkiye’dir. Onu Polonya ve Romanya takip etmektedir. Bu ülkeler dışında diğerlerinin işgücü nispeti çok küçüktür.
- 2010 yılına yönelik yapılan tahminlerde, aday ülkelerin hemen hiçbirinde işgücü artmazken, Türkiye’de işgücünün 30 milyondan 37 milyona çıkması beklenmektedir.
- 1980-98 ve 1998-2010 dönemi tahminlerinde, Türkiye hariç tüm aday ülkelerin işgücü artıları %1’in altındadır. Türkiye’de de dikkati çekecek şekilde büyüme oranlarının azaldığı gözlenmektedir.

d) Letonya, Estonya Litvanya'da kadın işgücü oranları çok yüksektir.

Çocuk işgücü, aday ülkelerin hemen tümünde tamamıyla bertaraf edilmiştir. Türkiye'de dikkati çekici bir biçimde %9 oranlarında çocuk işgücünün varlığı tespit edilmiştir.

Gelişmekte olan bazı ülkelerdeki işgücünün yapısı ise Tablo 8'de incelenmektedir.

Tablo 8:Gelişmekte Olan Bazı Ülkelerde İşgücünün Yapısı

	15-64 Yaş Nüfus		İŞGÜCÜ								
	(milyon)		Toplam(milyon)			Yıllık Büyüme Oranı,(%)		Kadın İşgücü,(%)		10-14 Yaş,(%)	
	1980	1998	1980	1998	2010	1980 1998	1998 2010	1980	1998	1980	1998
BANGLADEŞ	44	71	41	64	83	2,5	2,2	42,3	42,3	35	29
ETİYOPYA	20	31	17	26	34	2,4	2,1	42,3	40,9	46	42
FAS	10	17	7	11	15	2,4	2,5	33,5	34,7	21	3
HİNDİSTAN	394	595	302	431	546	2,0	2,0	33,7	32,1	21	13
IRAK	7	12	4	6	9	3,0	2,9	17,3	19,0	11	3
İRAN	20	36	12	19	28	2,6	3,4	20,4	25,9	14	3
MEKSİKA	35	59	22	38	51	3,0	2,4	26,9	32,6	9	6
NİJERYA	36	64	29	48	67	2,8	2,7	36,2	36,3	29	25
PAKİSTAN	44	72	29	49	72	2,9	3,3	22,7	27,7	23	16
SURİYE	4	8	2	5	7	3,7	3,7	23,5	26,5	14	4
TUNUS	3	6	2	4	5	2,9	2,2	28,9	31,2	6	0
ÇİN	586	837	540	743	822	1,8	0,8	43,2	45,2	30	9
ENDONEZYA	83	130	58	98	124	2,9	2,0	35,2	40,4	13	9
G. KORE	24	33	16	23	27	2,2	1,1	38,7	41,0	0	0
MALEZYA	8	14	5	9	13	3,1	2,7	33,7	37,5	8	3
TAYLAND	26	42	24	37	42	2,3	1,2	47,4	46,3	25	14

Kaynak: Nusret EKİN, Türkiye'de Yapay İstihdam ve İstihdam Politikaları, (İstanbul; 2000-33, İTO, yayınları), s.118.

Bu grup ülkeler içinde ;⁴²

⁴² EKİN, a.g.e., s.117.

- a) Çok büyük nüfuslu Çin'de, çalışma çağındaki nüfusun 837 milyona çıktığı ve 1980'lerde 540 milyon olan toplam işgücünün, artış oranı hızla düşerek 2010 yıllarında 820 milyona çıkacağı hesaplanmaktadır;
- b) Benzer şekilde, Hindistan'ın da günümüzde 600 milyona yaklaşan çalışma çağındaki nüfusunun 430 milyonunu toplam işgücü oluşturmakta, yavaşlayan bir artış eğilimiyle işgücünün 2010 'lar da 546 milyona çıkması beklenmektedir.
- c) Genelde gelişmekte olan ülkelerde 15-64 yaş gurubunun ve toplam işgücünün nispeten daha yüksek oranlarda artması beklenmektedir. Bu ülkelerdeki işgücündeki büyüme oranları, 1980- 98 döneminde%3'lere yaklaşırken, önümüzdeki 10 yılda, büyüme oralarının nisbi yüksekliğini devam ettirmesi beklenmektedir.
- d) Bu ülkelerde kadın oranları nispeten düşük, %20 'ler oranında bulunmakta, çok fakir olanlarda %40'lara çıkmakta, çocuk işçi(10-14 yaş) oranları da %20-40 arasında değişmektedir. Bu oran Etiyopya'da %42'ye, Çin'de %30'a, Bangladeş'te % 29'a Tayland'da % 25'e ulaşmaktadır.

İşgücüne katılıma oranlarını gelişmiş ülkeler bazında bize aktaran Tablo 9'da görebiliriz.

Tablo 9:Gelişmiş Ülkelerin İşgücüne Katılım Oranları 1990-1997(%)

İşgücüne Katılma Oranı								
	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
ABD(1)	78,7	78,4	78,8	78,7	79,0	79,2	79,3	79,6
Almanya(5)	69,1	71,6	71,5	71,4	71,3	71,2	71,4	71,1
Avustralya(3)	73,8	73,3	73,3	72,8	73,3	74,5	74,7	73,5
Avusturya(3)	-	-	-	-	69,2	69,4	68,4	68,4
Finlandiya(5)	77,8	76,4	74,6	73,8	73,2	73,6	73,8	73,2
Fransa(3)	66,5	66,5	66,8	67,0	67,0	67,2	67,8	67,5
İngiltere(2)	79,1	78,7	78,0	77,5	77,4	77,2	77,3	77,4
İspanya(4)	61,5	61,5	61,3	61,5	61,8	61,9	62,4	62,7
İsveç(7)	86,0	85,3	83,5	81,5	80,5	80,8	80,6	79,7
İsviçre(3)	-	84,9	84,8	84,7	83,7	83,5	84,1	84,1
İtalya(4)	60,2	59,9	60,0	58,6	58,2	58,2	58,3	28,3
Japonya(3)	74,3	75,2	75,9	76,1	76,4	76,6	77,3	78,0
Kanada(3)	77,4	77,3	76,5	76,3	76,1	75,7	75,9	76,0
Norveç(6)	79,8	78,5	78,2	77,8	78,2	78,9	80,8	82,2
Portekiz(4)	74,3	75,2	72,3	71,7	72,1	71,6	72,6	-
Türkiye(3)	56,6	55,9	55,0	53,7	53,9	53,3	52,9	50,0
Yeni Zelanda(3)	74,1	74,1	73,8	73,9	74,3	75,7	76,9	76,0

1) 16 ve daha yukarı yaştaki nüfus 2)

18 ve daha yukarı yaştaki nüfus

3) 15 ve daha yukarı yaştaki nüfus 4)

14 ve daha yukarı yaştaki nüfus

5) 15-74 yaş arasındaki nüfus 6)

16-74 yaş arasındaki nüfus

7) 16-64 yaş arasındaki nüfus

Kaynak: Nusret EKİN, *Türkiye’de Yapay İstihdam ve İstihdam Politikaları*, (İstanbul; 2000-33, İTO Yayınları), s.120.

- İşgücünün katılma oranları bütün gelişmiş sanayi toplumlarında oldukça yüksektir. Bu oranlar, işgücünün yaş yapısına, eğitim düzeyine, ortalama ömüre bağlı olarak bazı ülkelerde %80’lerin dahi üzerine çıkmaktadır. Buna örnek olarak, %84 oranı ile İsviçre’yi ve Norveç’i verebiliriz
- Gelişmiş ülkelerde bu oranların genelde %75’in de üzerinde olduğu gözlenmektedir;
- 1995-97 döneminde tablodan da görüleceği gibi, çok gelişmiş Batı toplumlarında, katılma oranlarının daha da arttığı anlaşılmaktadır.
- AB ülkelerinde katılma oranları, temelde çok gelişmiş Batı toplumlarına nazaran zayıf da olsa daha düşük bulunmaktadır;
- En yüksek oranlara İsveç(%79,), İngiltere, Finlandiya’da rastlanmaktadır;
- AB ülkelerinde 1995-97 döneminde işgücüne katılma oranlarında nispi bir artış gözlenmiştir;
- En düşük oranlara esas itibariyle Güney Avrupa ülkelerinde rastlanmaktadır.

Gelişmekte olan ülkelerde istihdamın sektörler ve cinsiyete göre dağılımı ise Tablo 10’da görebiliriz.

Tablo 10: Gelişmekte Olan Ülkelerde Sektörlere Göre İstihdam (%)

	Tarım		Sanayi		Hizmetler	
	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın
	1992-97	1992-97	1992-97	1992-97	1992-97	1992-97
Bangladeş	54	78	11	8	34	11
Endonezya	41	42	21	16	39	42
Etiyopya	89	88	2	2	9	11
Fas	4	3	33	46	63	51
G. Kore	10	13	38	21	52	66
Kazakistan	48	49	12	7	31	38
Malezya	19	14	36	30	46	56
Meksika	30	13	24	19	46	68
Pakistan	44	67	20	11	36	22
Suriye	23	54	28	8	49	58
Tayland	49	52	22	17	29	32
Tunus	22	20	32	40	44	38

Kaynak: Nusret EKİN, **Türkiye’de Yapay İstihdam ve İstihdam Politikaları**, (İstanbul; 2000-33, İTO Yayınları), s.127.

- Tabloya göre, Afrika ve Asya ülkelerinde tarım sektöründe kadınların payı yüksek bulunmaktadır.
- Buna mukabil, Kuzey Afrika, Latin Amerika ve Karayipler gibi bölgenin daha yüksek gelirli ülkelerinde, hizmet sektörleri daha fazla kadın çalıştırmaktadır. Genelde, kadınlar bütün dünya ülkelerinde sanayi sektöründe düşük oranda bulunmaktadır.
- Hizmet sektörlerinde kadın oranlarının yükselmesinin bir çok nedeni vardır. Bazı hizmet sektörü işleri, hemşirelik, ofis işleri, sosyal hizmetler vb kadın meslekleri olarak kabul edilmekte, özellikle günümüzde kısmi süreli istihdamın genişlemesi, esnek çalışma biçimleri, bilgi sektörlerinin büyümesi kadın istihdamını hızlandırmaktadır.

Genel olarak bakıldığında, gelişme süreci ile birlikte, tarımdan sanayi ve hizmet sektörlerine bir transfer yaşanmaktadır. Gelişmenin daha ileri safhalarında ise, tarım sektöründen geçişler devam ederken, sanayi sektöründeki duraklamayla birlikte hizmet sektörlerinin %60'lara yükseldiği, böylece gelir ve istihdam açısından hizmet sektörlerinin belirleyici temel sektörler haline dönüştüğü anlaşılmaktadır.

İkinci Bölüm

KALKINMA STRATEJİLERİ VE İSTİHDAMA ETKİLERİ

1. KALKINMA STRATEJİLERİ VE KALKINMA İKTİSADI

Genellikle kabul edilen bir görüşe göre, “kalkınma”; sadece üretimin ve fert başına gelirin arttırılmasından ibaret olmayıp ekonomik ve sosyo-kültürel yapının da değiştirilmesi, yenileştirilmesi anlamına gelir.”Büyüme” ise, sadece üretimin ve fert başına gelirin arttırılmasıdır.Böyle bir tarif tatbiki yönden fazla anlamlı olmasa bile, teorik model yapımında “kalkınma teorisi”nin sadece ekonomik etkenle değil, fakat, sosyal, kültürel, siyasi ve psikolojik etkenlere de bağlı olduğunu göstermesi bakımından yararlıdır.⁴³

1.1 Kalkınma İktisadı

Kalkınma iktisadı iktisat biliminin bir alt dalı olarak ortaya çıktığı dönemlerden temel olarak ülkelerin gelişme performansları arasında farklılıkları açıklamaya yönelmiş; gelişme düzeyi düşük olan azgelişmiş ülkelerin (AGÜ) sorunlarına çözüm arayışı içinde olmuştur. Bu süreçte geleneksel analitik önermelerin ve iktisat politikası araçlarının AGÜ’ün koşullarında işlemediği anlaşılmıştır. Özellikle kırsal kesimde piyasa davranışlarının çok zayıf olduğu yada piyasaların hiç oluşmadığı gözlenmiştir. Sermaye piyasalarının genellikle olmadığı, işgücünün çok küçük bir bölümünün ücretli emek olarak istihdam edildiği anlaşılmıştır.⁴⁴

Marshall Planı deneyimi ,1950’li yılların sonlarından başlayarak “azgelişmiş” dünyanın sorunlarını çözümlenmeye yönelik siyasa önerilerinin geliştirilmesinde hayli etkili oldu.Bu öneriler, “kalkınma iktisadı” adını alacak olan yeni bir iktisadi bilgi üretme tarzının doğuşuna da işaret ediyordu. Bu dönemde yeni yeni ortaya çıkmaya

⁴³ Vural F. SAVAŞ, *Kalkınma Ekonomisi*, 3.baskı, (İstanbul: Ar yayınları, 1982), s.5.

⁴⁴Hakan MIHÇI, “İktisadi Büyüme ve Kalkınmaya Kurumsal Değişim Yaklaşımı”, *Toplum ve Bilim*, s.72, (Bahar, 1997), s.45.

başlayan kalkınma iktisadını esinleyen başlıca iktisatçılar Lewis, Rostow, Rosenstein-Rodan, Nurkse, Hirschman, Myrdal ve ECLA okulu oldu. Daha işin başında, bu akademisyenlerin çoğu Neo-klasik iktisadın analitik araçlarını sorgulayarak yola koyuldu. Bu iktisatçılar, temelde sabit kaynakların verili amaçlar arasında paylaşılması sorununda neoklasik iktisadın durağan yapısı nedeniyle “azgelişmiş” ülkelerin sorunları açısından geçersiz olduğu kanısındaydı. Gelişmekte olan dünyada asıl sorun dinamikti; yani, maddi kaynakları arttırmak ve bu kaynakların tam kullanımını sağlamak.

Hepsinden önemlisi “azgelişmiş “ ülkelerin bu amaca büyük bir hızla ulaşması gerekiyordu. ”Azgelişmişliğin kısır döngüsünü” kırmak için, kalkınma hemen şimdi, mümkünse bir kuşağın yaşam süresi içinde gerçekleştirilmeliydi. Diğer taraftan iki dünya savaşı arası dönemde durgunluğun aşılması ve tam istihdama ulaşmaya yönelik Keynesyen talep yönetimi siyasalarının hayli etkili olmasına karşın, kalkınma iktisatçıları Keynesyen anlamda işsizlik sorununun da “azgelişmiş” ülkeler açısından anlamlı olmadığı kanısındaydılar. Onlara göre bu ülkelerdeki sorun insanların işsizliği değil, varolan işgücünü istihdam etmeye yetecek ölçüde sermaye birikiminin olmayıştıydı.

Bu dönemde kalkınma iktisatçılarının düşünme tarzının şekillenmesinde en belirleyici görünen etkenler savaş döneminde hayli başarıyla uygulanan iktisadi planlama yöntemleri ve Marshall Planı deneyimleridir. Planlama, “piyasa fiyat sisteminin gediklerini onarabilecek bir mekanizma ve ulusal hedeflere ulaşmak için gerekli halk desteğini seferber etmenin aracı “ olarak değerlendiriliyordu. Dolayısıyla endüstriyel kalkınma sürecinde devlete büyük rol düşüyordu. Dahası, planlama siyasal anlamda da yaşamsal öneme haiz bir araç olarak değerlendiriliyordu. 1961 yılında aralarında Rostow’un da bulunduğu bir grup sosyal bilimci, ABD Dışişleri Bakanlığına şu öneride bulunmuştu: Sömürge konumundan yeni çıkmış ve parçalanmaya eğilimli ülkelerde “ulus kurma” sürecini hızlandırmak için planlama pratikleri uygulanmalıdır.

Öte yandan Marshall Planı’nın Batı Avrupa’nın yeniden inşası sürecinde başarısı, yabancı yardımlar ve uluslar arası işbirliğinin rolü konusunda genel bir iyimserlik havasına yol açmıştı. “ Modernizasyon kuramı” adı verilen kalkınma modellerinin ana hatları, böylesi bir iklimde belirdi. Bu dönemde, kalkınma iktisadı alanında en çok

tartışılan çalışmalardan biri Rostow'un İktisadi Kalkınmanın Aşamaları: Komünist Olmayan Bir Manifesto başlıklı çalışmasıydı. Kalkınma sürecini tarihsel açıdan inceleyen Rostow, toplumu organik bir bütün olarak görüyor, analizi ise iktisadi kalkınmayla genel toplumsal değişim süreci arasındaki ilişki etrafında şekilleniyordu. 1960'lı yıllarda ABD'nin yardım ve borç siyasalarını bir hayli etkileyen Rostow'un kuramı, kalkınmayı özü itibarıyla doğrudan bir tarihsel süreç olarak kavriyordu; bu süreç birbirini izleyen aşamalardan oluşuyor, "Batı " ülkelerinde olgunlaşmış halini bulan bir "hedef-modele" ulaşmayı amaçlıyordu. Lewis ve diğerleri gibi Rostow'a göre de durağan bir ekonomiyi dinamik, kendi ayakları üzerinde durabilen bir büyüme rayına sokmanın anahtarı, ulusal gelir içinde tasarrufların ve yatırımların payının gözle görülür ölçüde artmasıydı. Ancak, gelişmekte olan ülkeler olarak vasıflandırılan ülkelerde, özellikle kalkınma sürecinin ilk aşamalarında yaratıcı ve dinamik bir özel sektöre pek rastlanmaz. Dolayısıyla, kalkınma sürecinin başında planlama ve hükümet siyasaları yaşamsal bir öneme sahip. Başka bir deyişle, Batı'nın sanayileşmiş ülkelerinde piyasanın oynadığı varsayılan rolü, "gelişmekte olan" ülkelerde devlet oynayacaktı.⁴⁵

1.2. Kalkınma Teorisinin Sınıflandırılması

Kırklı ellili yıllarda ortaya atılan kalkınmacı fikirler hem iktisat alanının da iki temel yaklaşımı paylaşmaktadır. Bu temel yaklaşımlar Tablo 11'de görülmektedir.

Tablo 11: Kalkınma Teorisinin Sınıflandırılması

		Kabul	Red
Karşılıklı	Kabul	Ortodoks İktisat	Kalkınma İktisadı
Çıkar iddiası	Red	Marx ?	Yeni Marxist teoriler

Kaynak: Albert O. Hirschman, **Kalkınma İktisadının Yükselmesi ve Gerilemesi**, Haz: Fikret Şenses, 1.baskı, (İstanbul, İletişim Yayınları, 1996), s..25.

⁴⁵ Ayşe TATAR-PEKER, "Dünya Bankası "Büyüme" Söyleminden "İyi Yönetme" Söylemine", **Toplum ve Bilim**, (Bahar, 1996), s.11-13.

Tablo 11 şu şekilde açıklanabilir;

- İktisat, evrensel geçerliliği olan bir dizi basit, ama “güçlü” teoremde oluşur; bir tek iktisat vardır. (tek bir fizik olduğu gibi) bu teoremlerden birine göre, piyasa ekonomisi birey olsun,ülke olsun, tüm katılanlara girdikleri bütün iradi ekonomik ilişkilerde kazanç sağlar (“aksi taktirde bu ilişkilere girmezlerdi”) Böylece tek iktisat ve karşılıklı çıkar iddiaları benimsenmiş olur.
- Karşı yaklaşım, temel Neo-Marksist teorilerin yaklaşımıdır. Buna göre: Sömürü ya da “ eşitsiz gelişme” kapitalist “merkezle” az gelişmiş “çevre” ülkeler arasındaki ilişkilerin temel, daimi bileşenidir;

Bu uzun sömürü süreci çevre ülkelerin siyasal- ekonomik yapısının merkezde görülenlerden çok farklı olmasına yol açmıştır. Bu nedenle kalkınmada aynı yolu izlemesi olanaksızdır.Marx’ı neden tablonun sol alt kutuya – karşılıklı çıkar iddiasının reddi; tek iktisat anlayışının kabulü –yerleştirmesi ise Hirschman ‘a göre şöyle açıklanır:

Marx, Kapital’de ilkel sermaye birikimi üzerine yazarken bir yandan da kapitalizmin merkezdeki ilk gelişim dönemi sırasında çevrenin maruz kaldığı talan sürecini anlatır ve böylelikle her türlü karşılıklı çıkar iddiasını tümüyle reddeder.Öte yandan, ünlü “sanayi açısından en gelişmiş ülke sanayi merdiveninde peşinden gelenlere sadece kendi geleceğinin bir imgesini sunar” ifadesi,İngiltere’nin Hindistan’da oynadığı rolü, yani demiryolu inşa ederek sanayileşme yolunu açışını ‘nesnel olarak” ilerici bulmasıyla birleşince Marx’ın Hindistan gibi ülkelerin “hareket yasalarını” gelişmiş sanayi ülkelerinkinden özde çok da farklı görmediği sonucu çıkmaktadır.⁴⁶

1.3. Kalkınma Modellerine İlişkin Veriler

“Az gelişmişlik olgusu incelenirken değinildiği gibi, az gelişmiş ülkelerin durumları ve sorunları birbirlerinden farklıdır. Bunun sonucu olarak az gelişmiş

⁴⁶ Albert O.HIRSCHMAN, *Kalkınma İktisadının Yükselişi ve Gerilemesi*, Haz: Fikret Şenses, 1.baskı, (İstanbul, İletişim yayınları, 1996), s.25.

ülkelerde aynı nitelikte olmayan sosyal, ekonomik vd. durumlarla karşılaşılır..Dolayısıyla tüm azgelişmiş ülkeler için geçerli sayılabilecek belirli tek tip bir “reçete” kullanmak olanak dışıdır.

Büyüme modellerinin kalkınma sorunlarına eğilmediği bir gerçektir. Bu modeller, kalkınmayı, büyümenin içinde kendiliğinden oluşan bir olay niteliğinde görmektedir..Büyüme modellerinin bu konuda yeterli olmayışı, iktisatçıları kalkınma modelleri üzerinde durmaya yöneltmiştir.Böylelikle, kalkınma büyümeden ayrı nitelikler kazanmıştır. Kalkınmayı belirten nitelikler şöyle sıralanabilir”:⁴⁷

- Ülke kaynaklarının, toplumsal yapının koşullarına uygun biçimde kullanılmasını sağlayacak uzun dönemli bir iktisadi politikanın saptanması ve bunun uygulanmasına geçilmesi,
- Kesimlerde verimliliğin yükselmeye başlaması,
- Toplam ürün inde tarım kesimi payının azalması,sanayi kesim payının artması,
- Alt yapı yatırımlarının sanayileşmeye ve diğer kesimlerin gelişmesine olanak sağlayacak biçimde gerçekleşmesi,
- Ulusal gelir dağılımında adil bir gelir dağılımına doğru gidilmesi,
- Beslenme sorunlarının sadece birey başına kalori olarak değil, sağlıklı bir beslenmenin koşullarına uygun biçimde çözümlenmesi,
- Eğitim sorununun geleneksel eğitim düzeyinden, ülkenin uzun dönemli insan gücü ihtiyacına cevap verecek biçimde teknolojik bilgiyi de kapsayan bir düzeye yöneltilmesi,
- Kişilerin sağlık, konut v.b. sorunlarının belirli ölçülerde çözümlenmesi,
- Kişilerin değişen teknoloji ve kültür aşamalarını kavrayabilip, ulusal çıkarlarla, kişisel çıkarların bağdaştırılabileceği bir dünya görüşüne ulaştırılması

⁴⁷ Akın İLKİN, *Kalkınma ve Sanayi Ekonomisi*, 3.baskı, (İstanbul, İTÜ Yayınları, 1979), s.162.

Aslında gelişmiş ve azgelişmiş ülkelerin sosyal ve ekonomik yapılarındaki ana farklar bir yapısal sorun olarak kendini işgücü ve istihdam sorunları biçiminde de ortaya koymaktadır. Bu yapısal biçimi belirleyen ana unsur toplumun sanayileşmede eriştiği düzeydir.

1.4. Azgelişmişlik

Azgelişmiş ülkeleri “fert başına düşen milli geliri, ileri sanayi ülkelerin fert başına milli gelirinden önemli ölçüde düşük olan ekonomiler” diye tarif ediyoruz⁴⁸

Azgelişmişlik teorisinin temel sorunu, tarihsel gelişmenin farklı toplumlarda kendini tekrar edip etmediğidir. Çeşitli Azgelişmişlik teorilerinin temelinde inildiğinde esas sorunun, Azgelişmiş toplumların tarihsel gelişme doğrultusunu kavrayabilmek özel olarak da bu günün gelişmiş kapitalist ülkelerinin geçtiği tarihsel yolu aynen izleyip izlemeyeceklerini anlamak olduğu görülecektir..⁴⁹

Azgelişmiş ülkelerin siyasal sistemlerinin ilk göze çarpan özelliği azgelişmişlik olgusuna karşı koyabilmek için çeşitli sayasal mekanizmaların denenmesidir. Bu ülkelerin bir kısmı sömürge durumundan kurtularak yeni bağımsızlık kazanmış genç devletlerdir. Azgelişmiş ülkeler etkisinde kaldıkları batı devletlerinin siyasal ve yönetim mekanizmalarını kendi ülkelerine aktarmışlardır. Örneğin İngiliz modeli siyasal kurumlar ortaya koyan Hindistan.⁵⁰

1960’lı yılların ortalarından beri dünya solunda hakim bir konum kazanan (Türkiye’ye 70’li yıllarda yansıyan) azgelişmişlik teorisi ,A.G. Frank’ın çarpıcı “azgelişmişliğin gelişmesi” formülü ile özetlenebilir. Bu teorisinin öncüsü P. Baran, Başlıca temsilcileri ise, A.G. Frank, S. Amin, A. Emmanuel, I. Wallerstein dir.⁵¹

Azgelişmiş ülkeler, doğal kökenli birincil ürün ihraç eden, karşılığında da sınai ürün ithal eden ülkeler olarak uluslar arası ticarete katılmışlardır. 1950 sonrası dünya

⁴⁸ SAVAŞ, a.g.e., s.19.

⁴⁹ Sungur SAVRAN, *Azgelişmişlik: Eşitsiz ve Birleşik Gelişme*, (11. Tez Kitap Dizisi, Uluslararası yayıncılık, 1986), s.49.

⁵⁰ İLKİN, a.g.e., s.30

⁵¹ İLKİN, a.g.e., s.49

ticaretinin hızla genişlediği dönemde de az gelişmiş ülkeler genel olarak bu nitelikleri korumuşlardır. Kuşkusuz, bu söylenenler az gelişmiş ülkelerin bütünüyle sınai üretim yapmadıkları anlamına gelmemektedir. Bazı az gelişmiş ülkeler, İkinci Dünya Savaşı yıllarında uluslararası ticaret kanallarında ortaya çıkan tıkanmalardan kaynaklanan bir ithal ikamesi süreci içinde sınai üretime yönelmişlerdir. Bu girişimlere rağmen, az gelişmiş ülkeler birincil ürün ihraç eden ülkeler olarak tanımlanmaya devam edilmiştir.⁵²

Az gelişmişlik teorisinin en önemli sorunlarını şu şekilde sıralayabiliriz.⁵³

- AGÜ'ün tarihsel gelişmesinin bugünün gelişmiş kapitalist ülkelerinin geçtiği yoldan geçip geçmeyeceği
- AGÜ'lerde kapitalist gelişmenin ve sanayileşmenin olanaklı olup olmadığı,
- AGÜ'lerin gelişmesinde içsel etkenlerin mi yoksa dünya kapitalizminden yayılan dışsal etkenlerin mi belirleyici olup olmadığıdır.

Üçüncü dünya ülkelerindeki az gelişmişlik sorunları şu başlıklar altında özetlenebilir.⁵⁴

- Aşırı nüfus artışı
- Hızlı sağlıksız kentleşme
- Kişi başına düşen milli gelirin düşüklüğü
- Adil olmayan gelir dağılımı
- Ekonomik yapının sanayileşmiş ülkelerin gereksinimlere göre biçimlenmesi
- Yüksek dış borçlanma
- Adaletsiz mülkiyet ilişkileri

⁵² Taner BERKSOY, *Az gelişmiş Ülkelerde İhracata Yönelik Sanayileşme*, 1.baskı, (İstanbul, Belge Yayıncılık, 1982), s.44.

⁵³ SAVRAN, a.g.e., s.69.

- Düşük sanayileşme düzeyi
- Yüksek oranda işsizlik
- Düşük okuma-yazma oranı
- Yetersiz beslenme
- Sağlık koşullarının kötülüğü ve yetersiz sağlık hizmetleri
- Genel olarak demokratik olmayan yönetim biçimleri
- Toplumsal huzursuzluklar
- Sayısız çevre sorunlarının varlığı

1.5. Az gelişmişliği Açıklayan Kuramlar

1. Kalkış Aşaması Kuramına göre geleneksel toplum yapısından kalkış aşamasının geçmek son derece zor bir süreçtir. Pek çok ülke, bu ekonomik ve toplumsal süreci gerçekleştirememektedir.
2. Bu kurama göre, az gelişmiş ülkeler işsizlik, yoksulluk ve açlıktan oluşan bir şeytan üçgeninin içindedirler ve bu durumdan kurtulmaları mümkün değildir.
3. Durgunluk kuramı ise, sürekli artan nüfus nedeniyle insanların gereksinimlerinin karşılanamaz olduğunu belirterek az gelişmişliği açıklamaya çalışmaktadır. Bu konuda bilinen en iyi örnek Çin 'dir
4. DUALİZM Kuramı'na göre, yerli nüfusun kadercı ve boyun eğen tutumu ile sanayileşmiş ülkelere ithal edilen düşünce biçimi ve alışkanlıkların (sınırsız tüketim isteği, kazanç güdüsü v.b) yarattığı çelişki, ekonomik ve toplumsal gelişmeyi olumsuz etkilemekte, hatta engellemektedir.

⁵⁴ Ayşegül KAPLAN, *Küresel Çevre Sorunları Ve Politikaları*, (Ankara, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları Tezler Dizisi 18, 1997), s.80.

5. Emperyalizm Kuramı, Marksist düşünce sisteminin kaynaklanmaktadır; Üçüncü Dünya'daki yoksulluğun nedenin; sermayenin ve üretimin belli bazı ülkelerde yoğunlaşmasına aramak gerektiğini vurgulamaktadır; bu yaklaşım, Küba'dan Angola'ya kadar bir çok azgelişmiş ülkedeki kurtuluş savaşlarında önemli rol oynamıştır.
6. Bir diğer yaklaşım ise, Bağımlılık Kuramı ile getirilmektedir. Bu kurama göre azgelişmiş ülkelerin toplumsal yapılarını, kendi gücü ile değil, sömürgeci güçler tarafından belirlenmiştir. Özellikle Latin Amerika ülkeleri için geliştiren bu yaklaşım, bu ülkelerdeki azgelişmişlik ile sanayileşmiş ülkelerdeki gelişmişlik süreçlerinin eş zamanlı olduğunu savunmaktadır.
7. Galtung'un Yapısal Emperyalizm Kuramında, azgelişmişlik, sanayileşmiş ülkelerin "çevre" konumunda bulunmaları ve merkezi oluşturan devletlerin, çevredeki devletler üzerindeki egemenliğinden kaynaklanmaktadır. Öte yandan, Galtung, bağımlılığın beş ayrı biçimde ortaya çıktığını söylemektedir: Ekonomik, siyasal, askeri, kültürel ve iletişimle ilgili emperyalizm bu bağımlılık türlerini oluşturmaktadır. Belki de bunlara artık yeni bir tür emperyalizm olarak "çevre" de eklenecektir.
8. Azgelişmişlik, kimi durumlarda da, uluslar arası ekonomik ilişkiler nedeniyle ortaya çıkmaktadır. Besin maddeleri gerçekte tüm dünya nüfusuna yetecek kadar dır. Ancak, paylaşım sistemindeki bozukluk yüzünden dünyanın bazı bölgelerinde insanlar açlıktan ölürken, diğer bazı bölgelerinde aşırı tüketim ve savurganlık kendisini göstermektedir. Bugün geçerli olan uluslar arası ekonomik işbölümü ve diğer ekonomik ilişkilerin tek yanlı olarak, gelişmiş ülkelerce belirlenmesi de bir anlamda Üçüncü Dünya ülkelerini azgelişmişliğe tutsak etmektedir.

1.6. Azgelişmişlik ve Serbest Ticaret

İkinci Dünya Savaşı sonrası döneminde kalkınma sürecinde uluslar arası ticaretin oynadığı role ilişkin tartışmaların adeta döngüsel bir gelişme izlediği söylenebilir. Bu tartışmaların çıkış noktası müdahalesiz gerçekleştirilen uluslararası ticaretin kalkınmayı

hızlandıracağı, bu tür ticaretin iktisadi gelişmede motor görevi görebileceği ifade edilen serbest ticaret tezidir. Bu teze tepki olarak, serbest ticaretin az gelişmiş ülkelerin kalkınmasını engellediği görüşünden hareketle, 1950'lerde çeşitli korumacılık tezleri geliştirilmiştir. 1960'ların sonuna doğru ise, yeni kavramlar ve analiz araçlarının da yardımıyla, kuramsal görüşler tekrar serbest ticarete yönelmiştir. Savaş sonrası ticaret ağlarının onarılması ve ekonomilerin yeniden kurulması sürecinde liberalleşme eğilimlerinin baskın olduğu ve pek çok ülkede Serbest ticaret denemelerinin yer aldığı görülmüştür. Kore savaşının da katkısıyla uzayan bu olumlu konjonktürün etkisini yitirmesi ile birlikte AGÜ'lerde ticaretinde olumsuz gelişmeler baş göstermiş ve korumacı uygulamalar giderek yaygınlık kazanmıştır.

Tartışmaların çıkış noktası geleneksel serbest ticaret yaklaşımı olduğuna göre, değişik görüşler bu temel görüşe karşı oluşan tepkiler çerçevesinde incelenmiştir. 2. Dünya Savaşı döneminde uluslar arası ticaret ve kalkınma ilişkileri konusundaki kuramsal tartışmaların geleneksel serbest ticaret tezine karşı farklı tavır takınan üç değişik tepki çerçevesinde oluşturulan tezlerle geliştirildiği söylenebilir. Şimdi bu tezler sırasıyla incelenecektir.⁵⁵

1.6.1. Saf Serbest Ticaret Tezleri

Serbest Ticaret Tezi, müdahalesiz ticaretin 19. yy.da ülkelerin gelişmelerine önemli katkılarda bulunduğu ve günümüzde de bu tür ticaretin benzer etkiyi sürdürebileceği görüşünü savunmaktadır. Bu tez, uluslararası Ticaretin ulusal gelişmeye Statik ve Dinamik kazançlar vasıtası ile katkıda bulunacağı önermektedir. "statik kazançların varlığı refah iktisadi analizi yardımıyla saptanmakta ve genel olarak kaynak ve refah kazançlarını ifade etmektedir."⁵⁶

Denge ticaret koşulları, Pareto optimumu için zorunlu olan marjinal koşulları gerçekleştirmektedir. Bu durumda Uluslar arası ticaret ,

a) Marjinal dönüşüm haddi

⁵⁵ BERKSOY, a.g.e., s.41-42.

⁵⁶ BERKSOY, a.g.e., s.41-42.

- b) İç tüketimde marjinal dönüşümde marjinal ikame oranını eşitleyerek “birinci en iyi” çözümünü sağlamaktadır.⁵⁷

1.6.2. Serbest Ticareti Kısmen Benimseyen Tezler

Dinamik kazançların başında ticaret yoluyla sağlanacak maddi girdiler(sermaye, teçhizat, hammadde vs) gelmektedir. AGÜ’ lerin bu süreç içinde teknolojik gelişmenin ürünlerini de paylaşma olanağına kavuşacağı ve bunun da kalkınmaya dinamik bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Diğer dinamik kazanç uluslar arası ticaretin pazarları genişletmesi ile ortaya çıkmaktadır. Bu tür etkinin özellikle ölçeğe göre artan getirinin söz konusu olduğu üretim dallarında önemli olacağı vurgulanmaktadır.

Uluslar arası ticaretin yaratacağı etkili rekabet ortamının tekellerin gelişmelerini engelleyerek kaynak kayıplarını önleyeceği öne sürülmektedir.⁵⁸

1.6.3. Serbest Ticareti Yadsıyan Tezler

Uluslar arası ticaretle tekelleri alıcı veya satıcı durumundaki her ülke, ticaret hadlerini etkileyebilir. “Bu durumda, Pareto optimumu koşullarının serbest ticaretle sağlanması olanaksızdır...böylece serbest ticaret durumunda iç üretim dönüşüm oranı ile ticaretle dönüşüm oranı birbirinden fark edecek ve dolayısı ile “birinci en iyi “ çözüme erişilemeyecektir. Optimal tarife tezi refah iktisadı çerçevesinde çözümler yapmaktadır. Uygulanan tarife sonucu, iki etki söz konusudur.

- Dış ticaret haddi lehte değişmekte, Ülke açısından refah kazancı olmakta,
- Ticaret hacmi daralmakta ve refah kaybı söz konusu olmaktadır.

Optimum tarife, aradaki farkı refah kazancı açısından mümkün kılan gümrük vergisidir.⁵⁹

⁵⁷BERKSOY, a.g.e., s.42.

⁵⁸BERKSOY, a.g.e., s.42.

⁵⁹BERKSOY, a.g.e., s.44.

1.6.4. Bebek Endüstriler Tezi

Özü itibari ile serbest ticaret kuramını benimseyen, fakat bazı koşullarda sapma öngören iktisatçılar tarafından öne sürülen bebek endüstriler tezi, temelde yine refah iktisadı açısından olaya bakmaktadırlar. Bu biçimiyle bebek endüstriler tezi “dışsal ekonomiler” tezi üzerine oturtulmuştur.⁶⁰

Ancak, refah iktisadı çerçevesinde yapılan bebek endüstriler analizinde önerilen iktisat politikası “birinci en iyi “çözüm endüstrinin gümrük vergisiyle korunmasına değil, üretimin yada maliyetlerde sapma yapan etkenin sübvansiyon edilmesine dayanmaktadır.

1.6.5. Ulusal Fiyat Yapısında Çarpıklık Tezi (Manoiesco Tezi)

Fiyat yapısındaki çarpıklıktan hareketle müdahale öneren görüşler oldukça çeşitlidir. Bunlar içinde en çok tartışılan, “Manoiesco Tezi” olarak bilinendir. Bu tez tarım ve sanayi kesimlerine mevcut ücret farklılıklarından hareket ederek işgücünün ücretlerin yüksek olduğu sanayi kesimine kaydırılmasını sağlamak amacıyla bu kesimin korunmasını önermektedir.

1.6.6. Korumacı Tezler

Serbest ticaret tezine üçüncü tepki genellikle korumacı tezler olarak nitelendirilmektedir. En önemli özelliği.⁶¹

- Korumacı tezlerin, analizi, büyük ölçüde refah iktisadının STATİK çerçevesinin dışına çıkartması.
- Serbest ticaret tezlerinin ihmal ettiği ödemeler bilançosu sorunlarının korumacı tezlerde ağırlık merkezi haline getirilmesidir.

⁶⁰BERKSOY, a.g.e., s.42.

⁶¹BERKSOY, a.g.e., s.46.

Uluslar arası ekonomik ilişkilerde AGÜ' lere koruma öneren tezler hem analiz çerçevesini değiştirmekte, hem de analizin dikkat merkezini farklı bir soruna çevirmektedir. Bu tezler dört ana grupta toplanabilir:

- Faktör piyasasında yapısal dengesizlikten kaynaklanan tezler,
- Uluslar arası gelir dağılımında dengesizlikten kaynaklanan tezler,
- Bebek endüstri tezleri,
- Ödemeler bilançosu analizinden kaynaklanan tezler dir.

Etkin kaynak dağılımı, refah optimizasyonu, Dünya ekonomisi tarafından geliştirilmiş olan refah önermeleri korumacı tezlerinde ihmal edilmektedir.

1.6.7. Ecla

Az gelişmişliğin nedeninin emperyalizm olduğu görüşünün çevresinde gelişen düşüncelerin bu dönemde, teorik yönden çok ideolojik yönü ağır basmaktadır. Bu görüşleri temel alarak onları teorik bir içeriğe kavuşturan çalışmalar L. Amerika'da II. Dünya Savaşı sonrası dönemde gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda en önemli düşünce odağı olarak 1948 yılında kurulan ECLA belirlemektedir. Buradan kaynaklanan ve "ECLA Okulu" diye adlandırılan teori ve düşünce akımı, özellikle 1950'lerde, oldukça etkili ve egemen olmuştur. ECLA okulunun teorik savları, birbirini tamamlayan iki temel çözümlenmeye dayanmaktadır. Bunlardan birincisi, özellikle Prebisch'in çalışmalarında geliştirilen, az gelişmiş ülkenin dünya sistemi içindeki yeri ve konumuna ilişkin özümleme; İkincisi ise, özellikle Furtado tarafından geliştirilen, az gelişmiş ülkenin içsel yapısına ilişkin çözümlenmedir. Dünya sistemine ilişkin savların çıkış noktası, yerleşik iktisat teorisindeki dış ticaret doktrinini geçerli olmadığı görüşüdür.⁶²

3. İTHAL İKAMECİ KALKINMA MODELİ VE İSTİHDAM İLİŞKİLERİ

3.1. İthal İkameci Modelin Tanımı ve Altyapısı

İthalat-ikamesi, daha önce yurt dışından ithal edilmekte olan malların, uygulanan koruyucu ve özendirici önlemlerle, yurtiçinde üretilmesini öngören bir sanayileşme stratejisidir. İthalat-ikamesi ile dış koruma daima el ele gider. Kurulan endüstriler, her türlü dış ticaret ve kambiyo politikalarıyla dış piyasanın rekabetinden korunmaya çalışılır. Bu tip sanayileşme modelinde Karşılaştırmalı Üstünlük Teorisi'nin yol göstericiliğinden yararlanılmaz. Seçici değil, dengeli bir sanayileşme söz konusudur.⁶⁵

İthal- ikamesi, bir çok az gelişmiş ülkede ekonomik yapıyı modernleştirmenin ve gelişmiş ülkelere benzer bir sanayi yapısı oluşturmanın etkili bir aracı olarak görülmüştür. Uygulamada ilk aşamada tüketim malları endüstrileri ile başlar. Fakat giderek, ara ve yatırım malları da ithalat- ikamesinin kapsamına alınır. Böylece bu yapısal değişimle birlikte sanayi de daha ileri teknoloji ve yoğun sermaye gerektiren mallar yönünde geliştirilmiş olur.⁶⁶

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde AGÜ'lerin sorunları üzerinde yoğunlaşan önemli bir yazın oluşmuştur. Bu konulardaki tartışmalar genellikle Serbest ticaret – korumacılık tezleri çerçevesinde gelişmiş, İthal ikamesi ise tartışmaların ağırlık merkezini oluşturmuştur. Uluslar arası ticarete müdahaleler genişlemiş ve yaygın bir ithal ikamesi süreci yaşanmıştır. Uygulanan İthal İkameci Sanayileşme yaklaşımı zamanla darboğazlarla karşılaşarak korumacı tezler eleştirel gözle yeniden incelenmiş korumanın değişik etkileri ve maliyetleri ortaya konmuş, serbest ticaret çözümü tekrar gündeme getirilmiştir.

3.2. İthal İkameci Sanayileşmenin Özellikleri⁶⁷

- Nihai ürünün tamamen yasaklanması

⁶⁵ Halil SEYİDOĞLU, *Türkiye'de Sanayileşme Ve Dış Ticaret Politikası*, (Ankara, 1982), s.31.

⁶⁶ SEYİDOĞLU, *a.g.e.*, s.33.

⁶⁷ ERALP, *a.g.e.*, s.624.

- Üretim girdilerinin ithale dayanması
- Üreticilere ithalat için kolaylıklar sağlanması
- İçe dönük üretim, tüketim malları, özellikle dayanıklı tüketim malları üzerinde yoğunlaşmıştır.
- Temel girdiler bakımından dışarıya bağımlılık söz konusudur
- Hükümetler aşırı değerli döviz kuru ile içe dönük üretime başlayan sanayicileri desteklemektedir.
- Korumacılık miktar kısıtlamalarında somutlaşmakta; bu kısıtlamalarda tüketim malları öncelik almaktadır.
- İthal pazarların yönelmede kronik başarısızlıklar ortaya çıkmakta, ihracatçılardan ithal ikameci sanayicilere doğru kaynak aktarımları söz konusu olmaktadır

3.3. İthal İkameci Sanayileşmenin Temel Aktörleri

İthal ikameci sanayileşme stratejilerinin temel aktörleri olarak yerel ithalatçılar ve uluslararası ticaret firmaları gösterilmektedir. Uluslar arası ticaret firmaları ile yere tüccarlar arasında gözüken ortaklık şimdi ödemeler dengesi sorununu da yardımıyla iç pazara yönelik bir ittifak zinciri ortaya çıkarmıştır. İkinci Dünya savaşı sonrası hükümetler tarafından İthal İkameci Sanayileşme uluslararası sermaye ile yerel sermaye arasındaki bu ittifak ilişkisine oturtulmuştur.⁶⁸

İthal ikameci sanayileşmenin temel işlevleri ise şunlardır.

Yerel sermaye için;

- Tüccarlıktan sanayiciliğe geçişi kolaylaştırması,
- Korunmuş iç pazardaki yüksek kar,

⁶⁸ ERALP, a.g.e., s.691.

- Dönüşümün kolaylaşmasıdır.
- Uluslar arası sermaye açısından:
- Aşırı üretimin getirdiği stokların eritilmesi,
- Yeni pazarların elde edilmesi
- İç pazardaki yüksek karlar,
- Teknoloji transferi,
- Ekonomik hegemonik gücün devamlılığının sağlanması,
- Ekonomik hegemonyanın siyasi hegemonyaya dönüşümünün kolaylaşmasıdır.

3.4. İthal İkame Modelinde Üretim Sistemi Olarak Fordizm-Taylorizm ve İstihdam İlişkileri

Ekonomik Yapı- Üretim Sistemleri Sosyal organizasyonlar Bağlantısı, 1930'lu yıllarda kapitalist Ekonominin yaşadığı kriz, Fordist üretim biçimini gündeme getirmiştir.

3.4.1 Fordizmin Temel Karakteristik Özellikleri ve İstihdam İlişkileri⁶⁹

- a) Standart malların çok fazla üretildiği kitlesel üretim
- b) Bu üretimi gerçekleştirmek için büyük ölçekli fabrika düzenlemeleri,
- c) Çok sayıdaki, karmaşık tüm işlemlerin gerçekleştirilmesi için dikey entegrasyon,
- d) Hareketli bant sistemi,
- e) Tek amaçlı makineler,

⁶⁹Ayşegül YILGÖR, "Toplam Kalite Yönetiminin Özel Sektör Ve Kamu Kesimi İçin Ortak Model Oluşturabilme Potansiyeli", *İktisat Dergisi*, s.405.

f) Niteliksiz, eğitimsiz işgücü kullanımının varlığıdır

Fordist üretim biçiminin hayata geçirilmesi için gerekli sosyal organizasyon Taylor'un Bilimsel Yönetim İlkeleri çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Bu ilkelerin başlıcaları şunlardır.⁷⁰

- a) İşlerin tek tek belirlenmesi,
- b) Basitleştirilmiş, ayrıntılı planlama,
- c) Ayrıştırılmış Yönetim-Tasarım-Denetim-Uygulama işlemleri,
- d) Üretim sürecinden koparılmış zihinsel çalışma dır

Gelişmiş kapitalist ülkelerde iki dünya savaşını kapsayan dönemde yoğun birikim rejimi ve tekelci düzenleme biçiminin bütünlüğünden oluşan Fordizm gelişti ve Fordizm farklı hız ve biçimlerde bütün dünya ekonomisini etkisi altına aldı. Emek süreçlerinin sürekli değişmesine yönelik Taylorist iş örgütlenmesi yöntemlerine ve otomasyona dayanan yoğun birikim rejimi kitlesel üretimi, metaların üretimi ile emek gücünün yeniden üretimi arasında farklı üretim kesimlerinin ise kitlesel tüketimi getirdi.⁷¹

Fordizmin gelişmesi azgelişmiş kapitalist formasyonlarda ortaya çıkan birikim rejimlerini belirleyici şekilde etkilemiştir. Fordizmin etkileri esas olarak birikimin motoru olan sanayileşmenin biçimi, toplumsal formasyonların dış dünya ile eklemlenme biçimini ve dışa açıklık biçimini belirlemiştir. Azgelişmiş birikim rejimleri bu özelliklere bağlı olarak şu başlıklar altında tanımlanmaktadır

- a) Geleneksel ihracata dayanan birikim rejimi (ilksel birikim rejimi)
- b) Geleneksel (erken) ithal ikamesine dayanan birikim rejimi (alt fordizm),
- c) İhraç ikamesine dayanan birikim rejimleri

i. Vahşi Taylorizm

⁷⁰ YILGÖR, a.g.e., s. 405.

ii. Çevre Fordizmi⁷²

Düzenleme kuramının öncülerinden Lipietz “birikim rejimi” ve “düzenleme tarzı” kavramların şöyle açıklamaktadır. “Birikim rejimi net ürünün tüketim ve birikim arasında tahsis edilmesi sürecinin uzun vadede istikrara kavuşturulmasını tanımlar; üretim koşulları ve ücretli emeğin yeniden üretiminin koşulları arasında bir bağlantıyı ima eder. Yanı sıra, kapitalizm ve diğer üretim tarzları arasındaki bazı bağlantı biçimlerini de ima eder. Matematiksel olarak, bir birikim rejimi bir yeniden üretim şemasıyla tanımlanabilir. Belirli bir birikim rejimini mümkün kılan yeniden üretim şeması tutarlı olmalıdır. Sorun, her tür bireyin (Kapitalistlerin, işçilerin, kamu çalışanlarının, finansörlerin, başka her tür politik- ekonomik öznenin) davranışlarını, birikim rejiminin işleyişinin mümkün kılacak bir bütünlüğe kavuşturmaktadır. Dolayısıyla, ilişki ağlarını düzenleyen ve böylece sürecin bütünlüğü, yani bireysel davranışların yeniden üretim şemasıyla yaklaşık bir tutarlılık içinde olmasını sağlayan normlar, alışkanlıklar ve kanunlar biçiminde bir birikim rejiminin gerçekleşmesi de mevcut olmalıdır. Bu içselleştirilmiş kurallar ve toplumsal süreçler bütünü “düzenleme tarzı “ olarak adlandırılır.⁷³

1930’larda ABD’de Başkan Roosevelt’in uygulamaya koyduğu New Deal politikaları, İngiltere, Kıta Avrupa sı ve Japonya’da da benzerlerinin uygulandığı Keynesgil politikalar, 2. Dünya Savaşından sonraki yıllarda bir çok az gelişmiş ülkeyi de içine alacak şekilde yaygınlaştı ve böylece geniş bir dünya pazarı oluşturuldu. Refah devleti anlayışı yaygınlaştı; sosyal güvenlik kurumları, asgari ücret, işsizlik sigortası tahsisi ile bireysel riskler sosyalleştirildi ve buna bağlı olarak tasarruflar azaltılarak tüketimin artırılması sağlandı. Bütçe açıkları, yüksek devlet harcamaları ve devletin yeniden dağıtım mekanizmaların müdahale ederek ücretleri ve satın alma gücünü yükselttiği, tüketimin teşvik edildiği ve tüketici kredilerinin yaygınlaştığı genişlemeci politikalar ile geniş istikrarlı pazarlar oluşturulmaya çalışıldı.

Böylece Fordist üretim sistemin sağladığı üretim artışı ile istikrarlı, büyük pazarlar ve yüksek talep arasındaki karşılıklı uyumu sağlayan ulusal ve uluslararası

⁷¹ Tülay ARIN, *Kapitalist Düzenleme Rejimi ve Kriz, Azgelişmiş Kapitalizm ve Türkiye*, (11.Tez Kitap Dizisi), s.93.

⁷² ARIN, a.g.e., s.93.

iktisadi ve siyasi düzenleme mekanizmaları ve kurumsal yapılar sayesinde Fordist sistem, 1945- 1970 yılları arasında, gelişme ve egemen üretim sistemi olabilme koşullarına tam olarak kavuştu.

3.4.2. Fordist Üretim Sisteminin İçsel Tıkanıklıkları

Fordist üretim sisteminin kendi içsel tıkanıklıkları ve bunların gerekçeleri şunlardır.⁷⁴

- a) Kayan üretim hattı üzerinde çalışma ilkesi özellikle iş yoğunluğu farklı olan üretim noktalarının koordinasyonu zorluğunu doğurmuş bu eşit olmayan işlerin varlığı kaçınılmaz olarak bazı noktalarda yığılmalar bazılarında ise boş bekleme sürelerine neden olmuştur. Hat üzerindeki makinelerin zamanlarının büyük bir kısmını iş yaparak değil, yarı-mamul malı bekleyerek geçirmeleri ciddi bir verimlilik kaybı yaratmıştır. Ayrıca yarı-mamul malın bir iş noktasından diğerine ulaşması için hattın üzerinde kat etmek zorunda kaldığı yol aşırı zaman harcanmasına neden olmuştur.
- b) Makinelerin yarı-mamul malı beklerken ve yarı mamul malın makinelerin arasında gidip gelirken geçirdikleri “boş zaman” sistemin en önemli verimsizlik nedeni olarak görülmektedir. Örneğin ABD otomobil sanayinde, çalışma süresinin %25’inin üretim noktaları arasındaki dengesizlikten kaynaklanan beklemeyle geçtiği hesaplanmıştır. Yarı-mamul malın fabrikayı girişi ile çıkışı arasındaki sürenin ise reel olarak sadece %5’ini makinelerde işlem görerek geçirdiği hesaplanmıştır.
- c) Üretim hattının yüksek tampon stoklarla çalışması gerek ölü sermaye, gerekse depolama giderlerini artırmakta, sistemin eldeki stoklar bağlı olarak arz yönlü işlemesine ve talep değişikliklerinden iyice kopmasına neden olmaktadır.
- d) Fordist sistemdeki üretim ile kalite ve standart kontrolünün ayrı ayrı işlevler olması ve ayrı yarı kişiler tarafından yapılması hatalı ürün oranının fazlasıyla

⁷³ ŞAHİN, a.g.e, s.182.

artırmaktadır. Nihai ürünün kayda değer bir bölümü hatalı oldukları için çöpe atılmakta ya da tamir veya yeniden üretime gönderilmektedir. Öyle ki hatalı ürünlerin tamir birimleri neredeyse atölyenin %25' kadar yer tutmakta ve sistemde verimlilik artışını engelleyen önemli bir neden olmaktadır.

- e) Ayrıntılı işbölümünün dayandığı, işçi tarafından yapılan işin çok basit tekrarlara indirilmesiyle hız ve verimlilik artışı sağlamak ve işçinin üretim sürecindeki kontrolünü azaltmak amacı işin niteliksizleşmesini de beraberinde getirmiştir. Her ne kadar işçinin işten, emek sürecinden ve karar alma sürecinden koparılması yüksek ücretle telafi edilmeye çalışıldıysa da, öncelikle sanayileşmiş ülkelerde yüksek oranlarda işten ayrılma, işe gelmeme ve grevlere neden olmuştur. Büyük ölçekli işyerlerinde, çok sayıda işçiyi kapsayan kitle sendikacılığının güçlenmesi sistemin etkinliğini engelleyen bir gelişme olarak ortaya çıkmıştır.
- f) İşin gittikçe ayrıntılandırılması ve emek yerine makine ikamesinin vardığı nokta, üretim hattının giderek büyüyen ve daha fazla makineleşerek verimliliği artırmaya elvermeyen bir yapıya dönüşmüştür. Bu durumda, sermayenin teknik bileşiminin makine lehine artırılması artık mümkün olmamaya başlamıştır.

İş yaşamının gelişmesi 1945'ten sonra önemli yenilikleri içerir. Bunlardan başlıcası devresel artışlara tabi ve yasal olarak tanımlanmış bir asgari ücretin kabulüdür. Bu yeni dönemin aynı derecede önemli bir özelliği de ücretlilik ilişkisinin belirlenmesinde toplu sözleşme pratiğinin bütün sektörlere yaygınlaşmasıdır.

4. İTHAL İKAME MODELİNE YÖNELTİLEN ELEŞTİRİLER

İthal ikamesi uygulayan dolayısıyla da yüksek düzeyde korunan ekonomilerde, işgücü tasarruf eden (sermaye yoğun) teknolojiler içeren yatırım malları ithalatının teşvik edilmesi, stratejinin rasyonel bir sonucudur. Bu teşvik iki yoldan gerçekleşir; Koruma nedeniyle döviz kuru genelde aşırı değerlidir. Bu durum sermaye mallarının fiyatını ücret aleyhine ucuzlatmakta ve uzun dönemli emek talebini olumsuz etkilemektedir. İkincisi, bu tip ekonomilerde serbest bir mali piyasanın oluşmasına izin

⁷⁴ YENTÜRK, a.g.e., s.805.

verilmediğinden(1960-1980'li yıllar) faiz haddi idari olarak kontrol edilmiş ve reel faiz genelde çok düşük kalmış, hatta zaman zaman negatif olmuştur. Bu özellik de dolaylı olarak aynı etkiyi doğurmuştur.Bu iki temel mekanizmaya iki ek daha yapmak gerekir.Aşırı değerli döviz kurunun diğer bir etkisi de daha emek yoğun olan ihracatçı sektörler aleyhine olan bir görelî fiyat yapısı oluşturmastır. Dolayısıyla, ihracata yönelik büyüme stratejisi izleyen ülkelerle karşılaştırıldığında, iç pazara yönelik sanayileşmede emek yoğun sektörlerde büyüme, sermaye yoğun sektörleri oranla daha düşük kalmaktadır.⁷⁵

Kalkınma iktisatçıları genel olarak kurumların gelişimi ve piyasa mekanizmasının işleyişi ile ilgili sorunların sadece geri kalmış bölgelerde görüldüğünü düşünmektedirler. Bunun en güzel örneği yapısalci okulun genel yaklaşımında bulunabilir.Kalkınma sorununa bütüncül ve evrimci bir bakış açısı geliştiren, piyasa sisteminin işleyişinde ortaya çıkan “tıkanıklıklara”, “yapısal dengesizliklere” vurgu yapan ve kalkınma sürecinde kurumların önemine değinen yapısalcılar, bu özellikleriyle kurumsalcılara benzemektedirler. Ancak analizlerini Latin Amerika Ülkeleriyle sınırlandırdıklarından, kalkınma sürecine kurumsalcılar kadar kapsamlı bakmamaktadırlar.⁷⁶

5. İHRACATA DAYALI (DIŞA AÇIK) KALKINMA MODELİ VE İSTİHDAM İLİŞKİLERİ

İhracata yönelik strateji temelde serbest ticaret görüşüne dönülmesini simgeleyen bir yaklaşımdır.Az gelişmiş ülkelerin serbest ticaret koşullarında, karşılaştırmalı üstünlüğe sahip oldukları alanlarda üretim yapmalarını öngörmektedir.Bunu sağlamak için, ekonomiyi uluslar arası ticaretten koparmayacak bir ticaret rejimi izlenmesi ve ulusal kaynak tahsisinin, ithal ikamesi yaklaşımında oldu gibi salt iç talep tarafından değil, uluslar arası talep tarafından belirlenmesine izin verilmesinin zorunlu olduğu öne sürülmektedir.Bu şekilde gerçekleştirilen üretim, kuramsal açıdan bakıldığında, uluslararası düzeyde rekabetçi olacak ve üretilenin dış pazarlarda satılma olanağı

⁷⁵ GÜRSEL ve ULUSOY, a.g.e., s.31.

⁷⁶ Hakan MIHÇI, *Toplum ve Bilim* 72, (Bahar 1997), s.146.

bulunacaktır.Uygulamada gösterdiği farklılıklara ve sapmalara rağmen, ihracata yönelik stratejinin özü budur.⁷⁷

1970'li yılların başında dünya pazarlarındaki paralar, altın ve ham maddeler üzerinde büyük spekülasyonlarla başlayan sarsıntı, Bretton Woods para sisteminin çökmesiyle (doların altın döviz standardından ayrılması) sürdü. OPEC'in petrol fiyatını 1973 sonunda patlatması ve ABD'nin Vietnam'daki yenilgisi bu dönemin doruk noktasıdır.1974'ten itibaren bütün göstergelerin olumsuzlaştığı görülüyordu; üstelik bu olumsuzluklar uzun sürelidir.GOÜ'ü uluslar arası bankalardan denetimsiz borçlanmaya teşvik ederek, petrol fiyatındaki patlamanın yarattığı Pazar daralmasını aşma politikasının ise yeni rizikolara yol açacağı, 1978'de başlayan borç krizleriyle anlaşıldı; (Türkiye dahil) bir dizi ülke borç faizlerini ödeyemez duruma düştü.OPEC 1979-80'de petrol fiyatında yeniden yüksek oranlı bir artışı gerçekleştirdince 1982'de Latin Amerika'nın dış borcu çok yüksek ülkeleri borç faizlerini ödeyemez duruma düştü .1970'li yıllarda bu istikrarsızlık sürerken Merkez'in iç çatışmaları şiddetlendiği gibi, bunalımdan etkilenme oranı ve süresi de çok farklı oldu. Ayrıca dünya finans sisteminin yaşayabilirliğini tehdit eden ağır borçlu GOÜ'ün denetime alınması gerekiyordu. İşte Yeni Ekonomik Düzen tanımıyla 1970'li yılların sonu -1980'li yılların başı arasında tam serbest piyasa ekonomisi- küreselleşme hedefleri, bu sırada gündeme getirildi. Dönem ABD'de Başkan Reagan'ın İngiltere'de Başbakan M. Thatcher'in (Türkiye'de askeri rejimle birlikte Başbakan yardımcısı T. Özal'ın) iktidara geldikleri yıllardır.⁷⁸

5.1. Dışa Açık Modelin Tanımı Ve Teorik Alt Yapısı

İthal ikame stratejisinin başarısızlığı yargısı, başarılı olma emareleri gösteren bir alternatif ortaya çıkınca iyice kuvvetlendi. 1960'larda yönelim değiştirerek ihracata yönelik sanayileşmeyi benimseyen ülkeler en çarpıcı ekonomik büyüme hızlarına eriştiler. Kısa zamanda bunlara Yeni Sanayileşen Ülkeler (YSÜ) adı verildi ve başarıları 1970'lerin ve 1980'lerin başındaki sanayileşme tartışmalarının ana teması oldu.

⁷⁷ Taner BERKSOY, *Az gelişmiş Ülkelerde İhracata Yönelik Sanayileşme*, 1, baskı, (İstanbul: Belge Yayınları, 1982), s.

⁷⁸ Gülten KAZGAN, *Yeni Ekonomik Düzen'de Türkiye'nin Yeri*, (Altın Kitaplar, 2.baskı, 1995), s.47-58

YSÜ'ler (AGÜ'in 1975 ihracatının % 62'sini sağladılar, en büyük beş YSÜ'nün eriştiği yıllık GSYİH artış hızları (Sabit fiyatlarla) 1965-78 dönemi için %8-10 arasındaydı; sınai ürün ihracat yıllık artış oranı ise %20-40 arasında oynuyordu. Bu genişleme, kuşkusuz emek piyasasını da etkiledi. Bu dönemde imalat sanayinde istihdam yılda %4-8 artarak bu ülkelerin bazı bölgelerinde i(ve bazı yıllarda) işgücü kıtlığına ve gerçek ücret artışlarına yol açtı.⁷⁹

Hakim iktisat anlayışının açıklaması, bu ülkelerin, ithalatı liberalleştirerek, “gerçekçi” döviz kuru politikaları benimseyerek ve ihracat için teşvik vererek “doğru politikaları” benimsediği, her şeyden çok da faktör fiyatlarını “doğru” belirledikleri, böylece ekonomilerinin mukayeseli avantajla paralellik içinde gelişebilmesine olanak verdikleri yolundadır. Buna göre, piyasa güçlerine güvenmek ve dünya ekonomisine entegrasyon, korumacılıktan ve dünya ekonomisinden kopuştan daha iyi sonuçlar veriyor.⁸⁰

Sanayileşmenin önündeki engellerden biri, Üçüncü Dünya ülkelerinin çoğunda yerli pazarın küçüklüğüdür. Bir çok ülkenin nüfusu görece azdı ve nüfusun büyük çoğunluğu, özellikle kırsal kesimde, büyük bir Pazar oluşturmak için gereken satın alma gücüne sahip değildi. İthal teknoloji kullanımı, sanayi ve istihdamın görece yavaş büyümesi anlamına geliyordu; dolayısıyla insanların çoğu düşük gelir ağılayan sanayi-dışı istihdam alanlarında kalıyordu,

Modern sanayi sektörü kurmak ucuza mal olmuyordu. İthal ikamesi görece basit, emek yoğun sanayilerle başlatılabilse, hükümetler kısa sürede, daha karmaşık ve sermaye yoğun faaliyetlere geçme zorunluluğunu duydular. Hızlı sanayi gelişme, bu nedenle, büyük yatırım gerektirmeye başlar. Ayrıca, yol ve enerji üretimi biçiminde fiziksel altyapının yanı sıra, sanayie girdi olarak eğitilmiş ve iyi öğrenim görmüş insan gücü gerektiriyordu.

Bu engeller, Üçüncü Dünya'da kurulan yeni sanayilerin çoğu kez yüksek maliyetli ve etkin olmayan sanayiler olması sorucunu doğurdu. Sanayi istihdam yavaş gelişti ve

⁷⁹ Hubert SCHMITZ, “Az gelişmiş Ülkelerde Sanayileşme Stratejileri: Tarihsel Deneyimden Çıkarılacak Bazı Dersler”, **Kalkınma İktisadının Yükselişi Ve Düşüşü**, Hazırlayan, Fikret ŞENSES, 1.baskı, (İstanbul, İletişim yayınları, 1996), s.268.

⁸⁰ SCHMITZ, a.g.e., s.269.

gelir dağılımı çok eşitsiz kaldı. Ayrıca, bir çok örnekte, daha önceleri Üçüncü Dünya pazarlarına ihracat yapan yabancı şirketler “gümrük tarifelerini atlayarak “ Üçüncü Dünya ülkelerinde yerel piyasaya mal arz etmek için kendi bağlı şirketlerini kurdular. Bu engellere rağmen, 1960’ların başında az sayıda Üçüncü Dünya ülkesi ihracata yönelik olarak sanayi üretimde başarılı oldu. Bunu başaran ilk ülkeler Doğu Asya’daki YSE’lerdi (Hong Kong, Tayvan, Güney Kore ve Singapur). Hong Kong hariç, bu ülkelerin hapsi 1950’lerde bir miktar ithal ikamesine dayalı sanayileşme geçirmiş, ama 1960’larda ihracat teşvikine yönelmişlerdi.

1960’ların sonlarında bir dizi Üçüncü Dünya ülkesi, ithal ikamesi politikasını ve yerli üreticileri korumayı terk etmeden, ihracat teşvikine giderek daha çok önem vermeye başladı. Özellikle bir dizi Latin Amerika ülkesi (Brezilya dahil) ve bazı Asya ülkeleri bu dönemde sanayi ürün ihracatını teşvik etmeye başladı.⁸¹

Bu gelişmelerin özet bir Tablosunu aşağıda görebilmekteyiz.

Tablo 12: Dünya İmalat Sanayi Katma Değeri ve Smaİ İhracatı İçinde AGÜ Payı

Yıllar	1960	1965	1970	1975	1980	1985
Katma değer payı	9,9	10	11	12	12,7	13
İhracat Payı	4	4,5	6	8	10	13

5.2. Dışa Açık Modelde Üretim Sistemi olarak Post-Fordizm

Yeni birikim rejimini belirleyecek yeni düzenleme tarzında dikkate alınması gereken belli başlı uygulamalar şunlar olacaktır.

- Tüketici tercihlerine yönelik üretimin en önemli girdisi olan bilginin her şeyin üzerine çıktığı bir süreçte, bu bilgiyi en az maliyetle sağlayacak mekanizmaların kurulması;

⁸¹ Rhys JENKINS, “Sanayileşme Ve Dünya Ekonomisi”, **Kalkınma İktisadının Yükselişi ve Düşüşü**, Hazırlayan, Fikret ŞENSES, 1.baskı, (İstanbul, İletişim yayınları, 1996), s.224.

- b) Maliyetleri arttıran önemli bir girdi olan emek maliyetini mümkün olduğunca düşürecek yöntemlerin geliştirilmesi
- c) Çok uluslu faaliyet gösteren sermayenin rahat dolaşımını sağlayacak uluslar arası ortamın hazırlanması;
- d) Serbest Ticaret Bölgeleri;
- e) Bölgesel Birlikler; GATT gibi evrensel örgütler;
- f) Çok Taraflı Yatırım Anlaşması (MAI) gibi anlaşmalar.

Uluslar arası ortaklıklarla iletişimin de etkisiyle yeni esneklik modelini de yaşama geçirilmiştir.

5.2.1. Post-Fordist Kuramlar

Fordist üretim ve Pazar koşullarının tıkanmasının kar oranlarının düşüşüne yol açmasıyla başlayan ekonomik kriz, dünya genelinde diğer önemli değişimleri de beraberinde getirdi. Dünya ekonomik krizinin nedenleri⁸²;

- a) Kar oranlarının düşüşü;
- b) Sermayenin uluslar aşılmasıyla ulusal Keynesçiliğin çelişkisi;
- c) teknolojinin radikal değişim eşiğinin sancısı;
- d) Emperyalistler arası güç dengeleri değişimi;
- e) Uluslar arası işbölümünün yeniden biçimlenmesi;
- f) Sınıflar arası güç dengelerinin yeniden oluşumu;

1970'lerde başlayan kriz ile Keynesyen ekonomik modeller terk edilirken, yeni liberalizm tartışılmaz biçimde kendi modelini yerleştirmeye başladı. Bu süreç içinde

⁸²Ilyas KÖSTEKLİ, "Bütünsel Kalite Yönetiminin İşçi-İşveren İlişkileri Üzerine Etkileri", *Petrol-İş Yıllık 97-99*, (İstanbul; Yayın No:58, 200), s.820.

üretimle ilgili değişmeler yanı sıra, günümüze damgasını vuran özelleştirme, finansal serbestleşme gibi olgular da boy gösterdi.

Kar oranlarının azalmaya başlaması ve üretken sektörlerde yatırım maliyetlerinin giderek artışı karşısında, elde olan aşırı sermaye birikimi spekülâtif sektörlerde kaydı. Böylece daha karlı olan spekülâtif yatırımların artışı ile mali sektörün ekonomideki ağırlığı önemli ölçüde arttı. Bu süreç öyle bir sonuca vardı ki özel bankaların, sigorta şirketlerinin ulus ötesi tekellerin finans yatırımlarının günlük toplamı, dünya ticareti toplamının 100 katı, (1.3 trilyon dolar) olarak tahmin edilmektedir.

Bu döneme ilişkin kuramlardan biri Pior Sabel'in "esnek uzmanlaşma" kuramıdır.

Kurama göre seri üretim, sürekli değişen piyasa taleplerine uyum sağlayamamıştır. Kitlesel üretimdeki geniş ölçeklilik ve özel amaçlı makinelerle, piyasalardaki değişikliklere uyulamamaktadır.

Bu kuramcılara göre üretim örgütlenmesi;

- a) "Kitlesel üretim"
- b) Esnek uzmanlaşma(zanaat üretimi) dir.

Esnek uzmanlaşmada; kalifiye işçiler, piyasaya göre esneyebilen üretim ve küçük ölçekli işletmeler vardır. Kitlesel üretimde ise niteliksiz işgücü, standart üretim ve büyük ölçekli işletmeler vardır.

Diğer bir kuram teknolojik gelişme sürecine ağırlık veren Yeni –Schumpeterci kuramdır.

Bu kurama göre kapitalist gelişim sürecindeki uzun dalgalar ve tekno-ekonomik paradigmalardaki değişimler birbiriyle çakışmakta ve her tekno-ekonomik gelişmenin yerleşmesi için ulusal ve uluslararası düzeyde toplumsal –kurumsal çerçevenin yeniden yapılanması gerekmektedir. Tekno-ekonomik paradigmanın gelişme olanakların yitirmesi ile kitlesel üretimin sınırına varması krizin birinci nedeni olmaktadır. Krizin

ikinci nedeni olarak da yeni tekno-ekonomik paradigma ile süre giden düzenleme rejimi arasındaki uyumsuzluktur. Esneklik bu kuramda da yine en önde gelmektedir.⁸³

5.2.1.1 Esnek Uzmanlaşma (Neo-Smithci) Yaklaşım

Piyasalardaki değişimi analizinin hareket noktası alan ve bu nedenle Neo-Smithci)olarak nitelendirilen bu yaklaşımın başlıca savunucusu olan Piore/Sabel'e göre iki tür sınai örgütlenme biçimi mevcuttur.

- a) **Kitlesele Üretim:** Kitlesele üretim, standart ürünlerin niteliksiz işgücü ve özel amaçlı makineler kullanılarak büyük ölçeklerde üretilmesi olarak tanımlanmaktadır.
- b) **Zanaat Üretimi:**

Kitlesele üretimin tam karşı kutbunda ise 19. yy. zanaat üretiminin günümüz koşullarına uyarlanmış biçimi yer alır.

Esnek uzmanlaşma;vasıflı işçiler ve genel amaçlı makineler kullanılarak değişik çeşitte ürünlerin küçük ölçekli imalatı olarak tanımlanmaktadır.

Esnek uzmanlaşmanın üç temel özelliği

- a) Çok amaçlı makinelere(teknoloji);
- b) Bir çok alanda eğitilmiş işçilere (vasıflı);
- c) Değişen ürünlere;

dayalı bir üretim sistemi olmasıdır.Esnek uzmanlaşma yaklaşımında “esneklik” kavramı, emek piyasası ve emek sürecindeki yeniden yapılanmaya; “uzmanlaşma”

⁸³ KÖSTEKLİ, a.g.e., s.820.

kavramı ise kitle üretiminin ve üretimin standartlaştırılmasının sonunun geldiğine işaret etmektedir.⁸⁴

5.2.1.2 Düzenleme Okulu (Neo-Marxist) Yaklaşım

Kriz ve üretim sürecine ilişkin bir diğer kuram da “Fransız Düzenleme Okulu”dur.

Çok sayıda taraftarı olan bu kurama göre ekonomilerin merkezinde sermaye birikimi yer alır. Krizin açıklanmasında bu birikim rejimine ilişkin gelişmeler üzerinde durulmalıdır. Bu birikim rejimleri “yeniden üretim şeması” istikrarlı olduğunda varlıklarını koruyabilirler

2. Dünya Savaşı sonrası yoğun birikim rejiminin ve tekelleri düzenleme biçiminin olduğu dönem, bu kurama göre Fordist dönemdir. Düzenleme kuramcılarına göre kitlesel üretim ve kitlesel tüketimin hakim kılınmaya çalışıldığı Fordizmde, üretim ile tüketim arasındaki denge bozulmuş, verimlilik ve ücret artışları arasındaki üretken denge de tıkanmıştır. Bu kuram yanlılarına göre 1970’ye yaklaşırken, tüm potansiyelini kullanmasına rağmen kar oranlarındaki düşmeyi önleyemeyen Fordizm krize girdi. Kriz, emeğin örgütlenmesindeki krizdir. Pazar koşullarına bağlı olarak oluşan kriz sonrası; işin örgütlenmesi ile makineler arasında dengesizlikler, işbölümünde aşırılık gibi faktörlerle üretkenlikte düşüşün yanı sıra, işçilerin üretim sürecine yabancılaşması ve çalışma yoğunluğuna tepkileri söz konusu

Düzenleme kuramcılarından Boyer’e göre tekeller ulusal sınırları geçip uluslar arası rekabete girince, ülke içinde kolayca saptanabilen fiyat ve ücret mekanizmaları bozulmakta ve böylece ulusal düzeydeki ile uluslar arası düzeydeki birikim sistem ve rejimleri arasında uyumsuzluk başlamaktadır.⁸⁵

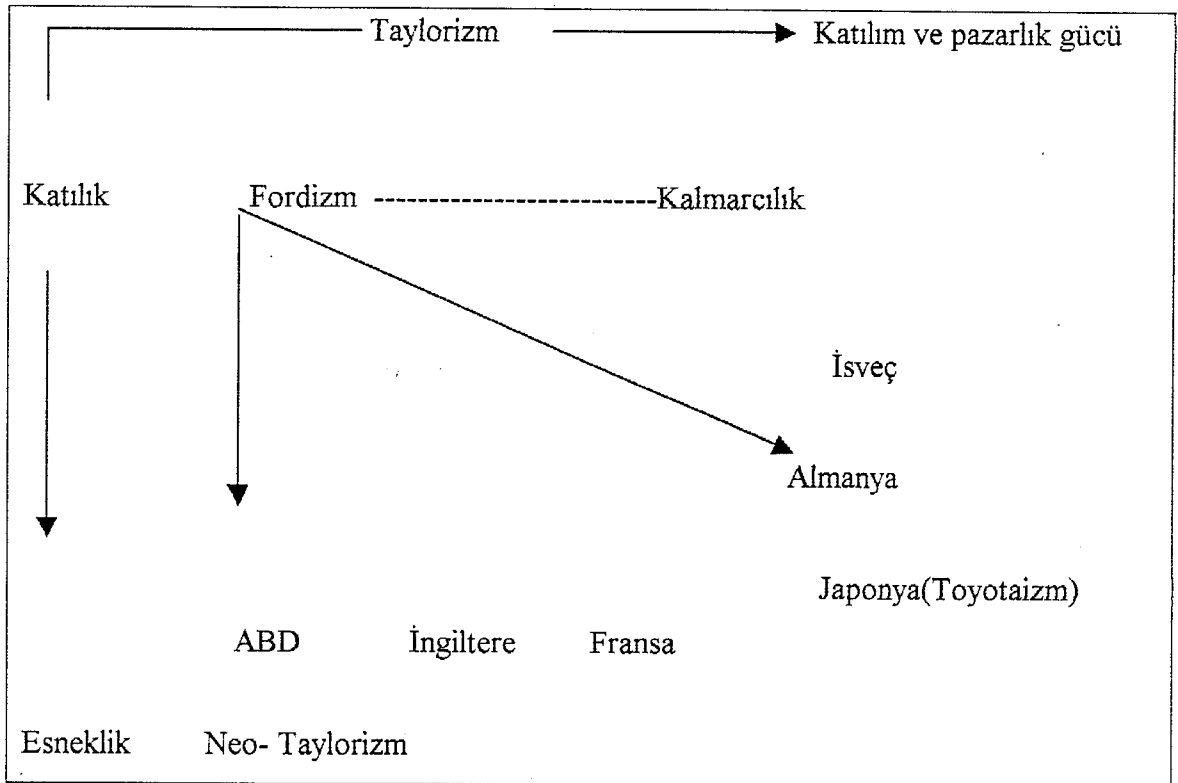
⁸⁴ Kurtar TANYILMAZ, “Kriz ve “Post-Fordizm” Teorileri: İstikrarlı Bir Kapitalizm Mümkünmüdür? Karşılaştırmalı ve Eleştirel Bir Değerlendirme”, *İktisat Dergisi*, (Temmuz 2000), S.403, s.75-75.

⁸⁵ KÖSTEKLİ, a.g.e., s.821.

5.2.1.3. Tekno-Ekonomik Paradigma (Neo-Schumpeterci) Yaklaşım

Krizi açıklayan ikinci kuram özellikle İngiltere'deki iktisatçıların geliştirdiği Tekno-ekonomik paradigmalara kuramı diyebileceğimiz bir yaklaşımdır. Bu da bir ölçüde benzer. Bu iktisatçılara göre de 2. Dünya Savaşından sonraki gelişim kitlesel üretimin uzun dalgası sonucu gerçekleşti. Fakat bu dalga yine teknolojik sınırlarına ulaştı. Artık üretimi artırmak, üretkenliği artırmak mümkün olmuyordu. Bu iktisatçılara göre bundan sonraki gelişme dalgası iletişim ve enformasyon teknolojilerine dayanan uzun dalga olacaktır.⁸⁶

Tablo 13: Sanayileşmiş Kapitalist Ülkelerde Post- Fordist Gelişmeler

Kaynak: Şule NECEF, **PETROL-İŞ 97-99 Yıllık**, (İstanbul: Yayın No:58, 200), s.875.

⁸⁶ Erol TAYMAZ, "Üretim Süreçlerinde Değişim ve İşgücü", **TMMOB, Değişim Sürecinde Türkiye Sanayii, Sempozyum**, (1.baskı 1995), s.64.

Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi, krizin çözümüne yönelik getirilen, fordist endüstri ilişkilerinden çıkışa ilişkin öneriler iki eksende şekillenmektedir. Birinci çözüm, “katı” emek piyasalarından “esnek” emek piyasalarına doğru olan gelişmeyi, ikinci çözüm” direkt kontrol” den “sorumlu ekonomiye” geçişi ifade etmektedir. Başka bir terminoloji ile söylersek, birinci eksen “dışsal emek piyasası”nı, yani işletmeler ile piyasada bulunan emek gücünü ifade etmektedir. İkinci eksen ise, “içsel emek piyasası”nı, yani işletme içerisindeki iletişim ve hiyerarşinin biçimlerini ifade etmektedir.

Dışsal emek piyasasına ilişkin gelişmeler, ücret düzeyleri, işe alma ve işten çıkarma koşulları ve sosyal harcamaların dağılımı gibi konuları içermektedir. Dışsal emek piyasası ile ilgili alınan önlemlerin katılık düzeyi, bu kararların bireysel düzeyde, işletme veya sektör düzeyinde ya da toplumsal formasyon düzeyinde alınmasına bağlı olarak farklılaşmaktadır.

Bu bağlamda dışsal emek piyasalarında katılık; iş güvencesi, sosyal harcamaların yüksekliği ve ücret düzeylerinin yüksekliği anlamına gelirken, dışsal emek piyasalarında esneklik bunun tam tersi uygulamaları yani Neo-liberal politikalar ile ifade edilen önlemleri içermektedir.

İçsel emek piyasası ekseninde de farklı düzenlemeler söz konusu olabilmektedir. “Katılım” dendiğinde bunun içerisinde, eğitime ilişkin faaliyetleri, kollektif çalışmaya ilişkin biçimleri, yapılacak işlerin tespiti ve denemesine katılım süreçlerin i değerlendirebiliriz.

Örneğin iş bütünleşmesi çerçevesinde yapılan üç ayrı uygulama içerisinde rotasyon, iş genişletilmesi ve iş zenginleştirilmesi süreçlerinden hangilerinin ağırlık taşıdığı, içsel emek piyasalarının katı yada esnek olması anlamında temel öneme sahip olmaktadır. İş zenginleştirme süreçlerinin uygulanıp uygulanmamasına bağlı olarak işçiler lehine yada işler aleyhine düzenlemeler ortaya çıkabilmektedir.

Çizimde de görüldüğü gibi, liberal esnekleşme politikalarını uygulayan ABD, İngiltere ve Fransa’yı, Neo-Taylorist çizgide değerlendirmek gerekmektedir. Dışsal emek piyasalarının esnekliği üzerinde uyum sağlamaya çalışırken, bir yandan da,

katılım süreçlerini çeşitli düzeylerde devreye sokmaya çalışmaktadırlar. Ancak ABD deneyimi açıkça, dışsal esneklik mekanizmalarının geniş bir biçimde uygulanması durumunda, fabrikada veya herhangi bir üretim biriminde katılım süreçlerinin uygulanmasının çok güç olduğunu göstermiştir. Bu durumda “liberal esneklik” biçimlerini çözüm olarak görenlerin, başka bir problemi gözden kaçırdıklarını söyleyebiliriz: Emek sürecinin iç organizasyonu.

Esnekliğin kendi içinde birbiri ile çelişen iki yönüne vurgu yapmak gerekmektedir.

Dışsal esneklik mekanizmaları uygulandığında, içsel esneklik mekanizmalarının uygulanması mümkün olamamaktadır. Dışsal esneklik, yani işçilerin işletmeden atılabilmeleri, geçici işçi, kısmi süreli işçi, taşeron kullanımı, vasıfsızlıkla ve Taylorist süreçler ile birlikte ele alınabilecek bir olgudur.

Kapitalizmin bundan önceki birikim modeline damgasını vuran ve sayısal esneklik mekanizmalarının rahatça uygulanmasını sağlayan şey, işçilerin vasıfsız olmasının yanı sıra, onların üretimde aldıkları yer ile bağlantılı olarak, motivasyonlarına, dikkatlerine ve çabalarına ihtiyaç duyulmamasıdır. Ancak post-Fordist birikim rejimine uygun, kalite kontrol süreçlerinin üretimin bütününe yayıldığı, talebe göre düzenlenmiş, bütün stokları ortadan kaldırılmış, kaliteli ve değişik nitelikli malların üretimi için, vasıflı, motive olmuş, dikkatini ve çabasını üretimde seferber edecek işçilere gerek vardır.

Yukarıdaki çizimde de görüldüğü gibi bu çelişik durumun, toplumsal uyum mekanizmaları ile bir ölçüde giderilmeye çalışıldığı ülke Japonya'dır. Hem içsel esneklik mekanizmaları, hem de dışsal esneklik mekanizmaları bir arada var edilmeye çalışılmıştır. Buna yol açan şey, Japonya'nın parçalanmış emek yapısıdır. Bu yapı, esneklik yaratıcı potansiyeller açısından, Japonya'nın bariz biçimde diğer endüstrilemiş ülkelerden ayrılan özelliğidir.

Merkez ülkelerde Fordizm krizi ve uluslar arası düzenleme mekanizmalarının çökmesi, ihracata dayalı –Fordist – bir ekonomik kalkınma modeli uygulayan çevredeki ülkelerin krizini de derinleştirmiştir. Böyle bir kalkınma stratejisinin çökmesinin de

kendi içinde ağırlıklı nedenleri vardır. Fordist birikim modelinin elemanların (üretim teknolojisi, tüketim standartları) ithal edip, “çevre Fordizmi” ne dayalı bir modelle metropol ülkeleri taklit etmeye çalışan ülkeler, çoğunlukla mevcut sosyo-ekonomik süreçlerin ve gümrük duvarları ve sahici olmayan yüksek kur oranları ile, merkez ülkelere ve uluslar arası tekellere bağımlılığı sürekli artan, yetersiz üretkenliğe dayalı oligopol endüstriyel süreçler oluşmuştur. Gerekli üretkenlik gelişiminin sağlanamamasının nedeni, tekelci piyasalar olduğu kadar, işgücünün sosyal olarak düzenlenememesi ve verimsiz eğitim sistemidir.

Kanlı Taylorizm (primitif) endüstri sektörünün sınırlı bir alanına yönelik, çok büyük bir sömürü oranı ile (ücret, çalışma süreleri ve emek yoğunluğu) üretim yapmak anlamına gelmektedir. Bu ülkelerin ürünleri, genellikle ileri sanayi ülkelerine ihraç edilmektedir. İki önemli karakteristik bu modeli açıklamaktadır. Birincisi emek süreci yoğun biçimde Tayloristtir, ancak oldukça az oranda mekanizedir. Yani sermayenin teknik yatırımları bu işletmelerde çok azdır. Böylece sermayenin ithal mal maliyeti düşüktür. İşgücünün çoğunluğunu kadınlar oluşturmaktadır. İkinci olarak bu Taylorizm, Marx’ın kapitalizm ilk gelişim evresinde bahsettiği “kanlı yasalar” anlamında “kanlı”dır. Sarı sendikacılık, sosyal hakların olmayışı, muhaliflere karşı hapis cezaları ve işkence bu tip bir uyum mekanizmasını uygulayan ülkelerdeki ortak özelliklerdir⁸⁷

Burada açıklananların özet bir tablosu ise aşağıda yer almaktadır.

⁸⁷ Şule NECEF, “Esnekliğin Farklı Boyutları ve Uluslar arası Dinamikler”, **PETROL-İŞ Yıllık 97-99**, s.884

Tablo 14: Fordist ve Post-Fordist Modeller

	Fordizm/ Kitlesele Üretim	Post-Fordizm Esnek Üretim
*Fabrika büyüklüğü	*Büyük (Anonim şirket)	*Hem küçük hem büyük
*Teknoloji	*İhtisaslaşmış/tahsis edilmiş Makine	*Genel amaçlı makine
*İşgücü	*Sınırlı eğitim *Tasarlama ve uygulama ayrılmış *Parçalanmış ve alışılmış görevler *Dar görev tanımı	*Genel eğitim *Tasarlama ve uygulama *Çok yönlü beceri ,değişken görevler *Geniş görev tanımı
*Yönetim	*Hiyerarşik ve resmi *Yüksek miktarda	*Yatay hiyerarşi, resmi değil *Büyük ve küçük yığınlar, tek birimler
*Üretim	*Sınırlı sayıda standart ürün	*Değişken/ müşterisi olan
*Rekabetçi davranış	*Piyasayı kontrol eden strateji	*Değişime hızla uyum
*Kurumsal yapı	*Merkezi	*Ademi merkezizetçi merkezi değil

Kaynak: Fikret ŞENSES, **Kalkınma İktisadının Yükselişi ve Gerilemesi**, 1.baskı, (İstanbul; İletişim Yayıncılık, 1996), s.232.

İkinci Dünya Savaşını izleyen yıllarda “Fordist” üretim yöntemlerinin ABD’den diğer ileri sanayileşmiş ülkeleri ve Doğu Avrupa’ya yayılışı gözlenmiştir. Fordizmin özelliği, işçinin yapacağı işi asgari beceri yada eğitim gerektirecek alışılmış işleme dönüştürerek basitleştiren, yüksek derecede işbölümüne dayalı bir montaj hattı sistemi olmasıdır. Kuşkusuz fordist üretim evrensel değildi, ama savaş ertesinde anahtar öneme sahip, büyüyen sanayilerin (otomobil, buzdolabı gibi “beyaz eşya”lar) tipik özelliğiydi. Fordist üretimin de sorunları vardı elbette. Sistem esneklikten yoksundu ama Henry Ford’un “istedikleri renkten alabilirler, yeter ki istedikleri siyah olsun” sözündeki kadar da katı değildi.

1970’lerden bu yana, uluslar arası sanayide, üretimde esnekliği çok artıran mikro elektronik sistemlerin kullanılmaya başlaması ve yaygınlaşmasıyla önemli teknolojik

değişim meydana geldi.Örneğin, otomobil sanayiinde artık aynı montaj hattında birden fazla model ve çeşit üretmek mümkündür.Aynı zamanda, sanayi üretiminin örgütlerinde önemli değişiklikler görüldü.Japonların tam zamanında üretim(just-in-time) sistemi stokları asgariye düşürme yöntemi olarak özellikle dikkat çekti.⁸⁸

5.2.2. Kurumsal Yaklaşımlar

Dünyadaki değişim dinamikleri devletin yeniden tanımlanması ve bu çerçevede yeniden yapılanmasını beraberinde getirmektedir. Devletin işlevleri yeniden tanımlanırken devletin küçültülmesi, ana hizmetlerinin etkinleştirilmesi, yerel yönetim esasına dayalı olarak yapılanması vb, unsurlar ağırlık kazanmaktadır. Bu yeni kamu anlayışında sosyallik, etkinlik ve verimlilik ön plana çıkmaktadır. Bu yeni yapılanmada devletin rolünü sadece kaynak sağlama ile sınırlı olmaktan çıkararak, devlete kaynakları doğru yöne yönlendirme ve uygun çalışma ve rekabet ortamı yaratma yönünde roller yükleyen bir eğilim dikkat çekmektedir. Değişim süreci, devleti tek ve mutlak güç olmaktan çıkararak ilgili kesimler arasında diyalogu kuran ve koruyan bir erk olarak yeniden tanımlamaktadır.⁸⁹

5.2.3. Esneklik Ve Esnek Çalışma Türleri

Esneklik: Genel olarak “Yalın üretim”,”Esnek Uzmanlık”,”Esnek Firma”, “Toyotaizm”gibi adlar verilen ve alt uygulamalarından üretim organizasyon sistemlerini ifade eden “Toplam Kalite Yönetimi” gibi başlık altında da kullanılan esneklik bir kavram olarak netleştirilmek durumundadır.

Yalın üretim sistemini oluşturan imalat teknikleri, 2. Dünya Savaşından sonra, Japonya’da, Eiji Toyoda ve Taiichi Ohno tarafından Toyota Motor İşletmesi’nde

⁸⁸ Fikret ŞENSES, *Kalkınma İktisadının Yükselişi Ve Gerilemesi*, 1.baskı, (İstanbul; İletişim Yayıncılık, 1996), s.233-234.

⁸⁹DPT, *8.BYKP*, s.4-5

geliştirilmiştir. Bu teknikler bir bütün olarak “Yalın Üretim” kavramı ile izah edilir ve ilk defa Harvard Üniversitesi araştırmacılarından John Krafcik tarafından kullanılmıştır.

Yalın üretimin temel özellikler;

Her şeyin daha azını kullanması;

a) Fabrikadaki işgücünün yarısını;

b) Araç-gereç yatırımının yarısını;

c) Yeni bir mamulün yarı zamanda geliştirilebilmesi için gereken mühendislik süresinin yarısı;

Ekonomik krizler karşısında daha bir yaygınlaştırılmak istenen esnekleşme ile “kitlesel üretim kitlesel tüketim yerine”, esnek talep ve pazara göre ;

a) Sıfır stokla çalışma;

b) Sıfır bozuk mal;

c) Tam zamanında teslim(just in time);

Esneklik, işgücü piyasaları ve yeni üretim tekniklerinin tanımlanmasında olmak üzere iki alanda kullanılmaya başlanmış ve kısa sürede de yaygınlık kazanmıştır.

Esnek çalışmanın yaygınlaşmasında ekonomik durgunluk yanı sıra, kolaylaştırıcı bir başka faktör işsizlik olarak gösterilmektedir. Bu görüşe göre, esnek istihdam, büyüyen işsizlik sorununa çare olacak, çalışma saatlerini herkes dilediği gibi ayarlayacak, işçiler bireysel zaman özgürlüğü kazanacaklardır. İşveren açısından da üretimin 24 saat yapılması mümkün olacak, maliyetler düşecek, ani talep değişikliklerine uyum sağlanacak, verimlilik ve rekabet gücü yükselecektir.

5.2.3.1. Esnek Çalışma Türleri

Esnekleşmede değişik esneklik şekilleri ifade edilmekte ve değişik guruplandırmalar yapılmaktadır. Bu guruplandırmada esneklik; işyerinin, işin, iş sürelerinin ve iş yasalarının esnekleştirilmesi şeklindedir.⁹⁰

- a) İşyerinin esnekleştirilmesi; işyerinin bölünmesi, küçülmesi, bağımsız birimlere ayrılması, taşeronlaşma;
- b) İşin esnekleştirilmesi; nakil, tayin, iş değişikliği kolaylıkları, kısa süreli çalışma, kısmi çalışma, geçici, mevsimlik çalışma;
- c) İş sürelerinin esnekleştirilmesi; değişirken zamanlı çalışma, yoğun çalışma;
- d) İş yasalarının esnekleştirilmesi; çalışmanın esnekleştirilmesi ile ilgili sigorta mevzuatı da dahil olmak üzere iş mevzuatında gerekli yasal değişikliklerin yapılması gibi uygulamalarla gerçekleştirilebilmektedir.

Sayısal Esneklik : “Dış esneklik” veya “istihdam esnekliği” de denilen sayısal esneklik firmaların, ekonomik ve teknolojik koşullara, piyasalardaki talep değişimine göre işgücü miktarını ve niteliğini kolayca ve hızla belirleyebilmeleridir. Böylece bir firma işçi alım ve çıkarımında yasa ve sendikal engellerle ne kadar az karşılaşır, o kadar sayısal esnekliği uyguluyor demektir. Sayısal esneklik çekirdek işgücü (işletme için gerekli ve nitelikli işgücü) için başvurulabileceği gibi esas olarak çevre işgücü (kendisine gerektiği kadar ve gerektiği zaman başvuru alan işgücü) için kullanılmaktadır.

Fonksiyonel Esneklik: “İç esneklik” olarak da adlandırılan bu tür esneklik, değişen teknolojik şartlara, iş yüküne ve üretim metotlarına uyum sağlamak amacıyla, işgücünün işletme içinde değişik işleri yapabilmesi ve çeşitli görevleri üstlenmesidir.

Çalışma Süresi Esnekliği: İşçi- işveren uyumsuzluklarının en yoğun olduğu bir alan olan çalışma saatleri konusu, bu özelliğini esneklik döneminde çokça daha arttırmıştır. Bu çalışma şekli, "kayan zaman " "esnek-devir", "maksimum esneklik" ve "değişen gün" gibi çeşitli kavramlarla da ifade edilmektedir. Bugün gerek yasal

⁹⁰ PETROL-İŞ, 1997-99 Yıllığı, (İstanbul; yayın No:58, 200), s.892-893

düzenlemeler, gerekse toplu iş sözleşmeleri aracılığı ile çalışma süreleri esnekliğinin giderek arttığı ve şu kavramların geliştiği görülmektedir;

- a) Esnek zamanlı çalışma;
- b) Vardiyalı çalışma;
- c) Sıkıştırılmış çalışma haftası;
- d) Kayan iş süreleri;
- e) Telafi edici çalışma;
- f) Çağrı üzerine çalışma;
- g) Part-time çalışma

5.3. Dışa Açık Modelde İstihdam İlişkileri

5.3.1. Küreselleşme ve İstihdam İlişkileri

Küreselleşme son 20 yılda, ekonomik, politik, teknolojik, entelektüel alanlarda kapsamlı bir dönüşümü içeren bir sürecin adıdır. Küreselleşme hareketi, ekonomik, kültürel, politik alanlarda çok sayıda faktörün, eşanlı olarak bir arada bulunması sonucu ortaya çıkan bir eğilimdir. Ekonomide küreselleşme ise, emeğin, malların, sermayenin ve bilginin toplumlararası akışkanlığının önceki dönemlerle, yani 80 öncesi dönemlerle dünyadaki karşılaştırılmayacak derecede artması, buna bağlı olarak yeni bir ekonomik toplumsal yapılanma sürecinin ortaya çıkmasıdır.⁹¹

Küresel ekonomide, emek hizmetleri sermaye tarafından farklı ve bağımsız ulusal emek piyasalarından satın alınmaktadır.⁹²

⁹¹ Ahmet İNCEKARA, *Küreselleşme Süreci ve Türkiye'ye Yansımaları, Küreselleşme ve Türkiye'deki KOBİ'lere Etkileri*, (İTO-2002-13), s.10.

⁹² Michel CHOSSUDOVSKY, *Yoksulluğun Küreselleşmesi, IMF ve Dünya Bankası Reformlarının İç Yüzü*, (Çivi Yazıları, 1.Basım, 1999), s.106.

Maddi üretimin ucuz emek merkezlerine taşınması yalnızca birkaç hafif sanayi dalını ilgilendirmemektedir.”Hareketli sektörler”, bir coğrafi mekandan diğerine ya ucuz emek sahibi bir ülkeye yatırım yapma yoluyla ya da bağımsız bir Üçüncü Dünya üreticisini taşeron olarak kullanma yoluyla taşınabilen faaliyet alanları olarak tanımlamaktadır. Buna karşılık, ileri ülkelerin “hareketsiz sektörler”i, doğaları gereği uluslar arası düzeyde taşınmaları mümkün olmayan faaliyetleri içermektedir.örneğin inşaat, kamu işleri, tarım ve çoğu hizmet sektörü gibi. ”Hareketli sermaye”, “hareketsiz emek rezervlerine” doğru hareket etmektedir.Sermaye bir emek piyasasından değerine “serbestçe” hareket ederken, emeğin uluslar arası sınırlardan geçmesi engellenmektedir.Ulusal emek piyasaları, sıkı bir şekilde korunan sınırlarıyla, kapalı bölmeler durumundadır. Sistem ulusal emek rezervlerinin kendi sınırları içinde tutulması üzerine kuruludur.⁹³

ÇUŞ in dünya ekonomilerinde gittikçe ağırlığını koyması tüm dünyada Globalizasyon (küreselleşme) yoğun şekilde tartışılmasına neden olmuştur. Hiç kuşkusuz ki globalizasyon sürecinin motoru veya lokomotif ÇUŞ dir. Bu trendi geniş anlamda değerlendirdiğimizde görülüyor ki ulusal – hükümetlerin ekonomik faaliyetleri oynadığı geleneksel rol ÇUŞ in artan gelişmesi nedeniyle azalmaya başlamıştır.Bu gelişmeyi yasalar, normlar ve devletin kurumsallaşmış mekanizmaları açısından değerlendirdiğimizde ortaya çıkan tablo ise bunların dışsal etkileşim karşısında her zamankinden daha güçsüz bir konuma düştüğüdür.Tüm bu gelişmeler kaçınılmaz olarak çalışanları ve onların örgütlerini (sendikalar) etkileyecektir. Bu noktada iki önemli gelişme beklenebilir.⁹⁴

- a) İş piyasasının ,çalışma ilişkilerinin ve hükümetlerin çalışma hayatındaki müdahalelerinin “deregülasyon “yoluyla yeniden düzenlenmesi ve sonuçta bu tür ilişkilerin daha çok uluslararası pazar şartlarına bırakılmasıdır.
- b) ÇUŞ in üzerinde hissedeceği rekabet baskısıyla daha çok global aktivitelerini artıracığı buna bağlı olarak da bir çok ülkede yeni “stratejik müttelikler” bulacağı, özellikle yan sanayiler ve taşeron firmalar ile ilişkilerini artıracığı için

⁹³ CHOSSUDOVSKY, a.g.e., s.113.

⁹⁴ Gülten KUTAL, A. RIZA BÜYÜKUSLU, *Endüstri İlişkileri Boyutunda, Çok Uluslu Şirketler Ve İnsan Kaynağı Yönetimi, Teori Ve Uygulama*, (İstanbul; Der Yay, 1996), s.197.

uygulamada bu genişleme ikili iş piyasası koşullarını yaratabilecektir. Doğal olarak da “esnek firma” kavramı çerçevesinde kendi ana birimlerinde ve taşeron firmalarda farklı işçi-işveren ilişkileri gözlemlenebilecektir

Küreselleşme bugün teknolojik devrimin göbeğinde ivme kazanıyor. Çokuluslu şirketler arasında bütünleşme, işbirliği ve stratejik bağlar giderek artıyor. Bu şirketler aynı zamanda yerli imalatçılarla ittifak yapıyor. Şirketleri bu küreselleşmeye iten birçok etken vardır. Bunlar arasında paylaşılması gereken yüksek araştırma ve geliştirme maliyetleri, yüksek nitelikli ve yetenekli bilim adalarının sınırlı sayıda olması ve küresel düzeyde telekomünikasyona, örgütlü araştırmaya, eşgüdümlü üretime ve mali altyapıya ihtiyaç duyan çokuluslu şirket sisteminin kendisi sayılabilir⁹⁵

Aşağıdaki Tablo 14, küreselleşmenin endüstri ilişkilerine etkisini özetlemektedir.

Tablo 15: Endüstri İlişkilerinde Değişme Eğilimleri

Yetenek değişimi (vasıf düzeyindeki değişim)	Fiziksel yeteneklerin yerine problem çözümlüne yatkın beyinsel yeteneklerin ön plana çıkarılması	Vasıflı işgücünün tedariki, firma içi eğitim ve Devletlerin eğitim harcamalarını desteklemesi
İş organizasyonunun değişimi	Çok yetenekliliğin kullanılabilceği esneklik uygulamaları, mesleklerin daha az rijit hale getirilmesi	Sendikaların iş organizasyon değişim reaksiyonunun azaltılması Toplu iş sözleşmelerinin firma veya firmaya bağlı birimler düzeyine indirgeyerek esnekleştirilmesi
İstihdam	Yüksek yetenekli elemanların firmaya maliyetinin fazla olması sebebiyle firma içinde tutulmasının sağlanması.	Endüstri ilişkileri sisteminin istihdam güvencesini temin etmesinin sağlanması.
Çalışan/ Yönetici ilişkileri	Kuvvetli partner ilişkisinin yönetici ve çalışanlar veya sendika yetkilileri arasında sağlanması. İşletmenin işgücü planlaması, teknolojik değişim, bilgi akışı gibi konularda “Mikro Konsensüs”ün sağlanması	Uzlaşmacı ilişkilerin çalışanlar, sendika ve yöneticiler arasında temin edilmesi. Çalışanların işyeri düzeyinde yönetime katılmasının sağlanması

Kaynak: Gülten, BÜYÜKUSLU, **Endüstri İlişkileri Boyutunda, Çok Uluslu Şirketler ve İnsan Kaynağı Yönetimi, Teori ve Uygulama**, (İstanbul; Der yay, 1996), s. 19.

⁹⁵ Ricardo PETRELLA, **Yeni Dünya Düzene, Geleceğin Şehir Devletleri**, Çeviren Besim Dellaloğlu (N.P.Q Türkiye, Cilt 13, Kış 1992), s. 64.

5.3.2. Küreselleşmenin İşçi Hareketlerine Etkisi

Bir yaklaşıma göre küreselleşme ekonomik ve politik olarak kapitalizmin gelişmesinde yepyeni bir dönemi, geçmişten radikal olarak farklı bir kopuşu temsil etmektedir. Bu yaklaşıma göre küreselleşme döneminde emek sermaye arasındaki ekonomik ve siyasi ilişkilerde dönemsel, kalıcı ve yapısal değişiklikler gerçekleşmiştir. Toplumsal değişiklik yaratma açısından sınıf mücadelesini artık geçersiz kılmıştır. Hatta sınıfların artık siyasi ve ekonomik çözümlenmeler açısından bir anlamı kalmamıştır. Bu perspektif biraz zorlandığında, yeni bir üretim tarzı ile karşı karşıya olduğumuzu ileri sürenlere bile rastlanmaktadır. Bu görüşün dayanakları.⁹⁶

- Devlet ekonomik ve siyasi bir birim olarak etkisini ve önemini kaybetmiş dolayısıyla iktidar mücadelesinin hedefi, değişikliğin, reformların, aracı olmaktan çıkmıştır. Artık egemen olan küresel düzeydir.
- Sermayenin kazandığı büyük hareketlilik, işçi sınıfının pazarlık gücünü neredeyse ortadan kaldırmış, sınıfı ülkesel, bölgesel düzlemlerde parçalamış, atomize olmuş bireyler yığınına çevirmiştir.

Küreselleşmenin yeni bir dönemi temsil ettiği görüşünden hareketle birbirinden farklı ama sonunda aynı noktaya ulaşan iki siyasi strateji üretildiği görülmektedir. Bunlardan birincisi, sınıf mücadelesinin, sınıfların önemini ve etkisini yitirdiğinden hareketle, toplumsal değişim ile sınıf mücadelesi arasındaki bağları tümüyle reddeder. Toplumsal değişiklik sürecini, yerel konularda çoğu kez bireylerin ortak "kimliklerine" göre belirlenmiş sorunlar etrafında bir direnişe indirger. Buradan hareketle, herhangi bir toplumsal dönüşüm projesi üretmek mümkün değildir. İkinci yaklaşım, Devletin ve ulusal ekonomilerin ortadan kalktığından hareketle sınıf mücadelesi açısından ulusal ekonominin ve devletin etkin bir alan olmaktan çıktığı sonucuna ulaşır. Buradan hareketle küreselleşmeye karşı ve işçi hakları için mücadele birden bire uluslar arası düzleme firlar, burada o kadar büyük hedef, görevlerle ve sorunlarla karşı karşıya kalır ki gerçek üstü bir boyut kazanır.⁹⁷

⁹⁶ Ergin YILDIZOĞLU, "Küresel Kriz Ve Dönüşüm, Olanlar, Olasılıklar Ve Umutlar", **PETROL- İŞ, 1997-99 Yılı**, (İstanbul; Yayın No:58, 200), s.68-69.

⁹⁷ YILDIZOĞLU, a.g.e., s.74.

Küreselleşmeyle birlikte yayılan bir başka mitoloji de “işin” yok olduğu işçi sınıfının fiilen ortadan kalktığıdır. Bu yaşamda doğrulanmayan bir iddiadır. Tüm post-modern iddialara rağmen iş yok olmamaktadır. İsveçli ekonomi tarihçisi Maurico Roja'nın “işin” yok olduğuna ilişkin iddiaları ciddi ölçüde sorgulayan verileri ortaya koymuştur. Rojas'nın çalışması 1975-1995 arasında ABD, Kanada, Avustralya ve Japonya'da toplam 58 milyon yeni iş yaratıldığını göstermektedir. İşsizlikten en çok etkilenen ülkelerden olan İngiltere'de her zamankinden daha fazla insan çalışmaktadır. 1980- 1994 arasında Çin'de işçi sınıfının sayısı yılda yaklaşık 12 milyon artmıştır.

Ancak küreselleşmeyle birlikte ortaya çıkan farklı durumlardan da bahsetmek mümkündür. Bu değişime uygun olarak iş alanlarındaki niteliksel değişimler ön plana çıkmaktadır.

- Sendikaların zayıflamasına bağlı olarak iş güvenliği alabildiğince azalmış, yüksek ücretli işleri de kapsar hale gelmiştir. En çok yeni iş yaratan ülkelerden bir olan ABD 'de işçilerin sık sık iş değiştirmesi olağan hale gelmiştir. Bu gün iş pazarına giren bir gencin 40 yıllık çalışma yaşamı boyunca en az 11 kez iş değiştirmesi gerekeceği hesaplanmaktadır. Bu durum işçilerin yaşam Standartlarını artırmıyor aksine azalmaktadır. ABD kongresinin yaptığı bir araştırmaya göre işinden ayrılarak yeni bir iş bulanların yalnızca %28'inin yaşam koşullarında bir iyileşme görülmektedir.
- En yüksek ücretle en düşük ücret arasındaki uçurum artmaktadır.
- Yabancılaşmayı ve yalnızlaşma artmaktadır,
- İş yerindeki güç ilişkileri sermayeyi destekler bir biçimde olmaktadır.

5.3.3. Emegın Mobilizasyonu

Küresel telekomünikasyon ve bilgi teknolojilerindeki devrimle birlikte ileri kapitalist ülkelerdeki hizmet faaliyetleri Üçüncü Dünya ve Doğu Avrupa'daki ucuz

emek merkezlerine kaymaya başlamıştır. Bir başka değişle, hizmet sektörünün bir bölümü artık “hareketsiz” değildir. Ticari ve mali kuruluşlar bir dizi büro faaliyeti için çalıştırdıkları elemanların sayısını azaltma şansına sahiptir. Örneğin, bugün büyük şirketlerin muhasebe sistemleri, bilgisayar bağlantıları ve elektronik posta aracılığıyla, kalifiye muhasebecilerin ve bilgisayar uzmanlarının 100 dolardan daha düşük bir aylıkla çalıştırılabildiği geliştirmekte olan ülkelere rahatlıkla kaydırılabilmektedir. İleri kapitalist ülkelerdeki işgücünün %70’ten fazlasının hizmet sektöründe istihdam edildiği düşünöldüğünde, hizmet sektörünün taşınmasının ücretler ve istihdam üzerindeki etkisi çok büyük olacaktır.⁹⁸

⁹⁸ CHOSSUDOVSKY, a.g.e., s.115

Üçüncü Bölüm

TÜRKİYE'DE UYGULANAN KALKINMA STRATEJİLERİNİN İŞSİZLİĞE ETKİLERİ

1. TÜRKİYE'DE UYGULANAN KALKINMA STRATEJİLERİ VE İŞSİZLİK

Literatürde kalkınma stratejileri değişik şekillerde bağımsız değişken olarak ele alınmaktadır. Örneğin: Az gelişmiş ülke hükümetlerinin ithal ikameci kalkınma stratejileri içinde korumacı önlemler almalarının uluslar arası firmaların bu ülkelere yönelik ticari uğraşları sürdürmelerini olanaksızlaştırdığı ve bundan dolayı bu firmaların az gelişmiş ülkelerde iç pazara yönelik sanayi uğraşlarından başka seçeneklerinin kalmadığı vurgulanmaktadır. Böylece uluslar arası sermaye hareketlerindeki değişiklik bir "tepki" veya "uyuma" davranışı olarak gösterilmektedir. Belirtmeye çalıştığımız temel bir nokta ithal ikameci stratejinin Türkiye'de kapitalizmin gelişiminde önemli işlevleri olduğudur. Yerel sanayiinin güçlenmesi ve iç pazarın genişletilmesinde bu stratejinin önemli katkıları olmuştur. Unutulmaması gereken önemli bir nokta bugünün şartları içinde ihracata yönelen sanayicilerin çoğunun ithal ikamesi uygulaması içinde doğmalarıdır. Bu bağlamda iki strateji birbirlerini tamamen dışlayan stratejiler olmaktan çok, kapitalizmin değişik gelişme düzeylerini tekabül etmeleri ile dikkati çekmektedir.⁹⁹

Cumhuriyetin ilk yıllarında izlenen temel ekonomi politikası ilke olarak, özel girişim eliyle serbest piyasa şartlarında sanayileşmektir. Devlet, özel girişimi desteklemiş, fakat özel sektörün yetersiz kaldığı veya karlı bulmadığı alanlarda ekonomiye müdahale ederek yatırım yapmıştır. Bunun en tipik örneği, 5 nisan 1925'te çıkarılan 601 sayılı Yasa ile Şeker sanayiine yatırım yapacak özel girişimcilere önemli ayrıcalıklar sağlanmıştır. Hükümet, o dönemde iç tüketimin ancak % 14' nün yerli üretimle karşılanması dolayısıyla, temel bir tüketim malı olan, piyasası hazır, tarım bağlantılı bir alanda ithal ikamesine gitmiştir. 601 sayılı yasa ile şeker ithalatı zorlaştırılmıştır. Pancar üretimi bölgelerinde 25 yıl için şeker fabrikası kurma tekelini alan özel şirkete Hükümet, hazine

⁹⁹ ERALP, a.g.e., s.630.

arazisinden bedava fabrika arsaları verecek, şeker üretimini 8 yıl üretim vergisinden bağışlayacaktır.¹⁰⁰

Tablo 16: “Anadolu” Sanayiinin Durumu (1921)

Sektörler	İşyeri sayısı	%*	İşçi sayısı	İşyeri başına ortalama İşçi sayısı
Dokuma	20057	60,7	35316	1,76
Deri İşleme	5347	16,3	17964	3,35
Madeni Eşya	5273	16,0	8021	2,45
Gıda	1273	3,9	4493	3,52
Ağaç işleri	704	2,1	3612	1,93
Kimya	337	1,0	802	2,37
Toplam	33058	100,0	76058	2,31

Kaynak: Yakup KEPENEK, **Gelişimi, Üretim Yapısı ve Sorunlarıyla Türkiye Ekonomisi**, (Savaş Yayınları, 1.baskı 1984) s.20.

Tablo'dan anlaşılacağı gibi, sayım kapsamına giren Anadolu'daki tüm kuruluşların %60,7'si dokuma, %16,3'ünün deri işleme, %16'sının madeni eşya %3,9'unun ise gıda sanayiine ait olması ve işyeri başına düşen ortalama işçi sayısının 2,31'i geçmemesi, işletmelerin küçük birimlerden oluştuğunu ve ilkel teknolojiyle üretim yaptıklarını göstermektedir.¹⁰¹

Kuruluş yıllarından başlayan ve özellikle de 1930'larda tepe noktasına ulaşan özelliğiyle Cumhuriyet'in ekonomi anlayışı biz üretiriz ilkesine dayanır. Bu anlayışta,

¹⁰⁰ Rıdvan KARLUK, **Türkiye Ekonomisi**, 7. Baskı (İstanbul Beta Yayınları, 2000), s.217.

yalpalama yoktur, “Eh biz de üretebiliriz” ya da “Üretirsek iyi olabilir” gibi ikirciklikler bulunmaz. Özgüvene dayalı bir kararlılık vardır. Burada söz konusu olan ulusal üretim gücünü artırmaktır. Kazanılan askeri ve siyasi zaferin kalıcılığını sağlayacak olan , Mustafa Kemal’in deyimiyle onu “taçlandırarak “ ana etken ekonomik ilerlemedir; ekonomik zaferdir. Ekonomik zafer de, şekerden dokumaya, kağıttan elektrik ve demir çeliğe ulusun üretim olanaklarını genişletmekten geçer, sanayileşmeyle olur.

Bu konuda, üç önemli konuda denklik sağlanması esas alınır. Bunlar.¹⁰²

- Devletin gelir ve giderinin denkliği.
- Dış ödemeler dengesi,
- Dolaşımdaki para miktarının karşılıksız para basarak arttırılmamasıdır

1923-1933 dönemi ele alındığı zaman ortaya çıkan sonuçla şöyle özetlenebilir.¹⁰³

- a) Cumhuriyetin ilk yıllarında “mevcut sanayi envanteri” çok kötü bir durumda idi. Sanayi yoktu” da denebilir.
- b) Uzun süren savaş yılları sonrasında, atılımı gerektiren mali kaynaklar çok sınırlı idi
- c) Lozan Antlaşması, 1929’a kadar eski gümrük rejiminin devamını öngörüyordu.
- d) 1923 İzmir İktisat Kongresi’nin ortaya çıkardığı ilkeler, o zaman için büyük önem taşıyan sanayide devlet öncülüğü politikasının benimsenmesini engellemiştir.
- e) İstiklal Savaşı sonrasında, Cumhuriyetin ilk yıllarında, azınlıkların Türkiye’den ayrılmaları da ekonomik hayatı etkilemiştir. Bilindiği gibi Cumhuriyet öncesinde azınlıklar, ekonomik hayat içinde tüccar ve sanayici olarak aktif unsurları meydana getiriyorlardı. Bunların Türkiye’den ayrılmaları, bir boşluğun ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu boşluğun doldurulması kuşkusuz zaman gerektirmiştir.

¹⁰¹ Cezmi SEVGİ, *Sanayileşme Sürecinde Türkiye ve Sanayi Kuruluşlarının Alansal Dağılımı*, 1. basım (İstanbul: Beta Yayınları, 1994), s.30.

¹⁰² Yakup KEPENEK, "Ekonomik Cumhuriyet", 29 EKİM 2001, *Cumhuriyet Ekonomi*.

¹⁰³ Erol MANİSALI, *Gelişme Ekonomisi*, “Türkiye’nin Sanayileşme Sorunu Ve Cumhuriyet Döneminde Sanayide Gelişmeler”, (İstanbul, Ar Yayın , 1982), s.217.

- f) Nihayet, 1929'da başlayan Dünya İktisadi Bunalımı da 1923-1933 dönemindeki İktisat kongresinin başlıca iki amaçla toplandığı söylenebilir.

1923 döneminin başlangıcı 1923 İzmir İktisat Kongresidir. İzmir İktisat Kongresi, gerek Batı'lı güçlere gerek içteki hakim dokulara mesaj niteliğindedir. 1923-1929 döneminin liberal olarak sürdürülmesinde Lozan Antlaşması'nın sınırlayıcı hükümleri de önemli bir rol oynuyordu. Özellikle gümrükler üzerinde milli hakimiyetin ihdası Lozan nedeni ile gecikmiştir. Doğal olarak bu durumu, içte etkili ekonomi politik kararlar alınmasını engelliyordu. 1929 Krizi, ilk liberal dönemde Batı'lı güçlerin ekonomik istilasına uğramış olan ülkeyi ekonomik bağımsızlığa kavuşturmak için büyük bir şans olarak ortaya çıkmıştır. Denilebilir ki, nasıl 1917 Devrimi Kurtuluş Savaşı'na olumlu destek sağladı ise, benzer biçimde, bu kez de, 1929 Krizi ekonomik bağımsızlık mücadelesine destek sağlamıştır. Batı'luların kendi içlerine çekildiği bir dönemde genç Türkiye Cumhuriyeti kendi ekonomik bağımsızlık ve kalkınma mücadelesine girişme fırsat ve koşulunu ele geçirmiştir. Böylece, devletçilik dönemine girilmiş oldu.¹⁰⁴

1923 İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararlar doğrultusunda belirlenecek sanayileşme stratejisi ve bu stratejinin gerçekleşmesini sağlamaya yönelik politikalar bir bütün olarak değerlendirildiğinde, tam anlamıyla olmasa da "içe yönelik" bir sanayileşmenin hedeflendiği anlaşılmaktadır. İçe dönük sanayileşme politikasının temel ölçütü veya niteleyiciliği, dış alımın kısıtlanması ya da tamamen yasaklanması yoluyla iç pazarın yerli üretime bırakılmasıdır. Başka bir anlatımla ithal edilen mal alımlarının bir takım gümrük vergileriyle yurt içine sokulmasının engellenmesi ve ülkedeki gereksinimlerin karşılanması için yerli sanayinin teşvik edilmesidir.¹⁰⁵

Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasının ardından, siyasal bağımsızlığı güvence altına alacak endüstrileşmenin gerçekleştirilmesi için büyük bir çaba başladı. Bu amaçla bir sermaye birikiminin gerçekleştirilmesi gerekiyordu. Dış ticaret hadlerinin Dünya Buhranı'nın etkisiyle Türkiye'nin aleyhine dönmesi, ihracat gelirlerinin azalması ve ticaret açığı sorununun hayati bir önem kazanması, 1929 ve 1930 yıllarında İktisat politikasından önemli değişikliklere yol açtı. Hükümet ticaret açığını kapatmak, satın alma gücü azalan ihraç malı tarım ürünü ve hammaddelerin bir kısmını yurtiçi sanayi üretiminde

¹⁰⁴ İzzettin ÖNDER, "Yetmiş Beş Yılın Ardından", *İktisat Dergisi*, (Ekim-98), S.383, s.16-19.

değerlendirmek için, ithal ikamesine dayanan sanayileşme sürecini hızlandırma kararı aldı.¹⁰⁶

1923-29 döneminde ,GSMH oldukça yüksek bir büyüme hızı göstermiştir; ancak bunun esas olarak tarımsal büyümeye dayalı olduğu anlaşılmaktadır. Sanayi üretiminin GSMH içindeki payı dönem sonunda dönem başına oranla daha düşük bir düzeyde iken, tarım üretiminin payı dönem boyunca yükselmiştir. Tarımsal üretimdeki dalgalanmaların esas olarak hava koşullarına bağlı olduğu dikkate alınırsa, sanayi üretiminin GSMH içindeki payının dönem ortalamasının üzerine çıktığı tek yıl olan 1927’de, tarımsal üretimdeki daralmanın buna katkıda bulunmuş olduğu söylenebilir.¹⁰⁷

Türkiye ekonomisinde kamu kesiminin yeri 1930’larda önemli ölçüde büyüdü. Hükümet, gayri safi yurtiçi hasıla (GSYH) içinden kendine aktardığı bölümü hem mutlak hem de görece olarak artırdı. Cari değerlerle, merkezi hükümet ve il özel idareleri gelirlerinin GSYH’ye oranı 1926-1931’de ortalama olarak 0,14 iken 1934 ve 1935’te 0,19’a çıktı. 1932-1939 ortalaması 0,17 oldu. Hükümet gelirlerindeki gerçek artış çok büyük ölçüde kamu kesimindeki sermaye birikiminde kullanıldı. Kamu kesimindeki sanayi yatırımlarının 1948 sabit fiyatlarıyla değeri 1927-1931 arasında yılda 10 milyon TL tutarındaki ortalamadan 1939 yılında 200 milyon TL’ye yükseldi. Bunun sonucunda 1930’ların sonlarına doğru devlet imalat ve madencilik işletmelerindeki istihdam hacmi 70.000 kişiyi buldu. 1930’ların sonlarında, 100.000 memur ve 30.000 emekliyle beraber geniş anlamıyla devlet kesiminde, yani merkezi bütçe, katma bütçeler, il özel idareleri, belediyeler ve iktisadi devlet teşebbüslerinde ücret, maaş ve emekli aylığı alanların sayısı 280.000 kişiyi buldu.¹⁰⁸

Elde bulunan yegane ayrıntılı hesaba göre, 1925 ile 1929 arasında imalat sanayininin GSMH içindeki payı yüzde 10,5’ti. Bu oran krizin başlamasıyla hızla yükselerek 1935’te

¹⁰⁵ SEVGİ, a.g.e., s.46.

¹⁰⁶ İbrahim OKÇUOĞLU, *Türkiye’de Kapitalizmin Gelişmesi, İç Pazarın Oluşma Süreci (1923-1950)*, 1.baskı, (İstanbul: Ceylan Yayınları, 1999), s.520.

¹⁰⁷ Haldun GÜLALP, *Gelişme Stratejileri ve Gelişme İdeolojileri*, (Yurt Yayınları, 2.basım Aralık 1987), s.133

¹⁰⁸ Yahya Sezai TEZEL, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, 3.baskı, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994), s 249.

yüzde 15 ile yüzde 17 arasında oynadı.Sanayi sektörünün serbest ticaretten kararlı bir şekilde uzaklaşılmasından yararlandığına hiç şüphe yoktur.¹⁰⁹

1923'ten 1930'a kadar geçen yedi yılda uygulanan liberal politikaların istenilen ekonomik gelişmeyi sağlayamaması ve bu arada, 1929 büyük ekonomik krizinin ardından liberal iktisat politikalarının gözden düşmesiyle , devletin ekonomiye müdahaleleri; sanayileşmenin devlet eliyle yürütülmesi düşüncesi benimsenmiştir. Bu amaçla temel tüketim malları ithalatını azaltacak ve bu malların yerli üretimini gerçekleştirecek ikame sanayileri öncelikle ele alınmıştır.¹¹⁰

Ekonomi, II.Dünya Savaşı'nın sanayileşmeye getirdiği kesintiyi, savaş sonrasında çok farklı bir niteliksel değişimle birlikte sürdürmüştür.ABD'nin dış yardım ve kredileri, önceki yıllarda birikmiş döviz kaynakları, bunları tamamlayan kamu gelir ve giderlerinin artırılması ve buna bağlı parasal genişleme, ekonomide, ticari sermayeye dayalı bir büyük dönüşümü başlatmıştır.Süreç, savaş koşullarında sermaye birikimini artıran ve 1946'da çok partili yaşama geçilmesi ile siyasal etkisini artıran yerli ticari sermayenin özlemlerine uygundur.¹¹¹

Bütün bunlara, 1927 tarım buhranının, 1929 Büyük Buhranı'nın ve İkinci Dünya Savaşı'nın etkileri de eklenince, 1923-46 dönemi, büyük çoğunluğunu köylülüğün oluşturduğu emekçi sınıf ve tabakalar için oldukça ciddi sorunlarla dolu olarak geçti. Bu sıkıntılara karşın, ülkede demokrasinin önkoşulu olan laiklik anlayışının yerleştirilmesi ve aydınlanma doğrultusunda önemli adımlar atıldı. Ancak gelişkin bir işçi sınıfı olmadığından, demokrasi gelişemedi. Ülke 1923- 25 yılları ve 1930 yılındaki üç aylık dönem dışında,1945 yılının sonlarına kadar ülkedeki tek siyasal örgütlenme olan Cumhuriyet Halk Partisi tarafından yönetildi.¹¹²

Dünya buhranı, Türkiye'nin dış ticaret hadlerinde ve buna bağlı olarak Türk tarımının ticaret hadlerinde büyük bir bozulmaya yol arak ve yabancı kapitalistlerin Türkiye'de yatırım yapma eğilimlerini ciddi bir şekilde azaltarak, Türk hükümetinin ithal

¹⁰⁹ Çağlar KEYDER, *Türkiye' de Devlet ve Sınıflar*.İletişim yayınları.3.baskı Mayıs 1993, S.143

¹¹⁰ Uğur ESER, *Türkiye'de Sanayileşme*,İmge yayınları, 1.baskı,Ekim 1993,S.,62

¹¹¹ Nurhan YENTÜRK, Yakup KEPENEK, *Türkiye Ekonomisi* 6.baskı (İstanbul, Remzi kitapevi, 1994) s.470

¹¹² Yıldırım KOÇ, *100 Soruda Türkiye'de İşçi Sınıfı ve Sendikacılık*, 1.baskı (İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1998), s.28

ikameciliğine yönelik sanayileşmeyi hızlandırma ve bunu gerçekleştirebilmek için sanayide devlet kapitalizmine baş vurma kararını almasında birincil bir rol oynadı.¹¹³

Türkiye ekonomisiyle ilgili temel verilerin 1926-1930 ve 1934-1950 ortalamaları karşılaştırıldığında, bu zaman aralığında ülke nüfusunun %44, toplam hasılanın %87 ve kişi başına hasılanın da %30 oranında arttığı görülmektedir. Cumhuriyet'i kuran ve ülkeyi 1950 yılına kadar tek parti yönetimiyle idare eden kadronun, bu dönemde, ekonomide belirli bir gelişmeyi sağlamayı başardığı, refah düzeyini, sınırlı bir ölçüde de olsa artırdığı açıktır.¹¹⁴

1926-1950 arasındaki 24 yıllık dönem 1950-1972 arasındaki 22 yıllık dönemle karşılaştırıldığında, Türkiye'deki kapitalist gelişmenin 1950 sonrasında daha güçlü bir dinamizm kazandığı görülmektedir. 1926-1950 ile 1950-1972 dönemlerinin yıllık ortalamaları karşılaştırıldığında, nüfus artış hızının %1,9'dan %12,6'ya, gerçek GSYH'nin büyüme hızının %3,3'ten %6,2'ye, sanayi hasılasının büyüme hızının %5,5'ten %9,1'e, toplam istihdam hacminin büyüme hızının da %2,2'den %2,3'e ve sanayideki istihdam hacminin büyüme hızının da 2,3'ten %3,7'ye yükseldiği görülür. Sanayi sektörünün GSYH ve toplam istihdam içindeki payını ekonomideki yapısal değişimin temel bir göstergesi olarak ele alırsak, 1926-1950 arasının 1950'den sonraki dönemlerle karşılaştırılması şöyle bir görünüm sergilemektedir. Sanayinin GSYH içindeki payı 1926 - 1930'da %15'ten 1946-1950'de %18'e, 1972'de %30'a ve 1990'da %32'ye çıktı. Toplam istihdam içindeki payı ise, daha yavaş bir artışla, 1927'de %9'dan 1950'de %10'a, 1972'de %15'e ve 1992'de %20'ye yükseldi.¹¹⁵

¹¹³ Yahya Sezai TEZEL, *Cumhuriyet döneminin İktisadi Tarihi*, 3. baskı, (İstanbul, Tarih Vakfı yurt Yayınları, 1994), s.471.

¹¹⁴ TEZEL, a.g.e., s 487.

¹¹⁵ TEZEL, a.g.e., s 488.

Tablo 17: Asıl Meslekleri Sanayi Olan 15 ve Daha Yukarı Yaştaki Nüfus

						Genel nüfusa
YILLAR	KADIN	%	ERKEK	%	TOPLAM	oranı
1927	31,489	11	254121	89	285710=100	3,2
1935	120254	20	453444	79	573698=200	6
1940	99417	18	433706	81	533123=186	5,2
1945	75180	11	562462	88	637642	5,6
1950	118987	13	773729	86	892716=312	6,9

Kaynak İbrahim OKÇUOĞLU, **Türkiye'de Kapitalizmin Gelişmesi, İç Pazarın Oluşma Süreci**, (İkinci kitap, (1923-1950), Ceylan Yayınları Haziran 1999 (1923-1950) s.445-446.

2. 1945- 1960 DÖNEMİ

II.Dünya savaşı sonrasında uluslar arası ekonomik işbirliği ve uluslar arası ticaretin geliştirilme isteği en önemli değişimlerden biridir.

Savaşın bitiminden biraz önce toplanan Bretton-Woods ekonomik konferansı dünya ekonomik ilişkilerini, dış ticareti,gümrük,para-kredi sorunlarının fikri temellerini kurmuş ve kurulacak müesseseler için zemini hazırlamıştır.Bu konferans Dünya Bankası ve IMF'nin temelini atmıştır.Ekonomik liberalizmin uygulamada karşılaştığı sorunlara ek olarak teori alanında çok güçlü bir eleştiri, bir karşı koyma ortaya çıkmıştır.¹¹⁶

Savaş sonrası dönüşüm, demiryolu politikasının bir yana bırakılarak karayollarının ana ulaşım aracı yapılması türü dengesiz bir ulaşım anlayışı, traktörün tarım kesimine

¹¹⁶ Ahmet KILIÇBAY, **Türkiye Ekonomisi, Modeller, Politikalar, Stratejiler**, 1.baskı, (Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları,1984), s.106.

hızla girişi ve bunları izleyen kentleşme fırtınasıyla iç pazarın genişlemesinin ve sonraki yılların ekonomik, siyasal ve toplumsal gelişmelerinin, giriş kapısı özeliği taşımaktadır¹¹⁷

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye'nin yeni ekonomi politikası yönelimini belirleyen ilk önemli adım, 7 Eylül kararları diye bilinen, 1948 yılındaki devalüasyon ve beraberindeki dış ticarete liberasyona ilişkin önlemlerdir...Devalüasyon ve beraberindeki önlemlerin alınmasındaki asıl etken, Bretton Woods anlaşmasının gereklerine uymak olmuştur.Türkiye'nin IMF'ye üyeliği 1947 yılında kesinleşirken, yapılmış olan devalüasyon aynı yıl içinde IMF tarafından onaylanmıştır.Türkiye'de devalüasyona ve dış ticarete liberasyona gidilmesinin, başta İngiltere olmak üzere gelişmiş kapitalist ülkeler tarafından istendiği anlaşılmaktadır.¹¹⁸

II.Dünya Savaşı sırasında bir yandan savaş zenginleri ortaya çıkarken, diğer yandan halkın tamamına yakını yoksullaşmıştır. Mesela, 1938- 1939 yıllarında Türkiye'de kişi başına düşen GSMH 114,5' TL iken, bu değer 1944- 1945 yıllarında 79,4 TL'ne düşmüştür. Azalma,%-30,7 oranındadır. Bu durumu gören Saraçoğlu hükümeti , 1944 yılında Savaştan sonra uygulanacak bir kalkınma planı ve programının hazırlanmasına girişmiştir. Bu konuda hazırlanan rapor, 7.5,1945 tarihinde Hükümetin onayına sunulmuştur.

Hükümet 2.7.1945 tarihinde Sümerbank ve Etibank tarafından 5 yılda uygulanacak bu ivedi Planı kabul etmiştir. 1946 İvedi Sanayi Planı olarak bilinen Rapor, II nci BYSP'da yer alan ana ilke ve hedeflere yer veriyor, bölgesel uzmanlaşmayı ve enerji kaynaklarını sanayi tesislerinin etrafında toplamayı öngörüyordu. Planın devletçi niteliği dolayısıyla, 12.3.1947 tarihinde ABD Başkanı Truman'ın açıkladığı (Truman Doktrini) Türkiye ve Yunanistan'a 400 milyon dolar tutarındaki yardım paketinden Türkiye, ekonomik yardım alamamıştır.Bu yardımın 300 milyon doları Yunanistan'a verilmiş, Türkiye'ye ise 100 milyon dolarlık askeri teçhizat kredisi açılmıştır. Çünkü Türkiye'ye gelen ABD uzmanları, devlet öncülüğünde planlı sanayileşme çalışmalarına karşı çıkmışlardır.1946 İvedi Sanayi Planı, uygulama şansına sahip olamamış ve 1947 yılında Türkiye İktisadi Kalkınma Planı onun yerine hazırlanmıştır. Fakat bu planda tam olarak uygulamaya konulamamıştır.

¹¹⁷ YENTÜRK, KEPENEK, a.g.e., s.470.

Türkiye’de 1945- 1946 yıllarında büyük değişiklikler olmuştur. Ağustos 1946’da Şükrü Saraçoğlu’nun yerine Recep Peker Başbakanlığa atanınca, kurulan yeni Hükümet, özel sektöre çok daha aktif bir rol vermiştir. Eylül 1946 Devalüasyonu ve arkasından gelen dış ticareti liberalleştirme hareketlerine bağlı olarak devlet yatırım projelerin maliyetinin hızla yükselmesi, İvedi Planın yeni şartların göre düzenlenmesi ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Bunun sonucunda Hükümet, Sümerbank ve Etibank tarafından sürdürülen plan projelerine yeni ödenek ayrılmasını durdurmuştur. Ekonomi Bakanlığının 1945-1946 ivedi Planı’nın uygulanabilmesi için 301 milyon TL’lik yeni ödenek istemesinden bir ay sonra, Şubat 1947’de Hükümet yeni bir planlama çalışmasını başlatmıştır. Hükümet, Ekonomi Bakanlığı Başdanışmanı Kemal Süleyman Vaner’in Başkanlığında bir Kurulu yeni bir İktisadi Kalkınma Planı hazırlamakla görevlendirmiştir. Bu kurul, devlet kadrolarının liberal kesim temsilcileri ile Türk Ekonomi Kurumu üyelerinden oluşmuştur.¹¹⁹

1947 Planının öncelikleri, ulaşım ve haberleşmedeki gelişmedir. Sanayi, Planın öncelikleri sırasında en sonda yer almaktadır. Ulaşım ve haberleşmedeki yatırımları pazarın genişletilmesi amacını taşırken, Planda doğrudan tarıma ilişkin hedefler dışında yer alan altyapı geliştirmesine yönelik yatırımlar da, dolaylı tarımsal gelişmeye hizmet amacını taşımaktadır. Tarımsal gelişme çerçevesinde, traktör vb. motorlu araçların ithali, ve dolayısıyla da Marshall yardım programının özellikle A.B.D.’nin ihracatını artırması amacına hizmet, öngörülmektedir. Sonuç olarak Türkiye, 1948 yılında yardım programı kapsamına alınarak OEEC’ye üye olmuştur.¹²⁰

Türkiye’de 1947 Kalkınma Planı (Vaner Planı) ile başlatılan ithal ikamesi yerine ihracatı teşvik, sanayi yerine tarım ve kamu kesimi yerine özel kesimi tercih eden liberal dönem, 1958 İstikrar Kararlarının yürürlüğe girmesine kadar hızlı bir şekilde devam etmiştir. II’nci Dünya Savaşı’nın son bulmasıyla Batıyla olan ekonomik ve politik ilişkilerin gelişmesi sonucunda, Türkiye Batılı ülkelerin önerilerine uygun olarak ekonomi politikalarını değiştirmiştir.

¹¹⁸ GÜLALP, a.g.e., s.38.

¹¹⁹ KARLUK, a.g.e., s.227-228.

¹²⁰ GÜLALP, a.g.e., s.39.

Demokrat Partinin İktidara gelmesiyle birlikte, özel sektör önemli bir gelişme göstermiştir. Fakat kamuya ait sanayi kuruluşları da büyüdüğü için sanayi sektöründe kamunun payı azalmamıştır. 1950'lerin ikinci yarısından sonra özel kesim yatırımları spekülâtif alanları kayınca, kamu sektörünün sabit sermaye yatırımlarındaki nispi payı %50'lerden %60'lara çıkmıştır. Kamu yatırımları, ulaştırma ve haberleşme altyapısına, ara ve yatırım malları sanayii alt sektörlerine, özel kesim tüketim malları sanayiine, özellikle dayanıklı tüketim malları sanayiine yönelmiştir. Devlet, alt yapıyı geliştirerek özel sektör için dışsal ekonomi yaratmıştır.¹²¹

Bütün bunlar, sözü edilen uluslararası işbölümü çerçevesinde değerlendirilmelidir. Türkiye'nin savaşı izleyen yıllarda geçirdiği deneyim, uluslar arası işbölümünde Bunalım öncesi dönemde sahip olduğu konumu yeniden alma sürecinin aşamalarıdır. Bu yolda CHP iktidarı tarafından başlatılan süreç, 1950'de iktidara gelen DP tarafından sürdürülmüştür.¹²²

Gerçekten 1950'li yıllar özel sermaye birikimine doğrudan KİT katkılarının başlangıcıdır. KİT özel sermaye ile ortaklıklar kurmaya bu dönemde başlamıştır. Özel kesime düşük fiyatla girdi sağlama ya da ürün vererek ticaret karlarını devir yöntemlerine ek olarak, ortaklık kurarak sermaye birikimine katkı yolu açılmıştır. Yüzlerce örneği içinde Türkiye Şeker'in Tat Konserve'ye, TEK'in Çanakkale Seramik'e, Makine Kimya'nın, Tofaş'a ve o yıllarda kurulan Devlet Malzeme Ofisi'nin Arçelik'e ortak edilmeleri örnek olarak verilebilir.¹²³

Demokrat Partinin İktidara geldiği 1950 yılından ekonomik istikrar önlemlerinin yürürlüğe girdiği 1958'e kadar, ülkedeki toplam yatırımların ortalama % 21'i, sanayi sektörüne ayrılmıştı. Özellikle, ara malları ve tüketim malları alt dallarında yoğunlaşma olmuştur. Özel kesim yatırımları, şeker, çimento, pamuklu ve yünlü dokuma sanayilerinde ağırlık kazanmış ve bu alt dallarda aşırı kapasite yaratılmıştır. Bunun sebebi, iç pazarın korunmuş olmasıdır. Türkiye ekonomisi 1960 yılına gelinceye kadar, plansız ve dengesiz bir şekilde büyümüş, 1950'lerin ikinci yarısından sonra sektörlerin bu arada

¹²¹ KARLUK, a.g.e., s.230.

¹²² GÜLALP, a.g.e., s.39.

¹²³ YENTÜRK, KEPENEK, a.g.e., s.470.

sanayi sektöründe büyüme hızı yavaşlamıştı. Kamu kesiminin ekonomideki ağırlığının azaltılması amaçlanmasına rağmen, bu sağlanamamıştır.¹²⁴

Bu dönemde örgütlenen başlıca sınıai Kamu İktisadi Teşebbüsleri(KİT), Makine Kimya Endüstrisi Kurumu(MKEK, 1950), Gübre, Et ve Balık Kurumu (EBK,1952) Türkiye Çimento, Azot (1953) Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO) Devlet Malzeme Ofisi (DMO) (1954), Selüloz ve Kağıt (SEKA) (1955), Demir-Çelik (1955) ve Türkiye Kömür İşletmeleri(1957)'dir.¹²⁵

Tablo 18: Sivil İşgücünün Sektörel Dağılımı, 1955 ve 1960 (Bin kişi)

	1955	Yüzde Dağılım	1960	Yüzde Dağılım	Beş yılda Yüzde Artış oranı
Tarım	9446	80,8	9737	77,7	3
Madencilik	63	0,5	77	0,6	22
Sanayi	726	6,2	885	7,1	22
Enerji	16	0,1	15	0,1	-7
Hizmetler	1444	12,3	1820	14,5	26
Toplam	11965	100	12534	100	7

Kaynak: KEPENEK ve YENTÜRK, a.g.e., s.115.

Yukarıdaki tablodan dönemin sivil işgücü ile ilgili bilgilere ulaşmak mümkündür.

Bu dönemde sivil işgücünün %7 dolayında arttığı anlaşılmaktadır ki bu yılda yaklaşık %1,4 bir artış anlamına gelir. Dolayısıyla işbulma artış oranı, nüfus artışından azdır. Ancak bu beş yılın , ekonomik "durgunluk" yılları olduğu göz önünde tutulmalıdır. İşbulma konusunda önemli nokta, artış oranının hizmet kesimlerinde, %26 ile en çok olmasıdır. Toplam işgücünde hizmetlerin payı, %12,3'ten beş yılda %14'5 e yükselmiştir. Burada büyük ölçüde kırsal kesimden yeni ayrılanların hizmet kesimlerine yığılması söz konusudur.¹²⁶

¹²⁴ KARLUK, a.g.e., s.230-231.

¹²⁵ YENTÜRK, KEPENEK, a.g.e., s.101.

¹²⁶ YENTÜRK, KEPENEK, a.g.e., s.114-115.

Üretimin kesimlerinden sanayiın toplam işgücü oranı,beş yılda %7 den % 8'e çıkmıştır ki bu durum, dönem süresince sanayide iş bulmanın çok sınırlı kaldığını gösterir. Tarım kesiminde işgücü oranı, azalmakla birlikte, toplam işgücünün %78 gibi bir bölümünü oluşturmaktadır. Dönem süresince, işgücünün bu sayısal gelişmesine ve siyasal hakların yaygınlaşmasına koşut olarak, işgücünün örgütlenmesi ve işçilerin sosyal hakları alanında bazı gelişmeler görüldü. Dönemin hemen başında Çalışma Bakanlığı'nın kurulması, İş ve İşçi Bulma Kurumu'nun oluşturulması, bu konuya hükümetin verdiği önemi gösterir.Bu yasal düzenleme süreci, 1947 Sendikalar Yasası'nın çıkarılması ve bir yıl önce çıkarılan İş Kazaları, Meslek Hastalıkları ve Analık Sigortası Yasası ile sürdürüldü. İhtiyarlık Sigortası ise 1950 Nisanında yürürlüğe giren 54417 sayılı yasa ile uygulama alanına kondu¹²⁷.

Takriri Sükun Kanunu hükümete geniş yetkiler tanımıştı. Bu yetkilere dayanarak hükümet parti, sendika ve dernekleri kapatmıştı. Böylece denilebilir ki, Cumhuriyetin uzunca bir döneminde işçilerin örgütlenmeleri hem fiilen hem de hukuksal açıdan olanaksızlaşmıştı.1924 yılından başlayarak çalışma yaşamını düzenlemek amacı ile hazırlanmış ve yasama organına kadar gelmiş olan **İş Kanunu** tasarıları sendika hakkını ve özgürlüğünü düzenleyici hükümler içermişlerse de, bu tasarılar yasalasamamışlardır. Bu duraklama 1946 yılına kadar sürdü. 1936 yılında çıkarılmış olan İş Kanunu, Sendikalarla ilgili herhangi bir hüküm içermediği gibi, grev hakkını yasaklamış,sermaye-emek uyumsuzluklarında zorunlu uzlaştırma ve tahkim sistemini getirmişti Sendika kurma İkinci Cemiyetler Yasası ile 1938'de bir süre yasaklanmıştı. 1946 yılında Cemiyetler Yasasının, sınıf esasına dayanan cemiyet kurma yasağını koyan hükmü kaldırıldı. Böylece demokrasi deneyiyle birlikte işçi sınıfının yeniden örgütlenmesi bakımından yeni bir dönem başlamakta idi.¹²⁸

Türk çalışma ilişkileri tarihinde, sendika hakkı konusundaki ikinci dönemeç, 1947 yılı başlarında alınmıştır. Grevin hukuksal rejiminin tarihsel gelişiminden ayrı olarak, hukuksal açıdan 1909 yasasının başlattığı "yasak rejimi" ile doğan sendika hakkı, 20

¹²⁷ YENTÜRK, KEPENEK, a.g.e., s.114-115.

¹²⁸ Cahit TALAS, *Sosyal Ekonomi*, (Ankara, S yayınları, 1979), s.174.

Şubat 1947 tarih ve 5018 sayılı İşçi ve İşveren Sendikaları ve Sendika Birlikleri Hakkında Kanun ile ilk kez “yasal tanıma” ya konu olmuştur.¹²⁹

Daha sonra çıkarılan değişik yasa ve kararnamelerle sosyal güvenlik önlemleri gerek iş kolları ve gerekse bölgesel düzeyde genişletildi. Sigortalı işçi sayısı da 1950-1960 döneminde %75 oranında artarak 1962’de 611 bine ulaştı. Bu durumda, tarım-dışı işgücünün yalnız %20 dolayında bir bölümü sosyal halkadan yararlanabiliyordu. Programda yer almasına karşın (m.7) 1950’de yönetime gelen Demokrat Parti de işçilere toplu iş sözleşmesi ve grev hakkı vermedi. Bu yöndeki isteler, vaatlerle geçiştirdi. Bu yasal düzenlemeler çerçevesinde, işgücünün sendikal örgütlenmesi yine de hızlı bir sayısal gelişme gösterdi, Sendikalı işçi sayısı, 1949’da 75 bin dolayındaydı; bu miktar 1960’da 283 bine yükselmişti. Tarım-dışı işçi kesiminin yaklaşık %10’u sendikalıydı.¹³⁰

İncelenen dönemin önemli özelliklerinden biri de, işgücünün sayısal ve niceliksel değişimin hız kazanmasıdır. Uygulanan ekonomi politikası ve sermaye alanındaki gelişmeler koşut olarak, ücretli işçi miktarı artmış, yeni çalışma alanları oluşmuş ve bu süreç kentleşmeyle birlikte dönüşümü etkilemiştir. Nüfus artışı, işçileşme alanındaki gelişmeler bu çerçevede üzerinde durulması gerekli alt konulardır. Ülke nüfusu, 1950-1955 döneminde yılda ortalama binde 27,27 ve 1955-1960 döneminde de binde 28,53 oranında artmıştır. Bu gelişme sonucu, 1945’te yaklaşık 19’ milyon olan toplam nüfus 1960’ta 27,5 milyona yükselmiştir.¹³¹

Kentleşme, dönemin en önemli nüfus olayıdır. Toplam nüfus içinde kentli nüfus oranı 1945’te %18’den, 1960’ta %25’e yükselmiştir. Kentleşme hızı yılda %5 dolayındadır. Kentleşmenin başlıca nedeni, kırsal kesimin pazara açılması ve traktör kullanımı sonucu işgücünü itmesidir. Denilebilir ki kentleşme süreci, kentlerdeki iş olanaklarının gelişimine, kentlerin işgücünü çekmesine bağımlı bir olgu değildir. Bunun en açık göstergesi, Ankara’da kent nüfusunun artış hızı, Karabük bir yana bırakılırsa o yıllarda tüm kentlerden daha yüksek olmuştur. Ankara’nın işbulma yönünden tek çeki iliği ise kamu hizmetlerinin burada toplanmış olmasıdır. Bu dönemde ortaya çıkan ve daha sonraki yıllarda da devam eden kentleşme olayı, yalnız ekonomik değil, toplumsal

¹²⁹ Mesut GÜLMEZ, *Meclislerde İşçi Sorunu ve Sendikal Haklar, (1909-1961)*, (Ankara, Öteki Yayınları, 1995), s.203.

¹³⁰ YENTÜRK, KEPENEK, a.g.e., s.115.

sorunları da birlikte getirdi. Bu dönemde oluşan kentleşmenin ana özelliği, gecekonduların biçimi yerleşmedir.¹³²

Demokrat parti yönetimi, savaş sonrasında ABD ve Dünya Bankası çevrelerinin önerdiği, demir-çelik, ağır kimya, kağıt ve petro-kimya tesisleri kurulmaması yönündeki önerilere koşut bir sanayileşmeyi de sürdürmeye çalışmıştı. Ancak dönemin ikinci yarısında ağırlaşan dış ödeme gülcükleri, piyasa dengesizlikleri ve buna bağlı fiyat artışları, devalüasyona gidilmesini ve IMF' nin istikrar önlemlerinin "birincisinin" uygulanmasını gerektirmiştir. Demokrat Parti yönetiminin toplumsal itisimler karşısındaki "siyasal" yanıtı ise tümüyle olumsuzdur. Hükümet, ekonomik gelişme-demokratikleşme ikilemi varmışçasına, bunlardan birinciyi yeğledi. Ekonomik bunalımın ağırlaşmasıyla birleşen siyasal baskı ortamı 1960'da Cumhuriyet'in ilk askeri müdahalesi sonucunu verdi¹³³.

3. PLANLI DÖNEM (İTHAL İKAMECİ KALKINMA STRATEJİSİ) VE İŞSİZLİK(1960-1980)

3.1. Planlı Dönemin Kalkınma Stratejisi Ve İşsizlik Sorunu

Türkiye'de, 1960-78 dönemi için ortaya çıkan iki temel gelişmeden söz edilebilir. Bunlardan ilki, 1963 yılında başlayan ve giderek kurumsallaşan planlı kalkınma çabalarının sanayileşme sürecindeki yönlendirici rolüdür. İkincisi ise, 1960'lı yıllarda ithal ikameci sürecin birinci "kolay" aşamasının sona erip, ikinci aşamasının başlamasıdır.¹³⁴

Türkiye, 1963 yılından bu yana kalkınmasını planlamaya dayandırmış bir ülkedir. Bu bağlamda 7 adet beş yıllık kalkınma planı uygulayarak, 35 yıllık bir planlama deneyimini yaşamıştır. Türkiye'nin planlı bir kalkınma yöntemini seçmesinin en önemli nedeni, "hızlı ve dengeli bir kalkınmayı" gerçekleştirmek istemesidir. Bunun anlamı, sosyal sorunları çözerek kalkınmaktır. Türkiye'nin beş yıllık kalkınma planları

¹³¹ YENTÜRK, KEPENEK, a.g.e., s.113.

¹³² YENTÜRK, KEPENEK, a.g.e., s.114.

¹³³ YENTÜRK, KEPENEK, a.g.e., s.471.

¹³⁴ A.Aydın ÇEÇEN, A.Suat DOĞRUEL, Fatma DOĞRUEL, *Türkiye'de Ekonomik Büyüme Yapısal Dönüşüm ve Kriz*, (İstanbul, Egemen Yayınları,1990), s.50.

incelendiğinde, bunların hepsinde de, Türk toplumunun kronikleşen ve yapısal bir nitelik taşıyan üç ana soruna çözüm getirilmeye çalışıldığı görülmektedir. Bunlar, İşsizlik, gelir dağılımı eşitsizliği ve bölgeler arası gelişmişlik ayrımlarını giderilmesidir. Bu sorunlar birbirleriyle ilişkilik olmakla birlikte, en başat olanı hiç kuşkusuz ki işsizliktir.¹³⁵

1954-58 dönemindeki bunalımı, Türkiye'nin yeniden, ancak Devletçilik dönemindekinden farklı nitelikte, bir ithal ikameci sınaileşmeye geçiş süreci olarak değerlendirmek mümkündür. 1958 yılında uygulamaya baylanan ithalat rejimi, Türkiye'nin planlı dönemde izlediği iç pazarı dönük sınaileşme politikasının temelini oluşturmuştur. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (BBYKP) ile birlikte Türkiye'nin dış ticaret ve sınaileşme politikası "ithal ikamesi" olarak benimsenmiş ve ithal ikamesine geçiş döneminde geçerli olan döviz darboğazı nedeniyle korumacılık, yerini ithal ikamesi amacıyla korumacılığa bırakmıştır. Nitekim, planlı dönem boyunca sınai sermayenin birikimi öncelikle korumacılığa dayalı olmuştur.¹³⁶

1960'ların sonuna kadar, ithal ikameci sanayileşmenin "kolay" aşaması pek sorun yaratmamıştır. Özellikle, Birinci Beş Yıllık dönemi (1963-68) ithal ikamesinin hızlandığı, daha önce ithal edilen sanayi mallarının yurt içinde üretilmesiyle önemli döviz tasarrufunun sağlandığı bir dönemdir. Bu yıllarda yüksek birikim ve büyüme hızları sağlanmış, özellikle imalat sanayi küçümsenmeyecek bir hızla gelişerek sanayileşmenin itici gücünü oluşturmuştur. Sanayileşme çabalarının sonucu olarak firma ölçeği, teknolojik düzey ve üretim ilişkileri bakımından önemli gelişmeler sağlanmıştır.

Temel tüketim mallarının yerli üretimini gerçekleştirmek planlı dönem sanayileşme politikasının başlıca amacı olmuştur. 1960'ların ortalarına kadar gıda ve dokuma gibi temel tüketim malları üreten sektörlerde ithalat yerli üretimle ikame edilmiş, ithal ikamesinin ilk aşaması olarak nitelendirilen bu aşamadan sonra demir-çelik ve petrokimya gibi ara mallarının üretimine geçilmiştir¹³⁷.

Türkiye ekonomisi 1930-74 arasındaki yaklaşık yarım yüzyılı denetimli bir rejim altında geçirmiştir. Dönemlere göre denetim derecesi ve yöntemleri farklı olsa da, kaynak dağılımı ve gelir bölüşümünün tam "serbest piyasa güçleri" ne göre oluşumuna olanak

¹³⁵ Birsal ARSEL, *Türkiye'de İşsizlik ve İşsizlik Sigortası*, (İstanbul: Dilek Ofset, 1999), s.62-63.

¹³⁶ GÜLALP, a.g.e., s.44.

bırakılmaması, bütün dönemlerin ortak temeliydi. 1971 sonrasında kısmen 1980'den sonrada tümüyle terk edilen denetim yöntemleri ise, 1962'den başlayarak uygulamaya giren beş yıllık kalkınma planları çerçevesinde oluşturulmuştu. Kamu yatırımları için zorunlu, özel yatırımlar için özendirici yöntemler, kaynakları planda saptanan toplam ve kesimsel hedeflere yöneltmek için uygulanıyordu Uygulanan sistemin mantığı, tarımda (köyde) yığılmış bulunan faal nüfusu (1950'de bile toplam faal nüfusun %80'i) sanayii geliştirmek yoluyla daha yüksek emek verimi olan faaliyetlere aktarmak ve bu yoldan gelişmeyi sağlamak; bu hedefe yönelik olarak öncelikle ithalatı ikame eden ve iç talep artışını karşılayan sanayileri kurmaktı¹³⁸.

Ekonomik gelişme sanayileşmeyle eşanlımlıdır. Bu nedenle kalkınma planlarında sanayileşmeye öncelik verilmesi doğaldır. Planlarda sanayileşme, ekonomik gelişmenin, deyim yerindeyse eksenini oluşturmuştur. Sanayileşme temel amaç olarak alınmış ve ilk üç plan uygulaması sonunda başlıca sorun özelliği göstermiştir.

Dönemin nüfus yapısını ve işsizlik oranını aşağıdaki tabloda görmek mümkündür.

Tablo 19: Nüfus Yapısı ve İşsizlik Oranı (1962-1977)

	1962	1967	1972	1977
Toplam nüfus(milyon)	28,9	32,7	37,1	42,0
Aktif nüfus	16,4	18,5	21,2	23,9
İşgücü(milyon)	13,1	13,9	15,0	16,2
Katılma Oranı(%)	80,1	75,0	70,6	67,7
Toplam İstihdam(milyon)	12,6	13,9	13,9	14,7
- tarım sektörü	1,4	1,7	2,0	2,2
İşsizlik oranı(%)	11,1	12,1	0,9	0,7
Yabancı Ülkelerdeki İşçi sayısı(1000)	13,0		13,3	13,1
		204,0	634,0	815,0

Kaynak: DOĞRUEL ve Diğerleri, a.g.e., s.52.

Türkiye'de Nüfus artış hızı 1955'ten itibaren yılda yaklaşık %2,5 dolayında olmuş ve incelenen dönem boyunca da benzer düzeyde seyretmiştir. Başlangıçta 1. BBYKP kapsamında belirli bir nüfus politikası sanmışsa da, nüfus artışının önlenmesinde büyük

¹³⁷ Uğur ESER, *Türkiye'de Sanayileşme*, 1.baskı, (Ankara: İmge Yayınları, Ekim 1993), s.64.

¹³⁸ Gülten KAZGAN, *Yeni Ekonomik Düzende Türkiye'nin Yeri*, 2.baskı,(İstanbul, Altın Kitaplar,1995), s.164.

başarı elde edilememiştir. Dönem boyunca toplam işgücündeki artış, aktif nüfus artışının altında kalmıştır ki bu katılma oranlarındaki düşmeyi ifade eder. Yine toplam iş sayısındaki artış işgücü düzeyindeki artış hızının altında kalmıştır. Öte yandan işsizlik oranı, yabancı ülkelerdeki işçi sayısındaki artışa rağmen, 1962'de %11'den, 1977'de %13,1'e yükselmiştir. İşaret edilmesi gereken bir diğer nokta da toplam işsiz sayısında tarım sektöründeki artık işgücünün büyük bir paya sahip olduğudur. Yüksek işsizlik oranlarına rağmen, işsizliğin iktisadi külfeti ötesinde büyük sosyal bunalımları yol açmamasının arkasında kuşkusuz bu neden önem taşır.¹³⁹

Türkiye 19'uncu yüzyılda geçirdiği yarı sömürgeleşme deneyinin etkisiyle, tipik bir koloni tipi yerleşme yapısına sahip olmuştur. Nüfusları hızlı artan liman şehirleriyle, bu liman şehrinin hinterlandındaki artı ürünü bağlı bulunduğu metropole taşımak için gelişmiş ağaç biçimindeki yol şemasıyla, iç pazarında bütünleşmesi olmayan bir ekonomik sistemin yerleşme yapısına sahipti. Kurtuluş savaşı sonrasında izlenen yerleşme politikaları, bu dışa bağımlı yapıyı dönüştürmekte başarılı olmuştur. Başkent İstanbul'dan Ankara'ya taşınması, ağaç biçiminden örümcek ağı biçimine dönüştürülen demir yolları uygulaması, 1945'ler sonrasında uygulanan başarılı karayolları programı, devlet fabrikalarının küçük Anadolu şehirlerinde kurulması ve benzeri politikalar, 1960'lı yıllara gelindiğinde iç Pazar olarak bütünleşmesi görece olarak oldukça yüksek bir ekonominin doğmasına neden olmuştur. Türkiye 1960 sonrası planlama deneyimine bu tür bir tarihsel birikim sonrasında ve bu tür problemlere sahip olarak giriyordu.¹⁴⁰

Türkiye'de planlama deneyimini 1930'lu yıllara kadar geriye götürme mümkündür. Ancak gerek Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı (BBSYP)'na, gerek İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı (İBYSP)'na, ekonomiyi bir bütün olarak kavrayan, bu bütünü oluşturan parçalar arasındaki ilişkileri bağlamayı dikkate alarak hazırlanan planlar olarak bakmak mümkün değildir. Hazırlanan planlar da varken yalnız İBYSP ile İBYSP'ndan söz edilmesi, bu iki planın belirli bir uygulama alanı bulmuş olmalarından ileri gelmektedir.¹⁴¹

¹³⁹ ÇEÇEN, DOĞRUEL, DOĞRUEL, a.g.e., s.51.

¹⁴⁰ İlhan TEKELİ, Dört Plan Döneminde Bölgesel Politikalar Ve Ekonomik Büyümenin Mekansal Farklılaşması, **ODTÜ Gelişme Dergisi**, (1981 Özel Sayı), s.370.

¹⁴¹ H. Suat ORSAN- Tunç TAYANÇ, "Türkiye'de Makro Modellere Genel Bir Bakış, (Türkiye'de Planlı Gelişimin Yirmi Yılı)", **ODTÜ Gelişme Dergisi**, (1981 Özel Sayı), s.393.

1960'lardaki dönüşümün perspektifinden geriye bakıldığında temel bölünmenin, bir yanda şehirlerdeki ve köylerdeki küçük burjuvazi, küçük sermaye ve ticaret burjuvazisi ile öte yanda sanayi burjuvazisi arasında olduğu söylenebilir. Bu bölünmenin ideolojik düzeydeki yansıması, tarihi 17. yüzyıla dayanan küçük burjuva Pazar ideolojisi ile 1945 sonrasının sınai kalkınma dönemine daha uygun bir burjuva ideolojisi arasındaki çatışma olarak ortaya çıktı. Bir başka deyişle, sanayi burjuvazisinin uluslar arası bağlantılarıyla birlikte gelişmesi birikim sürecinin artık devlet tarafından düzenlenmesini gerektiriyordu. Bu, son yıllarında iyice politize olmuş DP yönetiminin yerine getiremeyeceği bir görevdi. Bu açıdan bakıldığında, 1960 darbesi ve beraberinde getirdiği sonuçların restorasyoncu değil, dönüşümcü olduğu görülür. Diğer kapitalist ülkelerde devlet-ekonomi ilişkilerdeki dönüşümler gibi örneğin Fransa'da planlamanın başlaması- 1960 darbesi de iktisadi politikaları formüle edip uygulayabilecek yeni bir idari mekanizma kurdu. Bu politikadan doğrudan doğruya yararlanacak iki grup, sanayiciler ve örgütlü işçiler olacaktı. Ama, bir çevre ülkesi olan Türkiye'deki gelişmeler ile merkezdeki benzer dönüşümler arasında iki temel fark vardı; birincisi, politikadaki dönüşümlerin devletler-arası ilişkilerin özel bağlamına yakından bağlı olması, ikincisi bu politikalardan yararlanacak başlıca iki grubun toplum içindeki göreceli ağırlığının nispeten düşük olmasıydı.¹⁴²

İlgili dönemin üretim yapısının sektörel dağılımı aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 20: Gayri Safi Yurtiçi Hasılanın Sektörlere Göre Yapısı, Yüzdeler

	1913	1926	1936	1946	1962	1972(3)	1982(3)	1990(3)
	1914(1)	1930(2)	1940(2)	1950(2)				
Tarım	52,8	48,9	46,8	43,4	34,5	25,3	23,5	19,8
Sanayi	16,5	14,4	17,6	18,4	22,5	29,5	28,8	31,7
Ulaştırma Ve haberleşme	3,2	3,6	3,7	5,1	6,5	8,2	9,2	8,8
Diğer Hizmetler	27,5	33,1	31,9	33,1	36,5	37,0	38,5	39,7

Kaynak: TEZEL, a.g.e., s.113.

- (1) 1913 Fiyatlarıyla
- (2) 1948 Fiyatlarıyla
- (3) 1968 Fiyatlarıyla

¹⁴² Çağlar KEYDER, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, 3.basım, (İstanbul, İletişim Yayınları,1993), s.197-198.

Tarımın çalışan nüfusun yapısındaki payı 1927 yılında % 81'e 1950'de %78'e indi Sanayinin ki %9'dan %10'a , hizmetlerinki ise %10'dan %12'ye çıktı. Sanayi kesiminde çalışan insan sayısının 1927 yılında 450.000'den 1950'de 846.000'e çıkmasına karşın hızlı nüfus büyümesi nedeniyle sanayinin çalışan nüfustaki göreceli ağırlığında 1926 -1950 döneminde önemli bir değişim olmadı. Gayri safi yurt içi hasılanın yapısındaki değişimler ise biraz daha belirgindi. Tarımın payı 1926-1930 arasında %49'dan 1946-1950 arasında %43 e indi. Sanayinin payı %14'ten %18'e, ulaştırma ve haberleşmenin payı%4'ten %5'e çıktı Diğer hizmetlerin payı ise %33 civarında kaldı. Görüldüğü gibi 1923-1950 dönemindeki iktisadi büyümenin önemli bir yapısal değişim getirdiğini söylemek bir hayli güçtür.Türkiye'de bu dönemde sanayi sektörü belli ölçüde gelişmiş olsa da bu sanayileşme sürecinin abartılmaması gerekir¹⁴³

Tablo 21: Çalışan Nüfusun Sektörlere Göre Yapısı, Yüzdeler

	1927	1935	1950	1962	1972	1982	1992
+Tarım	80,9	76,4	77,7	77,1	65,0	53,7	43,7
Sanayi	8,9	11,7	10,3	10,9	14,5	19,3	20,2
Hizmetler	10,2	11,9	12,0	12,0	20,5	27,0	36,1

Kaynak: TEZEL a.g.e., s.112.

Esasen ithal ikamesine dayalı birikim rejimi 2. Dünya Savaşı'ndan sonra topyekün sanayileşme çabasına giren ülkelerde geniş bir uygulama alanı da bulmuştu.Geçmişte zaten başlamış olan ithal ikameci dönem, 2. Dünya Savaşı'ndan sonra da sürmüş, dönemin kendine özgü iç ve dış koşulları, sanayi temeli zayıf olan ülkeleri bilinçli olarak ithal ikamesi uygulamaya yöneltmiştir. Türkiye'de 1980'e kadar uygulanan birikim rejimi de genel eğilime uygun bir biçimde "devlet himayesinde ithal ikameci " bir özellik göstermiştir. Bu birikimin temel özellikleri.¹⁴⁴ şunlardır:

- Devletin ekonomik yaşama giderek artan ve ayrıntılı bir durum alan müdahalelerde bulunması,

¹⁴³ TEZEL, a.g.e., s.113.

¹⁴⁴ Uğur ESER, *Türkiye'de Sanayileşme*, 1.baskı,(Ankara: İmge Yayınları,1993), s.62.

- Yerli sanayileri dış rekabetten koruyucu önlemlerin alınması,
- Bazı temel mal ve hizmetlerin üretilmesi ve dağıtılması, sanayileşme sürecini ve kaynak dağılımını kontrol eden bürokratik mekanizmalar,
- Çalışma yaşamına ve ücretlilik ilişkilerine yönelik yasal ve kurumsal düzenlemeler,
- İç pazara yönelik olması.

Sanayiinin ürettiği mal ve hizmetleri tüketecek ölçüde kazanan bir ücretli kesimin varlığı bu birikim rejiminin sürekliliği için bir önkoşuldur. Yeni ürün çeşitleri ortaya çıkmış ve kitle üretiminin uygulamaları başlamışken bunun sürmesinin koşulu olan kitle tüketiminin yerleşmesi için geniş kitlelerin satın alma gücünün artırılması gerekir. Nitekim, uygulamada, dayanıklı tüketim mallarının (otomobil , televizyon, vs) üretimi arttıkça iç pazar da buna uygu şekilde genişlemiş, bunda, dönem boyunca sağlanan hızlı büyümeye paralel olarak orta ve düşük gelir düzeyindeki kesimlerin reel gelirlerindeki artışlar etkili olmuştur.

Devletin iç pazar genişlemesini uyumlu bir biçimde tutup da geniş kesimleri maddi koşullarını güvenceye alan politikalar uygulaması, toplam üretimle toplumsal tüketim arasındaki uyumu sağladığı ölçüde ithal ikameci birikim rejiminin sürekliliği ve kararlılığı da sağlanmış olur.

Türkiye, İkinci Dünya Savaşı bittiğinde bir çok ülkeye göre çok avantajlı durumdaydı. Bu avantajlar şöyle sıralanabilir.¹⁴⁵

Bu yıllarda gerçekleşen sanayi atılımının başlıca amacı ekonomik kriz sonucu ihracat gelirlerinin hızla azalması nedeniyle ithalatı kıstak ve bir döviz tasarrufu sağlamaktır. Esasen ithal ikamesine dayalı birikim rejimi 2. Dünya Savaşı'ndan sonra topyekun sanayileşme çalışmasına giren ülkelerde geniş bir uygulama alanı da bulmuştur. Geçmişte zaten başlamış olan ithal ikameci dönem 2. Dünya Savaşı'nda sonra da sürmüş, dönemin kendine özgü iç ve dış koşulları, sanayi temeli zayıf olan ülkeleri bilinçli olarak

¹⁴⁵ A. Başar KAFAOĞLU, **Enflasyon, Gelişmiş ve Az Gelişmiş Ülkelerde**, (Tekin Yayınevi, 1. baskı, 1979), s.175.

ithal ikamesi uygulamaya yönelmiştir. Türkiye’de 1980’e kadar uygulanan birikim rejimi de genel eğilime uygun bir biçimde “devlet himayesinde ithal ikameci” bir özellik göstermiştir.¹⁴⁶

Türkiye savaşa girmediğinden yanıp yıkılmış ve onarılıp yeniden yapılması gerekli yöreleri yoktu. Genç kuşağı, savaşa girmediğinden tam ve sapsağlam ayaktaydı.

Bazı hatta tüm Balkan ve Orta Avrupa ülkeleri gibi siyasal kargaşalıkları uğramaya aday değildi. Savaş bittiğinde Merkez Bankası kasalarında 400 milyon dolar gibi hiç azımsanmayacak bir altın ve döviz birikimi vardı.

1950’li yılların başındaki ithalatı serbestleştirme denemesini 1968’deki kriz ve IMF denetimine geçiş izlemişti. Yeni bir deneme, 1970’li yılların başından itibaren gündeme geldi. 1971-73 arasında dünya ekonomisinde yaşanan spekülâtif boom Türkiye için ihracat geliri olanaklarının artırırken işçi dövizlerinin önemli bir gelir kaynağı olması; 1970 devalüasyonun her ikisini artırıcı etkileri büyük bir iyimserlik yaratmıştı. Serbestleşme yolunda ilk güdü bu iyimserlikten kaynaklandı.¹⁴⁷

İkinci güdü, uluslar arası bankalar Çevre ülkelerine, bu arada özellikle Türkiye gibi yeni sanayileşmekte olan ülkeleri, çok elverişli koşullarda kredi vermek üzere yola çıktılar. Bu kredilerin alınmasını ve ithalatın genişlemesini sağlayabilmek için, Türkiye’nin denetimli ekonomisinde ciddi bir serbestleşmeye geçmesi gerekti.

1954-58 dönemindeki bunalımı, Türkiye’nin yeniden, ancak Devletçilik dönemindekinden farklı nitelikte, bir ithal ikameci sınaileşmeye geçiş süreci olarak değerlendirmek mümkündür. 1958 yılında uygulamaya baylanan ithalat rejimi, Türkiye’nin planlı dönemde izlediği iç pazarı dönük sınaileşme politikasının temelini oluşturmuştur. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (BBYKP) ile birlikte Türkiye’nin dış ticaret ve sınaileşme politikası “ithal ikamesi” olarak benimsenmiş ve ithal ikamesine geçiş döneminde geçerli olan döviz darboğazı nedeniyle korumacılık, yerini ithal ikamesi

¹⁴⁶ ESER, a.g.e., s.63.

¹⁴⁷ KAZGAN, a.g.e., s.164.

amacıyla korumacılığa bırakmıştır. Nitekim, planlı dönem boyunca sınıai sermayenin birikimi öncelikle korumacılığa dayalı olmuştur.¹⁴⁸

1960'ların sonuna kadar, ithal ikameci sanayileşmenin "kolay" aşaması pek sorun yaratmamıştır. Özellikle, Birinci Beş Yıllık dönemi (1963-68) ithal ikamesinin hızlandığı, daha önce ithal edilen sanayi mallarının yurt içinde üretilmesiyle önemli döviz tasarrufunun sağlandığı bir dönemdir. Bu yıllarda yüksek birikim ve büyüme hızları sağlanmış, özellikle imalat sanayi küçümsemeyecek bir hızla gelişerek sanayileşmenin itici gücünü oluşturmuştur. Sanayileşme çabalarının sonucu olarak firma ölçeği, teknolojik düzey ve üretim ilişkileri bakımından önemli gelişmeler sağlanmıştır.

Temel tüketim mallarının yerli üretimini gerçekleştirmek planlı dönem sanayileşme politikasının başlıca amacı olmuştur. 1960'ların ortalarına kadar gıda ve dokuma gibi temel tüketim malları üreten sektörlerde ithalat yerli üretimle ikame edilmiş, ithal ikamesinin ilk aşaması olarak nitelendirilen bu aşamadan sonra demir-çelik ve petrokimya gibi ara mallarının üretimine geçilmiştir¹⁴⁹.

Planlı dönemde üretimdeki artılarla itihdam artışlarının karşılaştırılması bize bazı önemli sonuçlar vermektedir. Tablo (22) bu karşılaştırma yapılmaktadır.

¹⁴⁸ GÜLALP, a.g.e., s.44.

¹⁴⁹ ESER, a.g.e., s.64

Tablo 22: Planlı Dönemde Üretim Artışları ile İstihdam Artışlarının Karşılaştırılması

		1962-67	1968-72	1973-78	1979-80	1962-80
Tarım	A	1,161	1,182	1,198	1,065	1,750
	B	0,995	0,989	0,998	0,998	0,998
	C	1,167	1,195	1,195	1,067	1,791
Sanayi	A	1,680	1,518	1,697	0,971	4,202
	B	1,220	1,179	1,212	0,987	1,720
	C	1,377	1,287	1,400	0,983	2,443
Madencilik	A	1,437	1,268	2,573	0,823	3,860
	B	1,250	1,129	1,250	0,983	1,735
	C	1,150	1,123	2,058	0,837	2,224
İmalat	A	1,721	1,550	1,581	0,984	4,136
	B	1,213	1,160	1,207	0,984	1,673
	C	1,419	1,336	1,309	1,000	2,474
Enerji	A	1,574	1,472	2,189	1,089	5,525
	B	1,375	1,318	1,672	1,031	3,125
	C	1,145	1,117	1,309	1,056	1,768
Hizmetler	A	1,419	1,463	1,523	1,042	3,293
	B	1,262	1,263	1,184	1,029	2,117
	C	1,124	1,158	1,286	1,030	1,555
GSYİH Toplam istihdam	A	1,361	1,382	1,469	1,030	2,845
	B	1,062	1,051	1,077	1,004	1,206
	C	1,281	1,315	1,364	1,003	2,359

Kaynak: SEYİDOĞLU, a.g.e.

A:SEKTÖR ÜRETİMİNİN KAÇ KAT ARTTIĞI
B:ÇALIŞANLAR SAYISININ KAÇ KAT ARTTIĞI
C: A/B

Tabloda planlı dönemler itibarıyla, sabit fiyatlara göre üretimin kaç kat arttığı çalışanların sayısındaki nispi artışlarla karşılaştırmalı olarak gösterilmiştir. Buradan anlaşılacağı gibi, 1962-80 döneminde sektör üretimindeki artışın istihdamdaki artışa oranı tarımda 1,791 ikin, sanayide 2,443, imalat sanayide 2,224 olmuştur. Enerji harç bu oranlar imalat sanayiinin alt sektörlerinde de tarımdan daha yüksek çıkmıştır. Bunun açık anlamı sanayiinin yarattığı istihdam etkilerinin tarıma nazaran çok düşük olmasıdır. Beşer yıllık dönemler ele alındığında ve yalnız imalat sanayiine göre bir karşılaştırma yapıldığında da aynı sonuçlara ulaşılmaktadır. Bunun de ekonominin o yıllar içine düştüğü ekonomik kriz dolayısıyla sanayide görülen reel üretim düşüşleriyle açıklanabilir.

İstihdamla üretim arasındaki ilişkiler aynı zamanda verimlilik açısından karşılaştırmalar yapmamamıza olanak verir. Üretimin sanayi sektöründe ve imalat sanayii alt sektörlerinde tarım kesimine oranla istihdamdan daha hızlı artması bu kesimlerde iş

gücü verimliliğindeki artıştan da daha hızlı olduğunu ifade eder. Böyle bir gelişme, sanayiden sermaye yoğunluğundaki artırım ve daha ileri üretim teknikleri kullanımının bir sonucudur.¹⁵⁰

Türkiye’de planlı dönemde işsizliğin sürekli ve yaygın bir nitelik kazanmasının en başat nedeni, planlarda işsizlik sorununun çözümünün ekonomik büyümenin bir türevi olarak alınmasına ve işsizlik sorununu ekonomik büyümeye paralel olarak kendiliğinden çözümleneceğinin öngörülmesine karşın, yeterli ekonomik büyümenin gerçekleştirilmemiş olmasıdır. Nitekim, tüm planlarda, tarımda çalışan nüfusun tarım dışı sektörlere kaydırılması politikalarının benimsenmesine karşın, bu politikaların kaçınılmaz gereğini oluşturan tarım dışı alanlarda hızlı bir istihdam artışı yaratılamamıştır. Bir başka anlatımla ,planlı dönemde tarım kesiminde çalışan nüfus, planlarda öngörüldüğü oranlarda azaltılmadığı gibi, sanayi kesimi de hedef alınan oranlarda işgücü çekememiştir. Buna karşılık, hizmetler sektöründe öngörülenin üzerinde artışlar olmuştur. Bu olgu, planlı dönemde ekonomideki hedeflenen sanayileşme yönündeki yapısal değişimin yeterince gerçekleştirilemeyişinin toplumdaki istihdam yapısına yansımından başka bir şey değildir.

Üçüncü planda öngörülen ve “kısa dönemde istihdam imkanlarını arttırma çabaları perspektif plan döneminin gerekli kıldığı ileri ve sermaye yoğun teknolojilerin gelişmelerini engellemeyecek biçimde sürdürülecek, teknoloji seçimi tercihi bu ilkedden hareket edilmesi esas olacaktır” ilkesi üzerinde ısrarlı olunamayacağı Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı Stratejisindeki, “işsizlik sorununa teknolojik ilerleme ile çelişmeyen etkin çözümler getirecektir” ilkesinin yer alması ile anlaşılmaktadır¹⁵¹.

Özellikle son üç planda ekonomik büyümeyi içermeyen, ekonomik istikrarı hedef alan önlemlerle soruna çözüm aranmıştır. Bu bağlamda, sanayileşmeyi, yapısal ve köklü çözümleri içermeyen, işsizlik sorununun çözümünü bireylerin kişisel girişkenliğine, müteşebbislik ruhunun geliştirilmesine, özel istihdam projelerinin uygulanmasına ya da bu sorunu ülke içinde çözmek yerine yurt dışına işgücü ihracına bırakan, sorunu erteleyici

¹⁵⁰ Halil SEYİDOĞLU, *Türkiye’de Sanayileşme ve Dış Ticaret Politikası*, (Ankara, Turan Kitapevi, 1982), s.70.

¹⁵¹ Nusret EKİN, *Sosyal Ekonomi*, (Ankara, Sevinç Matbaası, 1979), s.133.

çözümler gündeme getirilmiştir. Bu bağlamda,faal nüfusun % 4'ü yabancı ülkelere çalışmaya yollanmıştır¹⁵².

16 yılda toplam 2 milyonun biraz üstünde bir işgücü istemi yaratılabildiği. Yıllık ortalama ise 150 000'e bile ulaşamamıştır.¹⁵³

3.2. Planlı Dönemde Oluşturulan Endüstriyel Çerçeve

1960 Devrimi'ni o yıllara kadar sürüp gelen iktisadi, sosyal ve siyasi özlem ve direnmelerin bir sonucu olarak değerlendirmek gerekir.

27 Mayıs Anayasası, gerek temel haklara ve sosyal haklara ilişkin hükümleri, gerekse sendika hakkı ile doğrudan ilgili hükümleri dolayısıyla birçok bakımdan olduğu gibi sendikacılık alanında da yeni bir dönemin başlangıcını simgelemiştir 1961'de halk oylaması sonucu yürürlüğe giren Anayasa, 46.maddesinde “çalışanlar” a sendika hakkını, 47.Maddesinde ise “işçilere” grev ve toplu sözleşme hakkını tanımış bulunuyordu. Anayasanın öngördüğü sendika hakkına ilişkin hükümler doğrultusundaki yasal düzenlemeler, 274 sayılı Sendikalar Kanunu ve 275 sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu ile sağlanmıştır. Her iki yasa da 24 Temmuz 1963 tarihinde yürürlüğe girmiştir.¹⁵⁴

1960 Devriminin,ekonomik ve sosyal sonuçlarıyla bir bütün olarak, özellikle endüstri ilişkileri sisteminin çağdaş gelişmelere ayak uydurması yönünden bir başlangıç olduğunu açıklıkla söyleyebiliriz. Gerçekten 1961 Anayasası ülkenin ekonomik ve sosyal kalkınmasını planlı gelişmeye bağlarken ayrıca çalışma hayatı ile ilgili temel hakları da Anayasa güvencesi altına almıştır. Özellikle çalışma, çocuk genç ve kadınların korunması, dinlenme, adil ücret, sendika kurma, toplu sözleşme ve grev hakkı, sosyal güvenlik, sağlık ve konutla ilgili koruyucu Anayasa hükümleri bu arada sayılabilir.

¹⁵² Birsal ERSEL, *Türkiye’de İşsizlik ve İşsizlik Sigortası*, (İstanbul:1999, Dilek Ofset), s.79.

¹⁵³ EKİN, a.g.e., s.133.

¹⁵⁴ Alpaslan İŞIKLI, “Planlı Dönemde Sendikal Örgütlenme”, *ODTÜ, Gelişme Dergisi*, (1981 özel Sayı), s.354.

Bu gelişmeler içinde “Devlet Planlama Teşkilatı” kurulmuş ve karma ekonomide 1963 yılından itibaren kısa, orta ve uzun devreleri kavrayan plan uygulamasına geçilmiş ve plan hedef ve stratejilerinde devamlı gelişmeler kaydedilmiştir¹⁵⁵

İthalatın bilinçli bir üretim planına dayanılmaksızın, salt ticaret politikası amaçlarına uygun biçim ve yönde sınırlanması, az gelişmiş ülkelerde adeta rastgele oluşan bir ithal ikamesi sürecine yol almış ve çözüm getirmekten çok sorun yaratan bir sınai yapı oluşturmuştur. Bu süreçte ortaya çıkan sorunlar, 1960’ların yarısından itibaren, sözü edilen ithal ikamesinin gözden geçirilmesine ve alternatif çözümlerin ortaya konmasına neden olmuştur.

İthalat ikamesine dayalı sanayileşme stratejisinin eleştirisi uygulamada elde edilen sonuçlar belirgin hale geldikten sonra yoğunlaşmıştır. İthal ikamesinin uygulama sonuçları ise kendi gelişme dinamiğindeki rasgelelik özelliğine göre belirlenmiştir.

Sınai üretim temel olarak ticaret politikasınca belirlenen ithalat yasaklarından kaynaklandığı için ülkede hangi endüstrilerin kurulacağı, neyin üretileceği sorunu büyük ölçüde hangi ürünün ithalatının yasaklanacağı sorusuyla özdeşleşmiştir. Bu durumda sanayileşmenin kendirine özgü etki ve tepkileri, sektörler arası bağlantılar gerçekleşmemiş, kurulan sanayiler birbirini besleyecek ve geliştirecek bir yapı içinde bütünleşmemiştir.

Alternatif yaklaşımlar oluşturmalarına ve aralarında önemli farklılıklar olmasına rağmen, ithal ikamesi ve ihracata yönelik stratejilerin benzer özellikleri de vardır. Örneğin, amaçları açısından her iki stratejinin benzerlikler gösterdiği söylenebilir. İki yaklaşımında da açıkça belirtilen amaç, sanayileşme, hızlı büyüme ve yüksek bir istihdam düzeyi sağlamaktır.

¹⁵⁵ Nurset EKİN, "Türkiye’de 1980 Öncesi Endüstri İlişkilerinin Genel Görünümü", **Orhan Tuna’ya Armağan**, (İTÜ Yayınları, No:2965 1982), s.125.

4. 1980 SONRASI (DIŞA AÇIK KALKINMA STRATEJİSİ)

4.1. Türkiye’de Dışa Açık Kalkınma Stratejisi

24 Ocak kararlarından önce Türkiye’nin kısa vadede istikrar önlemleri alması ve uzun vadede ekonomiyi dışa açarak ithal ikameci süreci bir kenara bırakması gerektiği uluslar arası çevreler tarafından açık seçik vurgulanmıŐtır. Nitekim OECD’nin Türkiye’ye ilişkin 1978 yılı raporu ve Dünya Bankası’nın etkili ve uluslararası planda çok iyi tanınan danışmanı Prof. Bela Balassa’nın 1979 yılında ortaya koyduğu görüşler aynı yönde birleŐmiştir. Bu bağlamda ¹⁵⁶

- Esnek Döviz kuru politikasını benimsemeli;
- Ekonomi uluslar arası rekabete açılmalı;
- Kaynakların dayanıklı tüketim malları sektöründen, ihracata yönlendirilecek ve teşvik edilecek dayanıksız tüketim malları sektörüne aktarılması sağlanmalı ve bu sektörde de özellikle dokuma, konfeksiyon ve gıda sanayileri gözetilmeli;
- Ücretler sınırlandırılmalı ,tarımsal destekleme azaltılmalı ve giderek tasfiye edilmeli ve tarım sektörü vergilendirilmeli;
- Devlet müdahalesi ve düzenlemesi alt düzeye çekilerek piyasa mekanizmalarının çalışmasına olanak tanınmalı;
- Yabancı sermayenin teşviki yönünde düzenlemeler yapılmalıdır,

1978 ve 1979 yıllarında yürürlüğe konulan İstikrar Programlarının Siyasi istikrarsızlık ve zayıf hükümetler sebebiyle etkin bir şekilde uygulanamaması sorucunda, yeni bir istikrar paketi hazırlamak gerekli olmuştur. 24 Ocak 1980 İstikrar Programı, yukarıda özetlenen ortamda hazırlanmıştır. Kısa vadede gerçekleştirilmesi öngörülen amaçlar yanında, uzun vadeli amaçlara da sahip bir programdır. Program ekonominin yapısında önemli değişiklikler yapılmasının ve piyasada “fiyat mekanizması”nın tek yol gösterici olmasını temel ilke olarak benimsemiŐtir. Öncekilerden farkı kısa vadeli anaçlar

¹⁵⁶ Sinan SÖNMEZ, **Dünya Ekonomisinde Dönüşüm, Sömürgecilikten Küreselleşmeye**, 1.baskı (Ankara, İmge Yayınları, 1998), s.484-485.

gerçekleştirmekten çok kalıcı ve ekonomide yapısal değişimi sağlamaya yönelik bir ekonomik gelişme programı olmasıdır.¹⁵⁷

4.2. Dışa Açık Kalkınma Stratejisi ve Türkiye’de İşsizlik Sorunu

Yapılan karşılaştırmalı araştırmalara göre Türkiye’de işsizlik sorununun irdelenmesi kadar zordur ve karmaşıklığı karşısında yapıla bilinenlerin oldukça güdük kaldığı görülmektedir. Cumhuriyet’in ilk yıllarına ait verilerin yetersizliği yanında ,günümüze kadar yapılan çeşitli çalışmalarda da yeterli bir veri bütünlüğüne ulaşmak mümkün olmamaktadır. Türkiye’de hızlı nüfus artışının istihdam üzerinde yarattığı olumsuz sonuçlar, hızlı kentleşme sürecinin etkisiyle daha da ağırlaşmaktadır. Türkiye’de kentleşmenin niteliği, başta istihdam olmak üzere sanayileşme, eğitim, alt yapı, gelir dağılımı vb. gibi, tüm öteki politikaların karşılıklı etkileşimin bir türevi, yada birikimli bir yansıması olarak değerlendirilebilir.¹⁵⁸

Türkiye’deki kentleşme, sanayi ve hizmetlerdeki (sanayi, sağlık, haberleşme) gelişmenin, başka bir değişle üretici güçlerdeki gelişmenin sonucu olan sağlıklı bir kentleşmeyi değil, tersine kırsal kesimdeki yapısal bozuklukların nüfusu köylerden itici etkilerinin sonucu olan sağlıksız bir kentleşmeyi içermektedir. Bu, daha çok zanaatlara, küçük ticarete dayalı, açık işsizi ve gizli işsizi bol, hizmet kesimini verimsiz olacak biçimde şişiren kentleşmedir.¹⁵⁹

Türkiye, istihdam bakımından genellikle gelişmekte olan ülkelerin bütün niteliklerini taşımaktadır. Açık işsizliğin yanında daha yaygın olan, mevsim işsizliği ile gizli işsizliktir. Her üç türdeki işsizlik de gittikçe artma ve yığılma eğilimi göstermektedir. Türkiye’nin istihdam sorunu, temelde yapısal bir nitelik taşımaktadır. Emek piyasasındaki dengesizlik, kısmen gelişmişlik düzeyi ve demografik olguların, kısmen de geçmiş dönemlerde uygulanan politikaların getirdiği yapısal bozuklukların sonucudur.¹⁶⁰

¹⁵⁷ KARLUK, a.g.e., s.450.

¹⁵⁸ ERSEL, a.g.e., s.58.

¹⁵⁹ ERSEL, a.g.e., s.58.

¹⁶⁰ Cahit TALAS, *Sosyal Ekonomi*, (Ankara, S yayınları 1979), s.130.

Türkiye’de verilerin, yetersiz ve sınırlı olması nedeni ile ülkemizde işsizlik araştırmaları yapmak oldukça zordur. Batı’da endüstri toplumlarında kullanılan kavramlar Türkiye’de işsizlik sorununun anlaşılmasına yetmemektedir. Çünkü Türkiye’nin temel sorunu, işsizlik sigortasının belirli bir süreden itibaren sadece sigortalı işçiler için geçerli olduğu bir emek piyasasında geniş bir tarım kesimiyle, kentlerde gittikçe artan kayıt-dışı sektörleriyle Batıdakinden farklı olarak işsizliğin, “çalışmanın” zıddı olan “çalışmama ve işsiz kalma” olarak ortaya çıkmaktadır. İşsizlik, “istihdamda işsizliğin”, yani çalışır gözükmürken aslında işsiz olanların belirlenmesi sorununa dönüşmektedir.¹⁶¹

Aslında 40 yıla yaklaşan süredir planlı dönemde sarf edilen gayretlere rağmen Türkiye’de işsizliğin, diğer bir deyişle üretken bir şekilde değerlendirilemeyen insan gücü kaynaklarının ne zaman, ne de üretkenlik açısından yeterli bir değerlendirilmesi yapılamamış, bu kayıpların büyüklük itibariyle genişliği ve niteliği yeterli açıklıkla ortaya konulamamıştır. Türkiye’de işsizlik sorununun boyutlarını tespit etmede ortaya çıkan bir diğer güçlük, işgücü piyasasına ilişkin verilerin birden fazla kaynak tarafından ve genellikle farklı yaklaşımlarla hazırlanmasıdır. Bu kaynaklar arasında; DİE’nin yürüttüğü genel nüfus sayımları, sanayi sayım ve anketleri, tarım sayımları, Madencilik istatistikler, DPT’nin çalışmaları ve İş ve işçi Bulma Kurumu’nun yayınları ile 1988 yılından sonra 6 ayda bir DİE tarafından düzenlenen “Hane halkı işgücü anketleri” ön planda gelmektedir.¹⁶²

Şimdi, 1980 sonrasında ve günümüzde Türkiye’de işsizlik sorunun çeşitli tablolar yardımıyla gözlemleyelim.

Aşağıdaki Tablo’da 1945,1999 yıllarına ait yurtiçi işgücü piyasasına ilişkin veriler ve 2005 yılı tahminleri yer almaktadır.

¹⁶¹ Nusret EKİN, *Türkiye’de Yapay İstihdam ve İstihdam Politikaları*, (İst.Ticaret Odası Yayın No: 2000-3), s.27.

¹⁶² EKİN, *Türkiye’de Yapay...*, s.28.

Tablo 23: Yurtiçi İşgücü Piyasasında Gelişmeler.(1995, 1999, 2005)

	1995	1999	2005
Sivil işgücü	21,907	23,247	25,689
Sivil istihdam	20,394	21,546	24,242
Tarım	9,538	,709	8,727
Sanayi	3,111	3,282	4,322
Hizmetler	7,745	8,553	11,193
İşsiz	1,513	1,701	1,447
İşsizlik oranı	6,9	7,6	5,6
Eksik istihdam	1,474	1,601	1,672
Eksik istihdam oranı (yüzde)	6,7	6,9	6,5
İşsizlik +Eksik istihdam Nedeniyle Atıl işgücü oranı(yüzde)	13,6	14,2	12,1

Kaynak: DPT, 8. Beş Yıllık Kalkınma Planı, 2001-2005, s.102.

İşgücü piyasasında ücretsiz aile işçilerinin çokluğu önemli bir sorun alanı oluşturmaya devam etmektedir. Ülke genelinde ücretsiz aile işçilerinin toplam istihdama oranı yüzde 28, 4 iken, bu oran kadınlarda yüzde 64,2, erkeklerde ise yüzde 12,4 olmuştur. Tarım sektöründe ise çalışanların yüzde 57,8'i ücretsiz aile işçisi olup bunun yüzde 74'ünü kadın işgücü oluşturmaktadır.

1999 yılında kentlerdeki işsizlik oranı yüzde 1,7, kırsal kesimdeki işsizlik oranı ise yüzde 3,4 olmuştur. Kırsal kesimde işsizlik oranının düşük olması ücretsiz aile işçileri ile kendi hesabına çalışanların sayısının yüksek olmasından kaynaklanmaktadır. Kırsal kesimden kentlere yoğun bir göçün sürmesi herhangi bir beceriye sahip olmayan ücretsiz aile işçisi konumundaki kişilerin kentlerde işgücü piyasasına hiç girememesi veya işsiz kalmasına veya marjinal işlerde çalışmalarına ve kayıt dışılığın artmasına yol açmaktadır. Gençlerin işsizliği önem ve ağırlığını korumaya devam etmektedir. Eğitimli gençler arasındaki işsizlik oranı kentlerde yüzde 30'a yaklaşmaktadır.¹⁶³

Türkiye, son 30 yılda hızlı bir kentleşme sürecini yaşamıştır. 1960'lı yılların başında Türkiye nüfusunun %39'u kentsel alanlarda yaşarken, bu oran 1994 yılında %57'ye yükselmiştir. Bu dönemde, kırsal nüfus yılda ortalama %1,4 artarken, kentsel nüfus artışı %4,5 ile hızlı bir gelişme göstermiştir. Kentleşme hızları da, 1965 yılında % 5,7, 1970'de

¹⁶³ DPT, 8.Beş Yıllık Kalkınma Planı, 2001-2005, s.103.

% 6,2, 1975 yılında % 5,9 olarak gerçekleşmiştir. Bu hız, 1980-84 döneminde %5,4, 1985-89 döneminde %4, 87 ve 1994 döneminde %4,58 olarak yer almıştır.¹⁶⁴

Şimdi aşağıdaki tablo yardımıyla, 1980 sonrasında görülen işsizliğin boyutlarını gözlemleyebiliriz. Tablodan görüldüğü gibi 1980-1994 arasında işsizlik oranı %7-8 oranında değişmektedir. 1995 yılından itibaren işsizlik oranının %6'lara düştüğü, bu yıldan sonra ise ekonomide yaşanan krizlere bağlı olarak iniş ve çıkışlar yaşadığı anlaşılmaktadır.

Tablo 24: Toplam İşgücü ve İşsizlik Oranı

Yıllar	Toplam İşgücü (Bin Kişi)	İşsiz Sayısı (Bin Kişi)	İşsizlik Oranı %
1980	17.924,0	1.486,7	8,3
1981	17.882,7	1.305,3	7,3
1982	18.044,2	1.296,2	7,2
1983	18.367,1	1.452,0	7,9
1984	18.621,9	1.451,8	7,8
1985	18.832,4	1.376,7	7,3
1986	19.341,6	1.569,8	8,1
1987	19.871,0	1.699,0	8,5
1988	20.193,4	1.748,2	8,7
1989	20.620,1	1.803,6	8,7
1990	20.847,3	1.701,4	8,2
1991	21.436,0	1.703,0	7,8
1992	21.503,0	1.735,0	8,0
1993	21.468,0	1.665,0	7,7
1994	22.158,0	1.802,0	8,1
1995	22.673,0	1.568,0	6,9
1996	22.919,0	1.382,0	6,0
1997	21.824,5	1.463,5	6,7
1998	22.399,0	1.527,0	6,8
1999	23.187,0	1.773,5	7,6
2000	22.031,0	1.452,0	6,6
2001	23.491,0	1.967,0	8,4
2002	23.818,0	2.464,0	10,3

Kaynak: Tuncer BULUTAY, **Türkiye’de İstihdam, İşsizlik ve Ücretler, 1992 ve DİE Bülteni.**

¹⁶⁴ ERSEL, a.g.e., s.58.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Gelişmekte olan ülkeler, gelişmiş ülkelerin yaşam seviyesi ve standardına ulaşabilmek için farklı kalkınma stratejileri uygulamışlardır. Bu stratejilerin bazı ülkelerde başarıya ulaştığı bazılarında ise başarısızlıkla sonuçlandığı görülmektedir. Burada dikkat çekici nokta, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bağımsızlığını kazanmış olan birçok ülkenin genel bir eğilim olarak ithal ikameci kalkınma stratejisinin ardından 1980 sonrasında dünyada yaşanan Küreselleşme eğilimlerine paralel bir şekilde yine dönemin başat stratejisi olan dışa açık (ihracata dayalı) kalkınma stratejisini hep birlikte benimsemiş olmalarıdır. Dolayısıyla, kalkınma teorisindeki tartışmalar da hangi strateji geniş çevrelerde daha çok kabul görmeye başlıyor ise bir çok ülke bu stratejiyi temel alarak ekonomilerini yönlendirmektedir. Strateji tartışmalarının bizce en önemli noktası, stratejilerin (özellikle uygulama aşamasında) istihdam boyutuyla ele alındığında ciddi sonuçlar doğurma gücüne sahip olmalarıdır. Çünkü ekonomi temelde insani sorunların çözümü için uğraşan bir bilim dalıdır ve dolayısıyla işsizlik önemli ekonomik sorunların başında yer almaktadır.

Bu çalışmada, kalkınma stratejilerinin istihdam boyutu Türkiye örneğinde incelenmiştir. İthal ikameci stratejinin uygulandığı planlı kalkınma dönemi ile liberal ve dışa açık politikaların uygulandığı 1980 sonrası dönemin işsizlik ile ilgili verileri karşılaştırıldığında ilk dikkat çekici nokta ithal ikameci dönemde işsizlik oranının nispi yüksekliğidir. 1980 öncesinde uygulanan politikalara rağmen işsizlik oranı % 10'lardan aşağıya inmemiş, 1980'li yıllardan itibaren azalma eğilimine girmiştir. İşsizlik oranları finansal krizlerin yaşandığı yıllarda yüksek oranlara sıçramalar yapmışsa da, genel olarak ithal ikameci dönemin işsizlik oranlarından düşük seyretmektedir.

Dünya ekonomilerinde yaşanan durumlar ve örnekler incelendiğinde de benzer durumların olduğu izlenmektedir. Dünya Bankası'nın işgücü sorunları için hazırladığı raporda (Workers in an Integrating World, 1995), sanayileşmeyi ithal ikamesi yoluyla

gerçekleştirmeye çalışmış ülkelerle, bu ihracat yönelimli büyüme ile başarmış ülkeler, istihdam ve ücret artışları yönünde karşılaştırılmıştır.¹⁶⁵

Korumacılık yoluyla ithal ikamesi gerçekleştirilmeye çalışan ülkeler negatif ya da düşük ücret artırı ile yetinmek durumunda kalmış, buna paralel olarak istihdam artırı da düşük seyretmiştir. Bu durum aşağıdaki tablodan gözlenebilir.

Tablo 25: İmalat Sanayiinde Ücretler ve İstihdam (Yıllık Yüzde Artış, 1970-1990)

Ülkeler	Ortalama reel ücret	İstihdam
Yüksek Korunmalı Ekonomiler		
Arjantin	-0,9	-2,5
Gana	-5,5	2,2
Hindistan	2,2	2,0
Peru	-3,3	2,6
Zambiya	-0,9	2,0
İhracata Yönelik Ekonomiler		
Kore Cumhuriyeti	8,2	6,6
Malezya	2,2	8,2
Tayland	3,0	5,1
Türkiye	3,7	4,7

Kaynak: Seyfettin GÜRSEL, Veysel ULUSOY, *Türkiye’de İşsizlik ve İstihdam*, 1.baskı, (İstanbul, Y.K.Y, 1999), s.32.

Bu paradoksal durum şu şekilde açıklanmaktadır.¹⁶⁶ Yüksek düzeyde korunan ekonomilerde, sermaye yoğun teknolojiler içeren yatırım malları ithalatının teşviki strateji gereğidir. Koruma nedeniyle aşırı değerlenen döviz kuru sermaye malları fiyatını ücret aleyhine ucuzlatmakta ve uzun dönemde emek talebini düşürmektedir. Ayrıca, finansal piyasaların oluşmadığı bu dönemde, reel faiz haddi düşük kalmış ve aynı yönde etki doğurmuş, yani sermaye malları talebini arttırmıştır. Öte yandan aşırı değerli döviz kuru ihracatçı sektörlerin aleyhinde bir durum yaratmış ve iç pazara dönük sanayileşmede emek yoğun sektörlerde büyüme oranı, sermaye yoğun sektörlerle oranla düşük kalmıştır. Korunan ekonomilerde oluşan diğer bir önemli etki ise sendikalaşma ve dolaylı etkileridir. Şöyle ki; korunan ekonomilerde oluşan tekelci yapı tepki olarak güçlü

¹⁶⁵ GÜRSEL, ULUSOY, a.g.e., s.30-34.

sendikalar meydana getirmiş ve böylece iştin çıkarma ve işe alma maliyeti artmış, emek piyasasında esneklik kaybolmuştur. Böylece reel ücretler düşük oranda artarken istihdam bir maliyet artışı nedeniyle düşük artış oranına sahip olmuştur.

Sonuçta bu tür ekonomiler, başlangıçtaki yüksek büyüme hızlarını sürdürememiş ve dış borç krizi, enflasyon gibi sorunlar yüzünden strateji değişimine gitmişlerdir.

Bu durumun tersine, ihracata yönelik ekonomiler olan Doğu Asya ülkelerinde, yüksek reel ücret artışlarına rağmen istihdam da çok hızlı oranda artmıştır. Bunun sebebi de, aşırı değerli olmayan döviz kuru, dolayısıyla sermaye kullanımı lehine, emek kullanımı aleyhine bir nispi fiyat yapısının oluşmaması ve emek yoğun ihracatçı sektörlerde büyümenin hızlanmasıdır.

İlgili dönemde Türkiye ile ilgili verilere bakıldığında yüksek korumalı ülkeler arasında yer almasına karşılık istihdam artışı bakımından bu gruptaki ülkelere daha yüksek performans göstermektedir. İstihdam artış oranı ikinci grup ülkeler kadar olmasa da onlara yakındır. Bunun sebepleri arasında 1961-1980 döneminde kamu kesiminde yüksek istihdam artışlarının yer alması durumu düşünülebilir.¹⁶⁷

1980'li yılların başında gerçekleşen strateji değişikliğine paralel olarak işsizlik oranlarındaki gerilemenin sebepleri arasında öncelikle 24 Ocak Kararlarının uygulanmasının sonucunda reel ücretlerin düşmesi sayılabilir. İhracata dönük sanayileşme ile birlikte emek yoğun ihracatçı sektörlerde yoğunlaşılması emek kullanımı lehine bir durum oluştuğunu düşünmek mümkündür. Vasıfsız düşük eğitilmiş işgücünün görece olarak düşük asgari ücret düzeyine yakın bir ortalama ücret düzeyi ile çalışabilmesi işsizlik tazminatının yokluğu gibi işgücü piyasasını esnek kılan unsurların varlığı da bu süreci desteklemiştir.¹⁶⁸

Türkiye'de işsizlik sorunu, özellikle tarım dışında kendini hissettirmektedir. Kendi hesabına ve ücretsiz aile işçiliğinin yaygın olduğu tarım sektöründe ise işsizlik oranı oldukça düşüktür. Bu nedenle, özellikle tarım dışı istihdamın verileri ile uluslararası karşılaştırma yapmak önemlidir, zira, istihdamın tarım sektöründeki payı % 35'lerde olan

¹⁶⁶ GÜRSEL, ULUSOY, a.g.e., s.32.

¹⁶⁷ GÜRSEL, ULUSOY, a.g.e., s.33.

¹⁶⁸ TÜSİAD, Türkiye'de İşgücü Piyasası ve İşsizlik, s.219.

Türkiye ile %5'ler civarındaki gelişmiş ekonomileri karşılaştırmak özel yöntemler ile mümkün olabilir¹⁶⁹

Türkiye'de işsizlik sorununun ortadan kaldırılabilmesinin en önemli aracı sürdürülebilir büyüme sağlanmasıdır. Son yıllarda çıkan hızlı artışlar düşünüldüğünde işsizliğin istikrarlı bir ekonomide daha az zarar veren bir düzeye düşebileceği görülecektir. İstikrarlı bir ekonomide ek istihdam oluşturacak mikro ve makro politikalar eşgüdüm içerisinde belirlenerek uygulanabilir.

Türkiye'de 1980'ler ve 1950'lerdeki yapısal uyum politikalarının da belirleyici olduğu dönüşümler, ekonomiyi global etkilere daha açık hale getirmiştir.¹⁷⁰

Uygulanan kalkınma stratejileri Türkiye'de işsizlik sorununu azaltacak dönüşümleri içerse de, uygulanan kısa vadeli iktisadi politikalar, yatırımları ve verimliliği olumsuz yönde etkilediği için istihdam sorunu hafifletilememektedir.¹⁷¹

Kalkınma stratejilerindeki dönüşüme paralel olarak dünyada esnek üretim sistemlerinin 1980 sonlarından itibaren yaygınlaşması Türkiye'yi de yakından ilgilendirmektedir. Çok uluslu şirketler başta olmak üzere Türkiye'yi dış pazarlara açılmak için bir platform gibi kullanan bir çok şirket esnek üretim sistemlerini yoğun olarak kullanmaktadır. Ancak bunların istihdam üzerindeki etkileri konusunda net bilgi yoktur. Buna rağmen yabancı sermaye ortaklı firmaların yüksek kar marjı ve düşük istihdam ekseninde faaliyetleri yoğunlaştırdıklarından söz edilebilmektedir.¹⁷²

Sonuç olarak, Türkiye'de kalkınma stratejilerinin işsizlik üzerinde yarattığı etkiler oldukça önemlidir ve iktisat politikası uygulayıcılarına önemli ipuçları verme potansiyeli taşımaktadır. Bu çalışmada yapılan kısıtlı değerlendirme ve tespitlerin genişletilmesi ve derinleştirilmesi sonucunda daha geçerli genellemelere ve sonuçlara ulaşılabilir. Böylece işsizlik sorununun ortadan kaldırılması için geniş kapsamlı öneri ve çözümlere de ulaşılabilir.

¹⁶⁹ TÜSİAD, a.g.e., s.219.

¹⁷⁰ Nurcan ÖZKAPLAN, "Yapısal Uyum Politikaları ve İşgücü Piyasası", *İktisat*, (Eylül 2000), S.405, s.34.

¹⁷¹ ÖZKAPLAN, a.g.e. s.35.

¹⁷² ÖZKAPLAN, a.g.e., s.36.

KAYNAKÇA

- ARIN, Tülay, **Kapitalist Düzenleme Rejimi ve Kriz, Azgelişmiş Kapitalizm ve Türkiye**, 11.Tez Kitap Dizisi.
- ARSEL, Birsal, **Türkiye’de İşsizlik ve İşsizlik Sigortası**, İstanbul: Dilek Ofset, 1999.
- BERBEROĞLU, Necat, **Makro Ekonomik Analiz**, Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi ESBAY Yayınları, 1989.
- BERKSOY, Taner, **Azgelişmiş Ülkelerde İhracata Yönelik Sanayileşme**, 1.baskı, İstanbul, Belge Yayıncılık, 1982.
- CHOSSUDOVSKY, Michel, **Yoksulluğun Küreselleşmesi, IMF ve Dünya Bankası Reformlarının İç Yüzü**, Çivi Yazıları, 1.Basım, 1999.
- ÇEÇEN A.Aydın, DOĞRUEL A.Suat, DOĞRUEL Fatma, **Türkiye’de Ekonomik Büyüme Yapısal Dönüşüm ve Kriz**, İstanbul, Egemen Yayınları, 1990.
- DIRİMTEKİN, Halil, **Genel İktisat Teorisi II (Makro)**, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 1976.
- DPT, **8.Beş Yıllık Kalkınma Planı**, 2001-2005.
- EKİN, Nurset, "Türkiye’de 1980 Öncesi Endüstri İlişkilerinin Genel Görünümü", **Orhan Tuna’ya Armağan**, İTÜ Yayınları, No:2965 1982.
- EKİN, Nusret, **Sosyal Ekonomi**, Ankara, Sevinç Matbaası, 1979.
- EKİN, Nusret, **Türkiye’de Yapay İstihdam ve İstihdam Politikaları**, İTO Yayın No 2000.
- ERALP, Atilla, "Türkiye’de İzlenen İthal İkameci Kalkınma Stratejisi Ve Yabancı Sermaye", **ODTÜ Gelişme Dergisi**, özel sayı, 1981.
- ESER, Uğur, **Türkiye’de Sanayileşme**, 1.baskı, Ankara: İmge Yayınları, Ekim 1993.

- GÜLALP, Haldun, **Gelişme Stratejileri ve Gelişme İdeolojileri**, Yurt Yayınları, 2.basım Aralık 1987.
- GÜLMEZ, Mesut, **Meclislerde İşçi Sorunu ve Sendikal Haklar, (1909-1961)**, Ankara, Öteki Yayınları, 1995.
- HAN, Ergül, **İktisada Giriş 1**, Beşinci Baskı, Eskişehir: 2000.
- HIRSCHMAN, Albert O., **Kalkınma İktisadının Yükselişi ve Gerilemesi**, Haz: Fikret Şenses, 1.baskı, İstanbul, İletişim yayınları, 1996.
- İŞIKLI, Alpaslan, "Planlı Dönemde Sendikal Örgütlenme", **ODTÜ, Gelişme Dergisi**, 1981 Özel Sayı.
- İLKİN, Akın, **Kalkınma ve Sanayi Ekonomisi**, 3.baskı, İstanbul, İTÜ Yayınları, 1979.
- İNCEKARA, Ahmet, **Küreselleşme Süreci ve Türkiye'ye Yansımaları, Küreselleşme ve Türkiye'deki KOBİ'lere Etkileri**, İTO-2002-13.
- JENKINS, Rhys, "Sanayileşme ve Dünya Ekonomisi", **Kalkınma İktisadının Yükselişi ve Düşüşü**, Hazırlayan, Fikret ŞENSES, 1.baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 1996.
- KAFAOĞLU, A.Başar, **Enflasyon, Gelişmiş ve Az Gelişmiş Ülkelerde**, Tekin Yayınevi, 1.baskı, 1979.
- KAPLAN, Ayşegül, **Küresel Çevre Sorunları Ve Politikaları**, Ankara, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları Tezler Dizisi 18, 1997.
- KARLUK, Rıdvan, **Türkiye Ekonomisi**, 7. Baskı, İstanbul Beta Yayınları, 2000.
- KAZGAN, Gülten, **Yeni Ekonomik Düzen'de Türkiye'nin Yeri**, Altın Kitaplar, 2.baskı, 1995.
- KEPENEK, Yakup, "Ekonomik Cumhuriyet", 29 EKİM 2001, **Cumhuriyet Ekonomi**.
- KEYDER, Çağlar, **Türkiye'de Devlet ve Sınıflar**, 3.basım, İstanbul, İletişim Yayınları, 1993.

- KILIÇBAY, Ahmet, **Türkiye Ekonomisi, Modeller, Politikalar, Stratejiler**, 1.baskı, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1984.
- KOÇ, Yıldırım, **100 Soruda Türkiye’de İşçi Sınıfı ve Sendikacılık**, 1.baskı İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1998.
- KÖSTEKLİ, İlyas, “Bütünsel Kalite Yönetiminin İşçi-İşveren İlişkileri Üzerine Etkileri”, **Petrol-İş Yıllık 97-99**, İstanbul; Yayın No:58, 200.
- KUTAL, Gülten, BÜYÜKUSLU, A. Rıza, **Endüstri İlişkileri Boyutunda, Çok Uluslu Şirketler Ve İnsan Kaynağı Yönetimi, Teori Ve Uygulama**, İstanbul; Der Yay, 1996.
- LORDOĞLU, Kuvvet, **Çalışma Ekonomisine Giriş**, 1. baskı, Alan Yayıncılık, 1986.
- MANİSALI, Erol, **Gelişme Ekonomisi, “Türkiye’nin Sanayileşme Sorunu Ve Cumhuriyet Döneminde Sanayide Gelişmeler**, İstanbul, Ar Yayın, 1982.
- MIHÇI, Hakan, “İktisadi Büyüme ve Kalkınmaya Kurumsal Değişim Yaklaşımı”, **Toplum ve Bilim**, Bahar, 1997.
- NECEF, Şule, “Esnekliğin Farklı Boyutları ve Uluslar arası Dinamikler”, **Petrol-İş Yıllık 97-99**.
- OKÇUOĞLU, İbrahim, **Türkiye’de Kapitalizmin Gelişmesi, İç Pazarın Oluşma Süreci (1923-1950)**, 1.baskı, İstanbul: Ceylan Yayınları, 1999.
- ORSAN, H. Suat, TAYANÇ, Tunç, "Türkiye’de Makro Modellere Genel Bir Bakış, (Türkiye’de Planlı Gelişmenin Yirmi Yılı)", **ODTÜ Gelişme Dergisi**, 1981 Özel Sayı.
- ÖNDER, İzzettin, "Yetmiş Beş Yılın Ardından", **İktisat Dergisi**, (Ekim-98), S.383.
- ÖZGÜVEN, Ali, **İktisat Bilimine Giriş**, 5. Baskı, İstanbul: Filiz kitapevi.
- ÖZKAPLAN, Nurcan, "Yapısal Uyum Politikaları ve İşgücü Piyasası", **İktisat**, (Eylül 2000), S.405.

- PEKİN, Tevfik, **Makro Ekonomi, Para, Milli Gelir, İstihdam**, 3. baskı, İzmir: Bilge Han Matbaası, 1993.
- PETRELLA, Ricardo, **Yeni Dünya Düzene, Geleceğin Şehir Devletleri**, Çeviren Besim Dellaloğlu N.P.Q Türkiye, Cilt 13, Kış 1992.
- PETROL-İŞ, **1997-99 Yıllığı**, İstanbul: Yayın No:58, 200.
- SAVAŞ, Vural F., **Kalkınma Ekonomisi**, 3.baskı, İstanbul: Ar yayınları, 1982.
- SAVRAN, Sungur, **Az gelişmişlik: Eşitsiz ve Birleşik Gelişme**, 11.Tez Kitap Dizisi, Uluslararası Yayıncılık, 1986.
- SCHMITZ, Hubert, "Az gelişmiş Ülkelerde Sanayileşme Stratejileri: Tarihsel Deneyimden Çıkarılacak Bazı Dersler", **Kalkınma İktisadının Yükselişi Ve Düşüşü**, Hazırlayan, Fikret ŞENSES, 1.baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 1996.
- SEVGİ, Cezmi, **Sanayileşme Sürecinde Türkiye ve Sanayi Kuruluşlarının Alansal Dağılımı**, 1.basım, İstanbul: Beta Yayınları, 1994.
- SEYİDOĞLU, Halil, **Türkiye'de Sanayileşme Ve Dış Ticaret Politikası**, Ankara, 1982.
- SÖNMEZ, Sinan, **Dünya Ekonomisinde Dönüşüm, Sömürgecilikten Küreselleşmeye**, 1.baskı, Ankara, İmge Yayınları, 1998.
- ŞENSES, Fikret, **Kalkınma İktisadının Yükselişi Ve Gerilemesi**, 1.baskı, İstanbul; İletişim Yayıncılık, 1996.
- TALAS, Cahit, **Sosyal Ekonomi**, Ankara, S yayınları 1979.
- TANYILMAZ, Kurtar, "Kriz ve "Post-Fordizm" Teorileri: İstikrarlı Bir Kapitalizm Mümkünmüdür? Karşılaştırmalı ve Eleştirel Bir Değerlendirme", **İktisat Dergisi**, Temmuz 2000.